

International
Anatolian
Social Sciences
Journal

Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi

akademik, hakemli, indexli dergi

Yıl: 2020

Cilt: 4

Sayı: 1

e-issn: 2619-9475

(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid>)

(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid>)

KÜNYE

Editör: Doç. Dr. Yusuf ARSLAN
Editör Yrd.: Dr. Ali Haydar SOYSÜREN
Dr. Filiz ÇELİK (İngiltere)

AKADEMİK DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Özkan YILDIZ
Prof. Dr. İlknur ÖNER
Prof. Dr. Rüstem ERKAN
Prof. Dr. Armand VOLKAS (California Institute)
Prof. Dr. Tom CHESSMEN (Swansea University)
Prof. Dr. Şükrü ASLAN
Prof. Dr. Seçkin AYDIN
Doç. Dr. Murat Cem DEMİR
Doç. Dr. Naciye YILDIZ
Doç. Dr. Mustafa AKSOY
Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞAR
Doç. Dr. Ahmet İLYAS
Doç. Dr. Fatih YAZICI
Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Dr. Tracey Maegusuku-Hewett (Swansea University)
Dr. Salwa El-Awa (Swansea University)
Dr. Kathryn Jones (Swansea University)
Dr. Jeff FARİS (University of South Wales)
Dr. Jeni WILLİAMS (University of Wales)
Dr. Kyle ERİCKSON (University of Wales)
Yazışmalar için e-mail adresi: anadolusosyalbilimler@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- Çağlar KAVAS & Abdülkadir DEVELİ, Türkiye’de Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Kayıtdışı İstihdam Üzerindeki Etkisi.....4-23
- Abdurrahim KIZILŞEKER, Nûr Sûresinin 55.Âyetinde Mü’minlerin Yeryüzü Egemenliği.....24-36
- Fatma AKÇA& Ahmet Fatih ÖZYILMAZ& Mehmet Ali ERYILMAZ: Üçüncü Basamak Hastanede Görev Yapan Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri Personellerinin İletişim Beceri Düzeyleri Ve İlişkili Değişkenlerin Belirlenmesi.....37-52
- Ahmet ALKAYIŞ, Felsefi Akımlar Üzerine Bazı Değerlendirmeler (20. Yüzyıl Örneği).....53-71
- Daimi CENGİZ, Bir Ağıt Neye Muktedirdir? Zegeriye Ağıdı Örneği.....72-83
- Sabit MENTEŞ- Daimi CENGİZ, Veli-Ocak Kültürünün Selçuklu Ve Osmanlılarda Din Ve Kültür İnşasındaki Önemine İlişkin Kısa Bir Değerlendirme84-90
- Mehmet Sait Halim GENÇOĞLU, Vahyîzâde Mehmet Kastamonî’nin Mûsikî Teorisi.....91-109
- Buşra İLGÜN, Abdülkadir DEVELİ, Türkiye’de Ve Dünyada Gelir Dağılımı Üzerine Mikro Bir Analiz
.....110-123
- Yusuf ARSLAN, Pozitif Psikoloji Neden Gerekli? (Çeviri Makale).....124-126

Kapak Resmi: https://www.google.com.tr/search?q=kitap+resimleri&tbn=isch&ved=2ahUKEwiO4rah-8HpAhWHweAKHdd3AK4Q2-cCegQIABAA&oq=kitap+resimleri&gs_lcp=CgNpbWcOAzoECCMOJzoFCAAQgwE6AggAOgOIAABBDUKGZAVjvuOFg5LsBaABwAHgAgAHWAYgBixKSAOYwLjEOLjGYAOCgAOGqAOmd3Mtd216LWltZw&sclient=img&ei=LeLEXs6XCoeDgwfx74HwCg&bih=935&biw=1920#imgrc=4dTMlIgdPtSaiM adlı siteden alınmıştır. Adlı siteden alınmıştır.

TÜRKİYE’DE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ YABANCILARIN KAYITDIŞI İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Çağlar KAVAS, caglarkavas07@gmail.com

Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ, a.kadirdeveli@yahoo.com

Öz

Kayıtdışı istihdamın, bir ülkenin ekonomisi ile refahı üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. İstihdamda kayıtdışılığın ekonomik, sosyal, kamusal nedenleri ile hukuk, sosyal güvenlik ve vergi sisteminden, işletmelerden ve sosyal yardımlardan kaynaklanan nedenleri, bunlara paralel olarak devlet gelirlerinde mali kayıplar, çalışma hayatına ilişkin sorunlar, kayıtsız çalışanların sosyal güvenceden mahrum kalmaları, vatandaşların devlete karşı güvenlerinin sarsılması, toplumsal ahlakın zedelenmesi gibi birtakım olumsuz etkilerinin yanı sıra işsizliği azaltması, kayıtsız çalışanların gelirlerinde artış yaratması, rekabet gücünü artırması, kaynak dağılımında etkinliği sağlaması gibi olumlu etkileri de bulunmaktadır.

Suriye Arap Cumhuriyetinde Arap Baharı olarak nitelendirilen sürecin ardından yaşanan iç savaş ve krizler sonucunda, 2011 yılından beri yaklaşık son on yıllık süreçte Suriyeliler Türkiye’ye yoğun bir biçimde göç etmiştir. Bugün sayıları yaklaşık 3.6 milyonu bulan geçici koruma statüsündeki yabancıların kitleler halinde Türkiye’ye göç etmesi, zaten mevcut bulunan istihdamda kayıtdışılık sorununun derinleşmesine sebep olmuştur.

Bu çalışmada kayıtdışı istihdam, nedenleri ve etkileri, konuyla ilgili yasal ve idari düzenlemeler dikkate alınarak, Türkiye’de geçici koruma kapsamındaki yabancıların kayıtdışı istihdama etkisi incelenmiştir. Piyasada faaliyet gösteren ve geçici koruma statüsündeki yabancıları kayıtdışı çalıştıran 10 işverenle istihdamda kayıtdışılığın nedenleri ve etkileri çerçevesinde mülakatlar yapılmış, işverenlerin yabancı uyruklu çalıştırmak suretiyle kayıtdışılığı tercih etme nedenleri tespit edilmiş, kayıtdışılığın azaltılması hususunda uygulanabilecek politika önerileriyle bilimsel bilgiye katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geçici Koruma Statüsü, İstihdam, İşgücü, Kayıtdışılık, Yabancı Kaçak İşçilik.

FOREIGNERS UNDER TEMPORARY PROTECTION ON THE EFFECT OF UNREGISTERED EMPLOYMENT IN TURKEY

Abstract

Unregistered employment has a major impact on a country's economy and welfare. Economic, social and public causes of unregistered employment and causes arising from the law, social security and tax system, businesses and social benefits, parallel to this, financial losses in state revenues, problems related to working life, deprivation of unregistered workers from social security, shaking the trust of citizens against the state, In addition to some negative effects such as the damage of social morality, it also has positive effects such as reducing unemployment, increasing the income of unregistered employees, increasing competitiveness, and ensuring effectiveness in resource allocation.

As a result of civil wars and crises after the process described as the Arab Spring in the Syrian Arab Republic, Since 2011, about the last ten-year period Syrians have migrated extensively to Turkey.

Today, Syrian citizens under temporary protection, the number of which is about 3.6 million, already has led to further deepening of informality in employment issues present in Turkey.

In this study, informal employment, its causes and effects, taking into account the relevant laws and administrative regulations, the impact on employment of unregistered foreigner under temporary protection in Turkey were examined. Given the causes and effects of informality in employment, interviews were held with 10 employers operating in the market to understand why these employers choose informality by employing foreign nationals. Policy suggestions that can be applied to reduce informality have been developed. In this way, it is aimed to contribute to scientific knowledge.

Keywords: Temporary Protection Status, Employment, Labor Force, Informality, Foreign Illegal Workmanship.

1. Giriş

İstihdamda kayıtdışılık sorunu dünyada hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerin mücadele ettikleri bir meseledir. Bir ülkenin gayri safi milli hasıla (GSMH), gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), milli gelir, genel bütçe dengesi, işsizlik ve istihdam, enflasyon, dış ticaret dengesi ve hacmi, büyüme, kalkınma gibi makro ekonomik göstergelerinin doğru ve gerçeğe yakın verilerle analiz edilmesi, bu veriler doğrultusunda amacına uygun nitelikte politikalar geliştirilebilmesi bakımından kayıtdışılık hususu büyük önem taşımaktadır.

'Arap Baharı' olarak adlandırılan süreçten sonra özellikle 2011 yılından bu yana Suriye'deki iç savaş, karışıklıklar ve siyasi krizlerden kaçarak Türkiye'ye gelen yoğun bir Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşı akını olmuştur. Böylesine yoğun bir göç, Türkiye'de göçmenler için uygulanan uluslararası koruma kanunlarının yürütülmesini mümkün kılmamıştır. Bu sebeple Suriye vatandaşları için 'geçici koruma' adında alternatif bir statü uygulamaya konulmuştur. Türkiye'de sayıları bugün yaklaşık 3.6 milyonu bulan Suriye vatandaşlarının işgücüne katılımlarıyla ilgili hukuki birçok düzenleme hayata geçirilmiş ve bu kişilerin istihdama katılmaları ve bu olurken de kayıtdışı istihdamının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ancak buna rağmen yaklaşık 1 milyon Suriye vatandaşının Türkiye işgücü piyasalarında kayıtdışı çalıştığı tahmin edilmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı; işgücü piyasalarında kayıtdışılığın, kamusal gelirleri bakımından Türkiye'nin kalkınması, büyümesi ve toplumsal refahın artırılmasının önünde nasıl bir kayba yol açtığını, kayıtdışı alanda bulunan işçi kesimi ve kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren diğer işverenler üzerindeki olumsuz etkilerini ve geçici koruma kapsamında bulunan Suriye uyruklu işgücünün kayıtdışı istihdama ne yönde etkilerinin olduğunu anlamaya çalışarak, bu hususta politika önerileri yapmak ve konuyla ilgili literatüre katkı sağlamaktır.

Araştırmada 'nitel araştırma modeli' kullanılmıştır. Bu çerçevede 'durum çalışması' deseni, araştırmanın temel dayanağı olmaktadır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de işgücü piyasalarında kayıtdışı yabancı uyruklu işçi çalıştıran işverenler oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini oluşturan çalışma grubu, Ankara ili sınırları içinde faaliyet gösteren kayıtdışı yabancı uyruklu işçi çalıştıran

işverenlerden seçilen 10 kişiden oluşmaktadır. Katılımcılar, ‘amaçlı (yargısal) örnekleme’ tekniklerinden ‘kolay ulaşılabilir durum örnekleme’ modeli ile tespit edilmiştir. Veriler, ‘doküman inceleme’ ve ‘mülakat’ veri toplama araçlarından yararlanarak toplanmıştır. Bu bağlamda öncelikle ilk olarak geçici koruma kapsamındaki yabancıların kaçak işçiliği sorununun nedenleri, etkileri ve boyutları, bu yabancılar için yürürlüğe konulan hukuksal ve idari düzenlemeler ile alınan önlemler hakkında tespitlerin yapılabilmesi amacıyla daha önceden yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmaların, akademik makale ve tezlerin, konuyla ilgili yazılı ve basılı eserlerin, resmi raporların ve istatistikî sonuçların değerlendirilmesi suretiyle doküman inceleme yönteminden yararlanılmıştır. İkinci olarak işverenlerin neden kayıtdışı faaliyet gösterdiklerini ve neden yabancı uyruklu işçi çalıştırmayı tercih ettiklerini anlamak için farklı sektörlerde faaliyet gösteren ve kayıtdışı işçi çalıştıran 10 küçük ve orta ölçekli işyeri işvereni ile mülakatlar yapılmıştır. Söz konusu bu mülakatlar, yapılandırılmamış ve açık uçlu sorulara yer verilen görüşmelerden ibaret olmuştur.

2. Geçici Koruma ve Türkiye’de Geçici Koruma Statüsünün Uygulanması

Geçici koruma terimi Türk hukuk sisteminde ilk defa 2014 yılında YUKK’ de yer almıştır (Şen, 2019). 6458 sayılı ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’ nun ‘Uluslararası Koruma’ başlıklı üçüncü kısmının geçici koruma ve uluslararası korumaya ilişkin diğer hükümleri içeren dördüncü bölümünde geçici koruma; “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir.” İfadesiyle açıklanmıştır (YUKK, 2013, madde.91). Türkiye bireysel göçlerin yanı sıra özellikle 2011 yılında ‘Arap Baharı’ olarak adlandırılan süreçten sonra Suriye topraklarından kitleler halinde göç yığınlarıyla karşı karşıya kalmıştır (Topal, 2015). Bu koşullar altında, uluslararası koruma uygulamalarının büyük göç dalgasıyla Türkiye’ye gelen yabancılar için kişisel olarak yürütülmesinin çok zor olduğundan ‘Geçici Koruma’ tedbiri alternatif bir kurum olarak uygulamaya konulmaktadır (Elçin, 2016: 34). Geçici Koruma Statüsü’ nün uluslararası anlamda genel kabul görmüş bir tanımlaması bulunmamakta, ev sahibi ülkelere ve duruma göre değişiklikler içeren tanımlama ve uygulamaları bulunmaktadır (Zenginkuzucu, 2018: 38). Özetle geçici koruma; Mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma gibi bireysel olarak uygulanabilecek koruma statülerinin kitleler halinde Türkiye’ye göç eden Suriye vatandaşlarına uygulanmasının mümkün olmamasına bağlı olarak düzenlenen, çevresel ve doğal afetler, iç karışıklıklar ve savaş gibi nedenlerle ülkelerinden topluca gruplar halinde göç ederek Türkiye’ye sığınan ve ülkelerine tekrar geri dönemeyecek durumda olan yabancıların korunmalarına ve ikametlerine ilişkin olarak yürürlüğe konulan koruma tedbiridir.

Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesine coğrafi sınır şartı koyması Avrupa ülkelerinin dışında kalan ülkelere göç eden yabancı uyruklu insanların ‘mülteci’ olarak muamele görmelerinin önünde engel oluşturmuş ve başka herhangi bir yabancı koruma statüsüne de dahil edilememişlerdir. Bu nedenle de Suriye Arap Cumhuriyeti’nden göç eden yabancılar için, 2013 yılında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 91. Maddesi ve bu YUKK’ ye dayanılarak 2014 yılında Bakanlar Kurulu (BK) tarafından yayınlanan Geçici Koruma Yönetmeliğinde (GKY) Geçici koruma statüsü düzenlenmiştir.

YUKK' nin 91. Maddesine göre, geçici koruma tedbirinin uygulanabilmesi esasen; bu statünün verileceği yabancıların kitleler halinde ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmış olmaları, kendi ülkelerine geri dönme imkânlarının bulunmaması ve acil olarak koruma gereksinimi duymaları olmak üzere üç koşula bağlıdır (Elçin, 2016: 33). Hem YUKK hem de GKY' de bulunan düzenlemeler, bu statüye tabi kişilerin Türkiye'ye girişleri, Türkiye'de kalmaları, hakları ve sorumlulukları ile Türkiye'den ayrılmaları, geniş çaplı göç olgusuna karşı alınabilecek tedbirler, ulusal ve Türkiye ile diğer ülkelerin uluslararası koordinasyonu ile ilgili hükümler içermektedir (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014, madde.1). Türkiye'de 2016 yılındaki Anayasa değişikliği ile geçici koruma kararı alma ve bu korumanın sonlandırılması noktasında Cumhurbaşkanı yetkilidir.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün 2020/şubat verilerine göre Türkiye'de kayıtlı geçici koruma kapsamındaki Suriye uyruklu yabancı sayısı 3 milyon 587 bin 566 olarak açıklanmış olup, 20 Şubat 2020 tarihi itibarıyla bu sayının %1.76'sı yani 64 bin 10 kişi Adana, Kilis, Kahramanmaraş, Hatay ve Osmaniye'de bulunan toplam 7 geçici barınma merkezlerinde, %98.24'ü yani 3 milyon 523 bin 556 kişi şehirlerde yaşamaktadır (www.goc.gov.tr).

Türkiye'de yabancılara geçici koruma statüsünün uygulanması çerçevesinde yürürlükte bulunan 'Geçici Koruma Yönetmeliği'ne göre; geçici koruma kapsamındaki yabancıların Türkiye'ye kabulleri hakkında yürütülecek ilk işlem, ülkeye giriş izni verilmesidir. Bu kapsamdaki yabancıların ülkeye hangi sınır kapılarından giriş yapabileceğini ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının da görüşünü almak ön koşuluyla İçişleri Bakanlığı belirlemektedir. İçişleri Bakanlığınca belirlenen sınır kapılarına ve geçiş noktalarına belge olmaksızın ya da geçerli olmayan bir belge ile gelmiş olan yabancılar ilgili valiliğin izni ile ülke içine giriş yapabilmektedir. Bu şekilde Türkiye'ye giriş yapmış olan yabancılar ve varsa yanlarındaki aile bireyleri, güvenlik kontrolleri yapıldıktan sonra en yakın sevk noktalarına ulaştırılmak üzere kolluk kuvvetlerine teslim edilmektedirler. Sevk merkezlerine ulaştırılan geçici koruma kapsamındaki yabancı uyruklu şahısların sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra GİGM tarafından kimlik belirleme işlemleri ve kayıtları yapılır. Bu şekilde kayıt altına alınan geçici koruma kapsamındaki yabancılara valilikler tarafından geçici koruma kimlik belgesi ve yabancı kimlik numarası verilir. Geçici koruma kapsamındaki yabancılar güvenlik ve sağlık kontrolleri yapılarak kayıt altına alınıp geçici koruma kimliklerini aldıktan sonra bir kısmı buldukları sevk merkezlerinden Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne belirlenen geçici barınma merkezlerine gönderilir. Bir kısmı ise kamu düzeni ve güvenliği ile kamu sağlığı hususlarında bir sakınca görülmemesi halinde yine GİGM tarafından belirlenen illerde kalabilmektedir. Geçici koruma kapsamındaki yabancıların, geçici kimlik belgesine sahip olması, geçici barınma merkezlerinde ya da belirlenen illerde kalmalarına imkân verilmesi bu kişilere oturma izni verildiği anlamına gelmemekte, yalnızca ülkede bulunma hakkı tanımaktadır. Dolayısıyla bu kişiler ülkedeki buldukları süreyi kullanarak Türk vatandaşlığına haiz olma hakkına da sahip olamamaktadır.

Geçici Koruma Yönetmeliğinde, bu kapsamdaki yabancılara yönelik sağlanacak imkânlar ve bu kişilerin sorumlulukları düzenlenmiştir. Buna göre; geçici koruma kapsamındaki yabancı uyruklu şahıslara eğitim, sağlık, sosyal yardımlar ve hizmetler, işgücü piyasalarına katılım, tercümanlık gibi birtakım olanaklar sunulmuştur (GKY, 2014, madde.26). Bu olanakların yanı sıra bu kapsamda olan

yabancılara da yüklenmiş bazı sorumluluklar bulunmaktadır. Geçici koruma statüsüne alınmış yabancılar, GİGM tarafından belirlenmiş olan illerde veya geçici barınma merkezlerinde ikamet etmek zorundadırlar. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devletinde yürürlükte olan kanunlara ve idari hükümlere uygun davranmakla ödevlidirler. Bu kapsamda çalışma durumu, gayrimenkul ve gelire ilişkin bilgiler, medeni durum, doğum, ölüm, adres değişikliği gibi hususların bildirim yükümlülükleri bulunmaktadır.

Türkiye’de Geçici Koruma Statüsünün uygulanması çerçevesinde, bu kapsama giren yabancıların geri gönderilmesine ilişkin hususlar da düzenlenmiştir. Bu bağlamda Geçici Koruma Yönetmeliğinde; “hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez.” Hükmü yer almaktadır (GKY, 2014, madde.6). Bunun yanı sıra YUKK’ de yabancı uyruklu şahıslar için belirli nedenlere dayalı olarak geri gönderme ve sınır dışı etme hususunda engellere yer verilmiş olup bu nedenler anılan kanunda; gönderileceği memlekette idam, işkence, insan onuruna yakışmayacak davranışlarla karşılaşması noktasında olasılıkların varlığı, önemli sağlık problemleri vb. haller sebebiyle yolculuk yapmasında sakınca bulunan durumların söz konusu olması, hayati derecede ağır hastalıkları mevcut olup gönderileceği ülkede bu hastalık için uygun tedavi olanağının bulunmaması, insan kaçakçılığından mağdur olup mağdur destek sürecinden faydalanıyor olması, fiziksel, ruhsal ya da cinsel şiddete maruz kalmaları nedeniyle gördükleri tedavilerin devam etmesi olarak sıralanmıştır (YUKK, 2013, madde.55).

Yabancıların Türkiye’de elde etmiş oldukları geçici koruma statüsüne ilişkin bir süre sınır şartı olmamakla birlikte sonlandırılması hususunda Cumhurbaşkanı yetkilidir. Cumhurbaşkanı kararı olmaksızın bu statünün bireysel olarak sonlanması da mümkündür. Bu kapsamdaki şahsın kendi iradesiyle Türkiye’den ayrılması, başka bir ülkenin koruma uygulamalarından yararlanmaya başlaması, ölümü gibi faktörler geçici koruma statüsünün bireysel olarak sonlanmasına neden olmaktadır.

3. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinleri

6458 sayılı YUKK’nin 91. Maddesi kapsamında geçici koruma sağlanan yabancı uyruklu kişilerin çalışma hayatına ilişkin esasların tespiti amacıyla BK tarafından 11.01.2016 tarih 8375 sayılı ‘Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik’ (GKSYÇİDY) yürürlüğe konulmuştur. Bu yönetmeliğe göre geçici kimlik belgesini alan Suriye vatandaşlarına yalnızca ikamet ettikleri il sınırları içerisinde çalışabilmelerine olanak verilmiştir. Başka bir ilde çalışmak isteyen Suriyeliler, ikamet ilini değiştirmek üzere buldukları yerdeki İl Göç İdaresi Müdürlüğüne başvurmak zorundadırlar. Geçici koruma kapsamındaki Suriye vatandaşları, geçici koruma kayıt tarihlerinden itibaren 6 aylık sürenin sonunda AÇSHB’ ye çalışma izni için başvuru yapabilirler. Suriye vatandaşlarına verilen geçici koruma statüsü, bu kişilerin çalışma izni olmadan istihdam edilmelerine olanak tanımamakta, bu kişiler de tıpkı 6735 sayılı ÜİK’ de sayılan diğer yabancılarda olduğu gibi çalışma izni olmadan istihdam edilememektedirler (GKSYÇİDY, 2016, madde.4). Ayrıca bu kişiler kendilerine verilen geçici kimlik belgeleri ile buldukları yer Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) İl Müdürlüklerine başvurarak iş arama kaydı yaptırabilmektedirler. Suriye vatandaşları adına yapılacak çalışma izni başvurusunun süresi, usul ve esasları 6735 sayılı ÜİK’ de yer alan hükümlere tabidir.

Türkiye’de Suriyeli vatandaşların istihdamı noktasında %10 kota uygulaması söz konusudur. Bunun anlamı; bir işyerinde çalıştırılacak geçici koruma statüsü sahibi Suriyeli sayısı, o işyerinde çalışan Türk işçi sayısının onda birini geçemez. Ancak on kişiden az işçinin çalıştığı bir işyerinde bu sayısı en fazla bir Suriyeli olarak uygulanabilmektedir. Ayrıca Suriyeli çalıştırmak isteyen işveren, çalışma izni başvurusu tarihinden önceki 4 haftalık süre içerisinde Suriyeli işçinin çalıştırılacağı işi icra edecek aynı özelliklere ve donanımına sahip Türk işçi bulamadığını kanıtlaması durumunda söz konusu %10’luk istihdam kotası dikkate alınmayabilir (GKSİYÇİDY, 2016, madde.8). Öte yandan Suriyeliler Türk çalışma mevzuatı hükümlerine tabi olarak çalıştırılırlar. Bu bağlamda bu kişilerin işverenleri tarafından asgari ücretin altında çalıştırılması yasaktır. Ayrıca hukuka uygun biçimde istihdam edilen Suriyeliler de Türk işçilerle aynı şekilde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ve İŞKUR tarafından sağlanan tüm hak ve hizmetlerden faydalanma imkânına sahiptir.

Kendi işyerini açmak isteyen Suriye vatandaşlarının tıpkı Türk vatandaşlarında olduğu gibi belediye, vergi dairesi, esnaf odası vb. ilgili kurum kuruluşlara yasal olarak başvuru yapmaları ve resmi yükümlülükleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu kişiler çalışma izinlerini kendileri almak durumundadır. Tarım ve orman işleri, hayvancılık gibi sektörlerde mevsimlik işçi olarak istihdama katılmak isteyen Suriyeliler ise çalışma izni muafiyeti kapsamındadır. Bu kapsamdaki kişiler çalışma izni muafiyetlerine ilişkin başvurularını, AÇSHB’ ye iletmek üzere buldukları il valiliklerine yapabilmektedirler.

4. Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı ekonominin işgücü piyasalarına yansımaları olarak ifade edilebilen kayıtdışı istihdam kavramı, ilk olarak 1970 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından düzenlenen ‘Dünya İstihdam Programı’ kapsamındaki Kenya Raporu’nda “Enformel Sektör” ismi ile yer almıştır (Gülcemal, 2009: 3). Bu raporda, işçiler ve ekonomik birimler tarafından gerçekleştirilen tüm ekonomik faaliyetlerin resmi düzenlemeler kapsamında olmadığı ya da resmi düzenlemelerin tüm ekonomik faaliyetleri kayıt altına alma konusunda yetersiz olduğu belirtilmiştir (Bulutay ve Taşçı, 2002).

Sosyal Güvenlik Kurumu’na göre kayıtdışı istihdam; hukuki olarak yasa dışı ekonomi kapsamına girmeyen işlerde çalıştırılan ancak, işçilerin bu çalışmalarına ilişkin ücret veya çalışma gün sayılarının SGK’ ye hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirimde bulunulması olarak nitelendirilmektedir (Çelik ve Güney, 2017: 215). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ise kayıtdışı istihdamı, üretim sürecinde emekle ilgili olan yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi olarak tanımlamaktadır (Yurdakul, 2014: 16).

4.1. Kayıtdışı İstihdamın Nedenleri

İstihdamda kayıtdışılığın nedenleri ana hatlarıyla şu biçimde sınıflandırılabilir:

➤ *Ekonomik Nedenler:* Bir ülkede ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar, iç karışıklıklar, enflasyon gibi olumsuz durumların yaşanması, çalışma hayatında teknolojinin gelişmesi, yeni iş kollarının ortaya çıkması, farklı çalışma biçimlerinin söz konusu olması gibi etkenlere bağlı olarak görülen değişimler, işgücü üzerindeki vergi, sosyal güvenlik primleri ve diğer maliyet artırıcı yükümlülüklerin varlığı,

işgücünün veriminin düşük olması ve katma değer yaratamaması, işsizlik gibi faktörler kayıtdışı istihdamın ekonomik nedenleri olarak değerlendirilmektedir.

➤ **Nüfusun hızlı artışı:** Özellikle kırdan kente doğru yoğun iç göçlerin söz konusu olması ve bunların getirisi olan çarpık kentleşme, niteliksiz işgücü ile bilinç ve eğitim seviyesinin düşüklüğü, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yoksulluk gibi durumlar kayıtdışı istihdamın sosyal nedenlerindedir.

➤ **Sosyal güvenlik ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenler:** Mevzuatın bazı kişi ve grupları kayıtlı çalışma kapsamı dışında bırakması, sık çıkarılan vergi ve sosyal güvenlik prim borcu af kanunları, prim ve edim arasındaki dengesizlik, sosyal güvenlik hizmetlerinden memnuniyetsizlik gibi faktörler kayıtdışı istihdamın sosyal güvenlik ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenleri olarak belirtilmektedir.

➤ **Düşük Asgari Ücret:** Kayıtdışı istihdamın artışına etki eden unsurlardan biri de asgari ücret tutarının düşük olmasıdır. Asgari ücret, ücretli çalışan kesimin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir miktar belirlenmelidir. Aksi takdirde işçilere ödenecek minimum ücret, bu kişilerin asgari gereksinimlerini bile karşılamaya yetmeyecek bir hal alabilir. Asgari ücretin yetersiz kalması durumunda işçiler kayıtdışı çalışmayı tercih edebilmekte, işverenleri ile anlaşarak işverenin katlanmaktan kurtulduğu sigorta prim tutarını aylık ücretine eklenerek kendilerine ödenmesini talep edip gelir düzeylerini bu yolla artırma yolunu seçebilmektedirler.

➤ **Kamusal Nedenler:** Bürokrasi, sosyal güvenliğe ilişkin mevzuatın karışık olması, kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon sorunu, kamusal hizmetlere ve kamu harcamalarına karşı güvensizlik, etkin ve verimli olmayan denetim mekanizması ile cezaların yetersizliği ile siyasal ve yönetsel nedenler kayıtdışı istihdamın kamusal nedenleridir.

➤ **İşletmelerden Kaynaklanan Nedenler:** Ekonomide faaliyet gösteren işletmelerin genel olarak kurumsal olmayan, marka yaratamamış, rekabet gücü düşük, küçük ve orta ölçekli işletmeler olması kayıtdışı istihdamın yaygın olmasının nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra sendikal örgütlenmelerin işveren kesimi üzerinde yarattığı baskılar da istihdamda kayıtdışılığın işletmeler temelindeki nedenlerinden biridir.

➤ **Sosyal Yardımlardan Kaynaklanan Nedenler:** Sosyal hizmet ve yardımlar asıl olarak bireyler özelinde toplumsal refah ve kalkınmayı sağlamayı amaçlasa da zaman zaman kötüye kullanılmakta ve istihdamın kayıtdışı alana yönelmesine sebebiyet verebilmektedir. Kişiler yararlandıkları sosyal yardımlardan elde ettikleri gelirlere dayanarak işgücüne dahil olmamayı ya da söz konusu bu yardımların kesilmemesi arzusuyla kayıtdışı olarak çalışmayı tercih edebilmektedirler. Bu noktada yardımların süresi, miktarı, niteliği ve bu yardımlardan yararlanabilme kriterleri önem kazanmaktadır.

4.2. Kayıtdışı İstihdamın Etkileri

Kayıtdışı istihdamın gerek kamu maliyesi üzerinde gerekse sosyo kültürel olarak birçok etkisi bulunmaktadır. Genel olarak olumsuz etkileri olduğu üzerinde fikir birliği söz konusu olmakla birlikte olumlu etkilerinin bulunduğunu ifade eden görüşler de mevcuttur.

Kayıtdışı İstihdamın Olumlu Etkileri: İstihdamda kayıtdışılık genellikle olumsuz etkileri ile ön plana çıkan bir olgu olmakla birlikte bazı durumlarda kısa vadede işsizliğin azalmasına yönelik etkisi, çalışanların gelir elde etmelerine olanak sağlaması, nispeten küçük çaplı işletmeler lehine rekabet şansı yaratması ve kaynak

dağılımında adaletin sağlanması bakımından olumlu etkileri olduğu da düşünülmektedir.

Kayıtdışı İstihdamın Olumsuz Etkileri: Kayıtdışı istihdamın kamu maliyesi, toplumun sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, bireysel olarak kayıtdışı çalışan işçi kesimi başta olmak üzere piyasada faaliyet gösteren tüm ekonomik aktörler üzerinde önemli oranda olumsuz etkisi bulunmaktadır.

Kayıtdışı İstihdamın Mali Açıdan Etkisi: Kayıtdışı istihdam, mali dengeler üzerinde önemli ölçüde olumsuz etki yaratmaktadır. Bu bağlamda istihdamın kayıtdışı olması kamusal gelirlerde azalmaya, vergi adaletinden sapmalara, gelir dağılımında adaletsizliklere, makro ekonomik göstergelerin tespitinde ve yorumlanmasında yanılmalara, devletin genel bütçesine ve bütçeyle ilgili politikalarında etkinsizliğe neden olmaktadır. Kayıtdışı istihdamın en temel olumsuz etkilerinden biri kamu gelirleri üzerinde yarattığı azalış etkisidir.

Türkiye’de 2020 yılı için brüt asgari ücret tutarı 2.943TL’dir (www.ailevecalisma.gov.tr). Brüt asgari ücret tutarı ve kayıtdışı istihdam oranı üzerinden yaklaşık bir hesap yapıldığında; Brüt asgari ücret tutarından kamu geliri olarak tahsil edilen SGK primi işçi payı, işsizlik sigortası primi işçi payı, gelir vergisi ve damga vergisi tutarları toplamı 839.02 TL’dir (www.ailevecalisma.gov.tr). Bunun yanı sıra kayıtlı çalışan asgari ücretli bir işçi için işverenin ödemekle yükümlü olduğu SGK primi işveren payı ve işsizlik sigortası primi işveren payı tutarları toplamı 515.03 TL’dir (www.ailevecalisma.gov.tr). Toplamda 1.354.05 TL olan bu tutar, devletin kayıtlı istihdam edilen bir işçi üzerinden tahsil ettiği asgari tutardır. Türkiye’de TÜİK tarafından açıklanan verilere göre istihdamın %32.3’ü kayıtdışıdır. Toplam istihdamın yaklaşık 28 Milyon kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu sayısının kayıtdışı istihdama dahil olan kısmı yaklaşık 9 Milyon kişiye isabet etmektedir. Bu göstergeler çerçevesinde devlet yaklaşık 12 Milyar 186 Milyon 450 Bin TL kamu geliri tahsilatından mahrum kalmaktadır.

Öte yandan kayıtdışı istihdam edilmeleri nedeniyle kişilerin yararlandıkları işsizlik maaşları ve diğer sosyal yardımlara ilişkin kamu giderleri de dikkate alındığında kayıtdışı istihdamın yarattığı en önemli olumsuz etkilerden birinin kamu gelirlerini azaltmak olduğu, gelirlerin azalmasının yanı sıra kamu giderlerinde de yersiz artışlara sebebiyet verdiği açıktır. Kamu gelir gider dengesinden sapma durumunda devlet bazen mali kaybı telafi etmek amacıyla ekonomide kayıtlı olarak faaliyet gösteren işletmelere ve vatandaşlara karşı vergi yükünü artırma ya da ek vergiler koyma yoluna gitmek durumunda kalabilir. Bu durumda vergi adaletsizliği ortaya çıkmaktadır. İstihdamda kayıtdışılık, devletin kamu gelirlerinde yaratacağı etkiye bağlı olarak genel bütçe dengesinden sapma, sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryal dengesinde bozulma, ülkedeki istihdam ve işgücü durumunun tespitinin güçleşmesi ve ekonomik kalkınmışlık ile refah düzeyinin azalması üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Kayıtdışı İstihdamın Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkisi: Kayıtdışı istihdam, devlet ekonomisi ve kamu maliyesi üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra en büyük zararı şüphesiz kayıtdışı istihdam edilenlere vermektedir. Türkiye’de sosyal güvenceden yoksun olarak çalıştırılan kişiler, iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık ve analık hallerinde elde edebilecekleri iş göremezlik geliri, geçici iş göremezlik ödeneği ve doğum yardımı, yaşlılık, malullük ve ölüm aylıkları ve sağlık yardımlarından

yararlanma haklarından mahrum kalmaktadırlar. Bu durum yalnızca kayıtdışı çalışan kişileri değil, bu kişilerin bakmakla yükümlü oldukları hak sahiplerinin de mağdur olmalarına sebep olmaktadır.

Öte yandan kayıtsız çalışan kişiler asgari ücret uygulaması bakımından da güvencesiz durumdadırlar. Bu kişiler kanunların zorunlu kıldığı minimum ücret düzeyinin de altında istihdam edilebilmekte ve maddi yetersizlikler altında geçim sıkıntısıyla karşı karşıya olabilmektedirler. Bunun yanı sıra kayıtsız çalışan kişilerin, işten çıkarılmaları halinde 4857 sayılı İş Kanunu ile düzenlenen ihbar tazminatı, kıdem tazminatı, kötü niyet tazminatı veya haksız fesih tazminatı gibi haklarını da yasal olarak talep etme olanakları bulunmamaktadır. Ayrıca kayıtdışı çalışan işçi kesimi işten çıkarıldığında İŞKUR tarafından sağlanan işsizlik ödeneği hakkında da yararlanamamaktadırlar (Kamalıoğlu, 2014: 64).

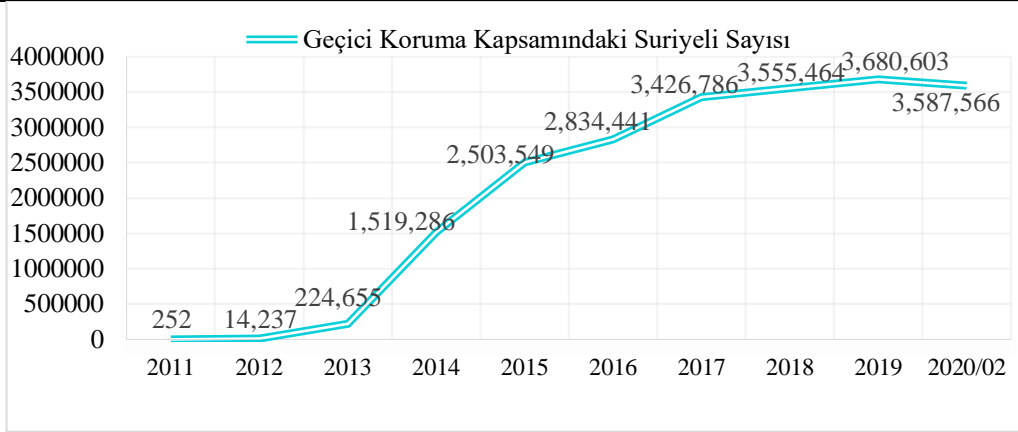
Diğer taraftan kayıtlı çalışmalarına rağmen çalışma gün sayıları ya da aldıkları ücret tutarları olduğundan daha düşük bildirilen işçi kesimi için de birçok hak kaybı veya mağduriyet söz konusu olabilmektedir. Bu çerçevede ücret veya prim gün sayısı eksik bildirilen bir işçi, iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık, analık gibi hallerde hak ettiğinden daha düşük tutarlarda geçici iş göremezlik ödeneği, iş göremezlik geliri ya da analık ödeneği alabilmekte, emeklilik olanaklarına olması gereken zamandan çok daha uzun süre sonra hak kazanabilmekte ve yaşlılık yahut ölüm aylık tutarları da yine hak ettiklerinden daha düşük miktarlarda ödenebilmektedir (Sarıca, 2006: 75).

Kayıtdışı istihdam kapsamında çalıştırılan işçiler devletin kanunlarla ya da idari tasarruflarla öngördüğü yasal dinlenme süreleri, hafta tatili, resmi ve dini bayram tatilleri ve diğer özel durumlarda kullanılacak izin süreleri gibi haklardan da faydalanamamakta olup, bu hususta yasal olarak herhangi bir hak arama talepleri de söz konusu olamamaktadır (Kamalıoğlu, 2014: 65). Öte yandan kayıtdışı istihdamın iş yaşamı üzerinde verimlilik azalışı, haksız rekabetin durumunun ortaya çıkması, çalışma hayatında yabancı işçiliğin artış göstermesi gibi birçok olumsuz etkisi de bulunmaktadır.

5. Geçici Koruma Statüsündeki Yabancıların Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Üzerindeki Etkisi

Türkiye’de, 28 Nisan 2011 tarihinde 252 Suriye vatandaşının, ülkelerinde yaşanan siyasi krizler ve iç savaş sebebiyle Türkiye’ye giriş yapmasıyla başlayan ve günümüzde yaklaşık 3.6 milyon kişiye ulaşan Suriyeli göçmen kitlesi bulunmaktadır. Söz konusu veriler yıllar itibariyle şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sayısının Yıllara Göre Dağılımı, 2011-2020. (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.)

İş gücü piyasaları bakımından önem taşıması sebebiyle Türkiye’de bulunan geçici koruma kapsamındaki yabancıların (Suriye vatandaşlarının) 18 Mart 2020 tarihi itibariyle yaş ve cinsiyet temelinde demografik dağılımları Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	255.082	236.030	491.112
5-9	281.562	258.552	540.114
10-14	202.660	181.942	384.602
15-64	1.161.240	935.860	2.097.100
+65	35.608	39.243	74.851
Genel Toplam	1.936.152	1.651.627	3.587.779

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020). Geçici Koruma İstatistikleri.

Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli uyruklu yabancıların Türkiye’deki işgücü piyasalarında çoğunlukla kayıtdışı istihdama dahil oldukları bilinmektedir. Bu durumun Türkiye’de işgücü piyasaları üzerinde birçok olumlu ve olumsuz sonucu bulunmaktadır (Yıldız, 2017: 35). İstihdamda kayıtdışılık genellikle emek yoğun üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlarda görülmektedir. Suriyelilerin Türkiye’de sayıca en fazla yaşadıkları ilk dört şehir İstanbul başta olmak üzere sırasıyla Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa’dır (GİGM, 2020). Dikkat edilecek olursa bu şehirler genellikle emek yoğun üretim faaliyetlerinin yaygın olduğu, çoğunlukla niteliksiz işgücü kesiminin istihdam edildiği merdiven altı üretimlerin sık görüldüğü ve hizmet sektörüne ilişkin faaliyetlerin yoğunlukta olduğu yerlerdir.

Suriye vatandaşı yabancılar Türkiye’de şahıs veya sermaye şirketi kurmak suretiyle, bağımsız işyeri açarak işveren olmak suretiyle ve bir işverene bağlı olarak işçi statüsünde çalışmak suretiyle üç farklı biçimde çalışma hayatına dahil olmaktadır. Bu bağlamda şirket kuranlar ya da bağımsız işyeri açarak esnaf ve zanaatkar olarak çalışanlar daha çok İstanbul, Gaziantep ve Hatay’da faaliyet gösterdikleri, her ne kadar şirket veya işyeri sahibi olmaları nedeniyle kendileri kayıtlı ekonomik alanda faaliyette bulunsalar da işyerleri bünyesinde çoğunlukla Suriyeli vatandaşlarını istihdam ettikleri ve bunların genellikle kayıtdışı olarak çalıştırıldığı bilinmektedir (Korkmaz, 2018: 64). Öte yandan özellikle inşaat, tarım, sanayi, imalat, tekstil ve hizmet sektörlerinde bir işverene bağlı olarak istihdam edilen işgücü kesimi de önemli oranda geçici koruma kapsamındaki Suriye vatandaşlarından oluşmaktadır. Tablo 1’de de görüleceği üzere Türkiye’de 15-64 yaş aralığında olan yani işgücü tanımı kapsamına giren 2 milyon civarında geçici koruma statüsü sahibi Suriye vatandaşı yaşamakta olup, bu rakam da göz önünde bulundurulduğunda, istihdam

edilen Suriyelilerin çok büyük bir kısmının kayıtdışı çalıştırıldığı gerçeği kaçınılmaz olmaktadır (Erdoğan ve Ünver, 2015: 45).

Suriyelilerin istihdamda kayıtdışı olarak yer almaları özellikle işverenler açısından işgücü maliyetlerinde önemli ölçüde azalışa imkân tanımaktadır. Geçici koruma kapsamındaki Suriye vatandaşları işveren kesimi için oldukça avantajlı bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin işgücü piyasalarında ucuz emek olarak faaliyette bulunmaları, yerli işçi kesiminin ya işsiz kalmasına ya da Suriyeliler ile aynı koşullar altında çalışmaya razı olmalarına yol açmaktadır. Bu durum da hem işsizlik oranlarını hem de kayıtdışı istihdam oranlarını artırmakta, yoksulluğun genişlemesine, toplumsal refah kaybının yayılmasına sebep olmaktadır.

Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşlarının Türkiye’de işgücü piyasasında kayıtdışı istihdam edilmeleri devletin vergi gelirleri açısından oldukça önemli ölçüde kayıplara yol açmaktadır. Türkiye’de 01.01.2020-31.12.2020 tarihleri arasında geçerli olan brüt asgari ücret üzerinden %15 oranında gelir vergisi kesilmekte, bu tutar 375.23 TL’ye tekabül etmektedir (www.ailevecalisma.gov.tr). Ayrıca %07.59 oranında damga vergisi tahsil edilmekte ve bu da 22.34 TL’ye karşılık gelmektedir (www.ailevecalisma.gov.tr). 1 kişi için aylık toplam 397.57 TL’ye tekabül eden bu vergi tutarına göre hesap edilecek olursa, 15-64 yaş arasındaki 2 milyon geçici koruma statüsü sahibi Suriyelinin kayıtdışı istihdam edilmesi durumunda Türkiye Cumhuriyeti devletin 1 aylık vergi gelirinden mahrum olacağı tutar 795.140.000 TL olmaktadır.

Öte yandan istihdamda kayıtdışı alanda olan kesim de devletin sunmuş olduğu toplumsal hizmetlerden yararlanmaktadır. Hatta kayıtdışı çalışan Suriyeliler işgücü piyasalarında kayıtlı olarak çalışan işçilere nispeten sosyal yardım ödemeleri gibi imkânlar bakımından devletin sunmuş olduğu hizmetlerden çok daha fazla yararlanabilmektedir. Devletin sunmuş olduğu toplumsal hizmetlerin ve sosyal yardımların vergi gelirleri ile finanse edildiğini göz önünde bulundurursak, kayıtlı çalışan ile kayıtdışı çalışan arasındaki vergi adaletsizliği daha da çarpıcı boyutlarda olabilmektedir. Vergi adaletinden sapma, zamanla kayıtlı ekonomideki işgücü kesimi için vergi direncinin oluşmasına yol açmaktadır. Bu durumda kayıtlı işçiler de bir süre sonra kayıtdışı çalışmaya ve vergi yükümlüğünden kurtularak bireysel reel gelirlerini artırmaya yönelebilmektedirler.

Geçici koruma kapsamındaki yabancıların Türkiye’deki kayıtdışı istihdamının SGK gelirlerinde yarattığı kayıp temelinde değerlendirme yapıldığında, Türkiye’de 01.01.2020-31.12.2020 tarihleri arasında geçerli olan brüt asgari ücret üzerinden %14 oranında yani 412.02 TL SSK primi ve %1 oranında yani 29.43 TL işsizlik sigortası fonu tahsil edilmektedir (www.ailevecalisma.gov.tr). Toplam 441.45 TL olan bu sigorta prim tutarına göre, işgücü kapsamındaki 2 milyon Suriyelinin istihdamda kayıtdışı olması halinde devletin sigorta prim gelirinden mahrum olacağı tutar 882.900.000 TL olmaktadır. Ayrıca kayıtlı içi çalıştıran bir işverenin, 1 işçisi için devlete ödemekle yükümlü olduğu 1 aylık sigorta prim tutarı, 2020 yılı asgari ücretin %15.5’i oranında sigorta primi işveren payı yani 456.17 TL ve işsizlik sigorta primi işveren payı %2 yani 58.86 TL olmak üzere toplam 515.03 TL olmaktadır (www.ailevecalisma.gov.tr). İş gücüne dahil tüm Suriyelilerin kayıtdışı çalıştırılması durumunda devletin işveren kesiminden tahsil edeceği tutar ise 1.030.060.000 TL’ye karşılık gelmekte, devletin SGK gelirlerine ilişkin kaybı toplamda 2.708.100.000 TL olmaktadır. Bu hesaplamalar yalnızca geçici koruma kapsamında olup işgücü tanımına

giren Suriyeli yabancıların tümünün kayıtdışı çalıştırılması durumunda oluşacak kamu zararını anlamaya yönelik olarak yapılmış olup, esasen geçici koruma kapsamındaki 15-64 yaş arası kesimin tamamının kayıtdışı istihdam edilmeyip bir kısmının işgücü piyasalarında kayıtlı bulunduğu, ancak diğer taraftan Türkiye’de 15 yaşından küçük ve 64 yaşından büyük Suriye vatandaşlarının da kayıtdışı çalıştırıldığı unutulmamalıdır.

Geçici koruma statüsün sahip yabancıları kayıtdışı çalıştıran işverenler işgücü maliyetlerini minimize etmekle birlikte çalışma hayatında rakipleri ile rekabet noktasında da avantaj elde edebilmektedir. Haksız rekabet olarak nitelendirilen bu durum, piyasada kayıtlı istihdam ile faaliyet yürüten işletmelerin de kayıtdışı alana kaymalarına zemin hazırlamaktadır. Kayıtdışı istihdamın gerek işgücü üzerinde gerekse devlet üzerinde yarattığı tüm olumsuz sonuçlar giderek etkisini artırma eğilimi göstermektedir.

6. Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında yapılan yapılandırılmamış mülakatlar, Ankara ili sınırlarında kayıtdışı yabancı uyruklu işçi çalıştıran 10 işveren ile gerçekleştirilmiştir. Bu işverenler ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler göz önünde bulundurularak kodlama işlemi yapılmış, söz konusu kodlar derlenerek bu kodların ortak noktaları tespit edilmiş ve araştırma bulguları temelinde temalar oluşturulmuş, bu temalar Tablo 2’de belirtilmiştir. Yapılan mülakatların analiz edilmesi sonucunda oluşturulan temalar birbirinden farklı başlıklar altında açıklanmıştır. Mülakat yapılan katılımcılar gizlilik esası temelinde kimlik ve işyeri bilgileri verilmeden “İ” harfi ile belirtilmiş ve her katılımcı için İ1, İ2, İ3, ..., İ10 şeklinde numaralandırma yapılmıştır.

Tablo 2: Derlenen Kod Sayıları ve Oluşturulan Temalar

Oluşturulan Temalar	Derlenen Kod Sayıları
1.Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Oturma ve Çalışma İzinleri Hakkında Bilgi Sahipliği Durumu	4
2.Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Çalışma İzinleri Hususunda Yasal Mevzuat Sorunları	6
3.Kayıtdışı Suriyeli Çalıştırmanın İşveren Açısından Avantajları	4
4.Suriyeli Çalıştırmanın Olumsuz Yönleri	3
5.Ülkedeki Ekonomik Koşullar ve Devletin İşverenlere Sunduğu Kolaylıklar	9
6.Türk İşçiler ile Suriyeli İşçilerin Farkları	4
7.Denetim Mekanizması ve İdari Yaptırımlar	10

Tablo 3: Temaların ve Kodların İşveren Cevaplarına Göre Dağılımı

Temalar ve Kodlar	i1	i2	i3	i4	i5	i6	i7	i8	i9	i10	Oran
Suriyelilerin Oturma ve Çalışma İzni Hakkında Bilgi Sahipliği Durumu											
Suriyelilerin oturma izinlerinin nasıl alındığıyla ilgili bilgi sahibi		X	X					X		X	40%
Suriyelilerin oturma izinlerinin nasıl alındığıyla ilgili bilgi sahibi değil	X			X	X	X	X		X		60%
Suriyelilerin çalışma izninin nasıl alındığını biliyor		X	X					X	X	X	50%
Suriyelilerin çalışma izninin nasıl alındığını bilmiyor	X			X	X	X	X				50%
Suriyelilerin Çalışma İzinleri Konusunda Mevzuat Sorunları											
Mevzuatın karmaşık olması	X						X				20%
%10 Kota uygulaması olması		X								X	20%
Suriyelilerin çalışma iznini işverenlerin alması zorunluluğu		X	X		X	X			X	X	60%
Çalışma izni için en az 6 aylık oturma süresi şartının olması	X	X	X					X		X	50%
Çalışma izni için harç ücreti istenmesi	X	X		X	X			X		X	60%
Suriyeliye yalnızca kayıtlı olduğu ilde çalışma izni verilmesi		X	X	X		X				X	50%
Kayıtdışı Suriyeli Çalıştırmanın İşverene Avantajları											
Suriyeliler Türk kanunlarını bilmediklerinden hak talep etmiyor	X	X	X				X	X			50%
Piyasada rekabet gücümüz artıyor			X		X	X					30%
İşçi maliyetleri azalıyor	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	100%
Suriyeliler Kaliteli iş yapıyor				X		X		X			30%
Suriyeli Çalıştırmanın Olumsuz Yönleri											
Çalıştırdığım Suriyelilerden hırsızlık yapanlar oluyor		X							X		20%
Türk işçilerimle kavga edenler oluyor					X		X				20%

Hijyen kurallarına özen göstermeyenler oluyor		X	X			X	X				40%
Ekonomik Koşullar ve Devletin İşverenlere Sunduğu Kolaylıklar											
Kriz, enflasyon, döviz artışı, yüksek vergiler Suriyeli çalıştırmaya yöneliyor	X	X	X		X	X	X	X	X	X	90%
Kriz, enflasyon, döviz artışı, yüksek vergiler Suriyeli çalıştırmamı etkilemiyor				X							10%
Vergi ve sigorta prim oranlarını çok yüksek buluyorum	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	100%
Vergi ve sigorta prim oranlarını çok yüksek bulmuyorum											0%
Vergi ve sigorta prim oranları epeyce düşürülürse kayıtdışı işçi çalıştırmam	X		X	X	X				X	X	60%
Kayıtdışı işçi çalıştırmam için vergi ve sigorta prim oranlarının bir miktar düşürülmesi yeterlidir							X				10%
Vergi ve sigorta prim oranları tümüyle kaldırılrsa bile kayıtdışı işçi çalıştırmam		X				X		X			30%
Devletin sunduğu istihdam destek ve teşviklerini yeterli bulmuyorum	X	X		X	X	X	X	X		X	80%
Devletin sunduğu istihdam destek ve teşviklerini yeterli buluyorum				X					X		20%
Türk İşçiler ile Suriyeli İşçilerin Farkları											
Türk işçiler Suriyeli işçilerle aynı işi yapabiliyor											100%
Türk işçiler verilen işi beğenmiyor											60%
Türk işçiler ücret düzeyini beğenmiyor											70%
Türk işçiler çalışmak istemiyor (Çalışma azmi ve arzusuna sahip değil)											60%
Denetim Mekanizması ve İdari Yaptırımlar											
SGK' nin ya da diğer kamu kurumlarının denetimlerinden çekiniyorum											80%
SGK' nin ya da diğer kamu kurumlarının denetimlerinden çekinmiyorum											20%
Kamu kurumlarının denetim anlamındaki koordinasyonunu iyi buluyorum											30%
Kamu kurumlarının denetim anlamındaki koordinasyonunu kötü buluyorum											30%

Kamu kurumlarının denetim anlamındaki koordinasyonunu hakkında bir fikrim yok										40%
Suriyelileri kayıtdışı çalıştırmanın cezası hakkında bilgim yok										60%
Suriyelileri kayıtdışı çalıştırmanın cezasını biliyorum										40%
Kaçak işçi çalıştırmak, ödeyeceğim cezadan maddi olarak daha karlıdır										40%
Cezai yaptırımla karşılaşmak kaçak işçi çalıştırmaktan daha fazla zarar verir										50%
Cezai yaptırım ile kaçak işçi çalıştırmak arasında hangisinin avantajlı olduğunu bilmiyorum										10%

Kayıtdışı istihdama neden olan faktörler, istihdamda kayıtdışılığın nedenleri ile etkileri temelinde, Türkiye’de geçici koruma kapsamındaki yabancıların kayıtdışı istihdam üzerindeki etkilerini incelemek üzere literatür taraması yapılarak elde edilen verilerden yola çıkılarak ana hatları belirlenen ve mülakat yapılan katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda, katılımcıların cevaplarına dayanılarak oluşturulan temalar ve kodlar aşağıda yorumlanmıştır.

➤ *Suriyelilerin Oturma ve Çalışma İzinleri Hakkında Bilgi Sahipliği:* Katılımcılardan 4’ü (%40’ı) Suriyelilerin oturma izinlerini nasıl aldığıyla ilgili bilgi sahibi olduğunu, 6’sı (%60’ı) bu konu hakkında bilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca işverenlerin 5’i (%50’si) Suriyelilerin çalışma izinleri konusunda bilgisi olduğunu, diğer 5’i (%50’si) ise çalışma izninin nasıl alındığını bilmediğini söylemiştir. Geçici koruma kapsamında Türkiye’de bulunan Suriye vatandaşlarını istihdam eden işverenlerin yarısının kanunen yerine getirmekle yükümlü oldukları çalışma izni alma zorunluluğu hususunda bilgi sahibi olmaması araştırmanın en çarpıcı bulgularından biri olarak yorumlanmaktadır.

➤ *Suriyelilerin Çalışma İzinleri Konusunda Mevzuat Sorunları:* Katılımcılarla yapılan mülakatlarda işverenlerin %50’sinin çalışma izni hakkında bilgisi olup, %50’sinin bu hususta bilgisi olmadığı anlaşıldığından, bilgisi olmayan işverenerlere çalışma izni hakkında mevzuat çerçevesinde bilgilendirme yapılmış ve kendilerine konu hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu çerçevede; 2 katılımcı (%20) mevzuatın karmaşık olduğunu, 2 katılımcı (%20) işyerinde Suriyeli işçi çalıştırmanın %10 kota şartına tabi olmasının bir sorun olduğunu, 6 katılımcı (%60) Suriyelilerin çalışma izinlerinin yalnızca işverenleri tarafından alınabiliyor olmasının yanlış bir uygulama olduğunu, 5 katılımcı (%50) çalışma izni alınabilmesi için Suriyelinin en az 6 ay geçici koruma kapsamında ikamet etmiş olma ön şartının olması uygulamasının büyük bir problem olduğunu, 6 katılımcı (%60) çalışma izni almak için harç ödenmesi gerektiğini doğru bulmadığını, 5 katılımcı (%50) Suriyelilere yalnızca kayıtlı oldukları ilde çalışma izni verilmesinin yerinde bir karar olmadığını ifade etmiştir.

➤ *Kayıtdışı Suriyeli Çalıştırmanın İşverene Avantajları:* Araştırma kapsamında görüşülen 10 işverenden 5’i (%50’si), Suriyelilerin Türk kanunlarını bilmediğini, bu nedenle yasal olarak çalışma hayatına ilişkin hakları konusunda bilinçli olmadıklarını, bu yüzden de Suriyeli işçilerin genellikle iş koşullarına ilişkin herhangi bir taleplerinin olmadığını, bunun da kendileri için bir avantaj olduğunu

belirtmişlerdir. Katılımcılardan 3'ü (%30'u), kayıtdışı Suriyeli çalıştırmanın kendilerine nispeten büyük firmalarla rekabet için fırsat yarattığını söylemiştir.

Araştırmanın öngörülebilir ancak yine de en çarpıcı sonuçlarından biri katılımcıların tamamının, kayıtdışı Suriyeli işçi çalıştırmanın işyerinin işçi maliyetlerini azalttığını ifade etmiş olmalarıdır. İşverenler Suriyeli işçilerine ortalama günlük 40-50 TL civarında yevmiye ödediklerini söylemişlerdir. Buna göre bir ay içerisinde tam gün çalışan bir Suriyeli işçi toplam 26 gün iş görmekte, işverenin en çok (26X50TL) 1.300 TL aylık ücret maliyeti olmaktadır. Bu rakam 2020 yılı için net asgari ücretin neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Ayrıca işverenlerin bu kişiler için vergi ve sosyal güvenlik prim giderleri de bulunmamaktadır. Bu bakımdan işveren için 1 kayıtlı işçi yaklaşık 3 kayıtdışı işçiyle eşit işçilik giderine karşılık gelmektedir. Bu şekilde maliyetlerini neredeyse 1/3 oranında azaltan işverenler için nispeten daha büyük ve kurumsal diğer işletmelerle piyasada rekabet edebilme gücünde de bir artış söz konusu olmaktadır. Katılımcılardan %30'u bu hususta vermiş oldukları cevaplarla bu savı doğrulamaktadır.

➤ *Suriyeli Çalıştırmanın Olumsuz Yönleri:* İşyerlerinde Suriye vatandaşı çalıştırdığı için herhangi bir olumsuzlukla karşılaşp karşılaşmadığı sorusu yöneltilen katılımcılardan 4'ü (%40'ı) bu kişilerin temizlik ve hijyen kurallarına uygun davranmadığını ve bu durumdan dolayı da gerek kendisinin gerek diğer çalışanlarının söz konusu Suriyeli çalışan ile sorun yaşadığını ifade etmiştir. Katılımcılardan 2'si (%20'si) Suriyeli çalışanın diğer Türk çalışanlarla sık sık kavga ettiğini, 2'si (%20'si) ise Suriyeli işçileriyle hırsızlık yapmaları gerekçesiyle problem yaşadıklarını ve bu yüzden işten çıkardıklarını söylemiştir. Bu konuda soru yöneltilen işverenlerdenüçü, söz konusu nedenlerden dolayı bir daha Suriyeli işçi çalıştırmamayı düşündüklerini ifade etmiştir.

➤ *Ülkedeki Ekonomik Koşullar ve Devletin İşverenlere Sunduğu Kolaylıklar:* Ekonomik krizler, enflasyonun yükselmesi, vergi oranlarındaki artışlar gibi ülkenin ekonomik koşullarında ortaya çıkan olumsuzlukların kayıtdışı Suriyeli işçi çalıştırmak konusunda işverenleri etkileyip etkilemediği yönünde yöneltilen soruya katılımcılardan 9'u (%90'ı) etkilendiğini, yalnızca 1 (%10) işveren bu durumlardan etkilenmediğini söylemiştir. Katılımcıların tamamı vergi ve sigorta prim oranlarının çok yüksek olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca mülakat yapılan işverenlerin 6'sı (%60'ı) ancak vergi ve sigorta primlerinin epeyce düşürülmesi halinde kayıtdışı işçi çalıştırmamayı tercih edebileceğini söylerken, tüm işçilerini kayıtlı çalıştırması için vergi ve prim oranlarında az bir miktar indirim yapılmasının da yeterli olabileceğini söyleyen işveren sayısı 1 (%10) ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanı sıra katılımcılardan 3 (%30) tanesi vergi ve prim yükü tamamen kaldırılrsa bile kayıtdışı işçi çalıştırmaya devam edeceği yönünde cevap vermiştir. 8 (%80) işveren devletin sunduğu istihdam destek ve teşviklerini yeterli bulmazken, 2 (%20) işveren söz konusu destek ve teşviklerin yeterli olduğunu ifade etmiştir.

➤ *Türk İşçiler ile Suriyeli İşçilerin Farkları:* Araştırma katılımcılarının tamamı Türk işçiler ile Suriyeli işçilerin aynı işi yapabildiklerini, Suriyelilerin yapabildiği ancak Türklerin yapamadığı herhangi bir iş olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların 6'sı (%60'ı) Türk işçilerin verilen işi beğenmediklerini, 7'si (%70'ı) Türk işçilerin ücret düzeyini beğenmediklerini, 6'sı (%60'ı) Türk işçilerin çalışma azmi ve isteğine sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmadan bu hususla ilgili çıkarılan bir diğer çarpıcı sonuç ise, Türk işçilerin piyasada geçerli ücret düzeyini ya da yapılan işin niteliğini cazip bulmadığı ve bu nedenle çalışmamayı tercih ettiğidir. Mülakat yapılan işverenlerden bazıları işçi kesimini bu noktada haklı görmektedir. Bir yükseköğretim kurumunda en az ön lisans mezunu olup, belli bir yaş aralığını geçmiş kişilerin özellikle hizmet, inşaat, imalat, küçük ölçekli sanayi sektörlerinde çoğunlukla niteliksiz işgücü kesiminin icra edeceği meslekleri beğenmemeleri, bu işler karşılığında ödenen ücretleri düşük bulmaları bazı işverenler tarafından kabul edilebilir görülmektedir.

➤ *Denetim Mekanizması ve İdari Yaptırımlar:* Araştırma katılımcılarından 8 (%80) işveren SGK'nın veya diğer kamu kurum kuruluşlarının ekonomide ve istihdamda kayıtdışıyla ilişkin yürütülen denetim faaliyetlerinden çekindiğini söylerken, 2 (%20) işveren bu konuda bir çekincesinin ya da korkusunun olmadığını beyanda bulunmuştur. Katılımcılara kamu kurumlarının birbirleriyle denetim anlamındaki koordinasyonu hakkındaki düşünceleri sorulmuş olup, 3 (%30) işveren söz konusu uyumu iyi ve başarılı bulduğu, 3 (%30) işveren koordinasyon eksikliği olduğunu düşündüğü, 4 (%40) işveren ise bu konuda herhangi bir fikrinin olmadığını beyan etmiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen 10 işverenden 6'sı (%60'i) Suriyelileri kayıtdışı çalıştırmanın cezai yaptırımları hakkında bilgisinin olmadığını, 4'ü (%40'ı) ise bu hususta bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Kayıtdışı işçi çalıştırmanın işverene sağlayacağı maddi kazanımın, karşılaşılabilecek cezai yaptırımların yaratacağı zarardan daha yüksek olabileceğini düşünen katılımcı sayısı 4 (%40) iken, bu durumun tam tersi olabileceğini belirten katılımcı sayısı 5 (%50) işveren olmuştur. Bu konu hakkında bilgisi olmadığını söyleyen katılımcı sayısı 1 (%10) kişi ile sınırlı kalmıştır.

7. Sonuç

Türkiye'de kayıtdışı istihdamla mücadele kapsamında yürütülen uygulamaların etkisiyle 2002 yılında %52'lerde seyreden kayıtdışı istihdam oranları günümüzde %32'lere kadar gerileme göstermiştir. Ancak Suriye Arap Cumhuriyetinde yaşanan iç savaş ve siyasi krizlerden dolayı Suriye vatandaşlarınca 2011 yılından bu yana Türkiye'ye yoğun bir göç durumu yaşanması, söz konusu göç sürecinin devamında yabancı kaçak işçiliğin artış göstermesine yol açmıştır. İstihdamda kayıtdışılığın azaltılmasına ve Suriyelilerin bu husustaki etkisine ilişkin alınabilecek tedbir ve çözüm önerileri şu şekilde belirtilebilir:

➤ Devletin kayıtdışı istihdamı azaltmaya yönelik atabileceği en başat adım işsizliğin azaltılması ve yoksullukla etkin mücadele politikaları üretmesidir. Devlet gerek doğrudan gerekse girişimcilere sağlayacağı destek ve teşvikler yoluyla işgücü arzını karşılayacak düzeyde talep yaratmalı, yeni istihdam alanları yaratacak ekonomik ve politik müdahalelerde bulunmalıdır. Bu amaçla değişen konjoktüre uygun olarak üretim sahasını genişletmeli, yeni işletmeler, fabrikalar, atölyeler kurmalı ve özel sektöre de bu bağlamda doğrudan nakdi destek sağlayarak, uygun koşullarda kredi imkanları sunarak, vergi ve prim avantajları yaratarak, işgücü maliyetlerinin düşmesini sağlayacak teşvikler sunarak istihdam yaratmasına olanak sağlamalıdır. Bunun yanı sıra ekonomide kendi nam ve hesabına faaliyet gösterecek kişilerin de emek piyasalarında istihdam yaratma açısından katkıları göz ardı edilmemeli, bu hususta verilebilecek tüm destekler ve kolaylıklarkendilerine sağlanmalıdır. Diğer taraftan teknolojidaki gelişmeler bir yandan bazı iş kollarında ve bazı mesleklerde işsizliğin artmasına zemin hazırlarken bir yandan da yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkmasına

imkan tanımaktadır. Bu durum dikkate alındığında, gelişen teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan yeni iş kolları ile meslekler doğrultusunda kalifiye işgücü yetiştirilmesi, buna yönelik teknik eğitim ve öğretim kurumlarının açılması veya buraların devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

➤ Kayıtdışı istihdamın en başat nedenlerinden biri olan hızlı nüfus artışı kontrol altına alınmalıdır. Bu kapsamda doğum oranlarının kontrolü noktasında Sağlık Bakanlığı ile koordinasyon kurularak vatandaşlara yönelik uygulanabilecek doğum kontrol yöntemlerinde etkin ve verimli projeler geliştirilmelidir. Nüfus artışı ile mücadelede, göçlerle ilgili alınacak önlemler de son derece önemlidir. Bu bağlamda dış göçler için sınır kontrolleri, iç göçler için ise şehirlerarası göç takip altına alınmalıdır. Kentlerdeki işsizlik ve dolayısıyla kayıtdışı istihdamla müdahale için kırsal yaşam özendirilmelidir.

➤ İşçi ve işveren kesiminin ve Geçici koruma kapsamındaki Suriye vatandaşlarının kayıtdışı istihdamla mücadele kapsamında bilinçlendirilmesi, bu amaçla çalışma yaşamı öncesinden itibaren bu hususla ilgili olarak eğitim almalarına yönelik politikalar geliştirilmeli ve yasal mevzuat açısından bilinçlendirme çalışmaları yürütülmelidir. Bu bakımdan Milli Eğitim Bakanlığı, AÇSHB ve diğer ilgili kamu otoriteleri arasındaki koordinasyon artırılmalıdır.

➤ Üniversiteler, STK'lar, kamu kurum ve kuruluşları, TV ve radyo yayını yapan medya organları istihdamdaki kayıtdışılıkla mücadele çerçevesinde kamu spotları, reklamlar, eğitim ve seminerler, el ilanları ve broşürler gibi çeşitli basılı ve görsel materyaller kullanarak özellikle kayıtdışı işçi çalıştıran işverenler başta olmak üzere tüm topluma yönelik yoğun tanıtım ve bilinçlendirme kampanya ve faaliyetleri yürütmelidirler.

➤ İstihdam üzerindeki vergi ve sigorta primlerine ilişkin mali yükler azaltılmalı, bu hususta devletin sunduğu destekler ile teşvikler genişletilmeli ve bu destek ile teşviklerin uygulanabilir nitelikte olmasına çalışılmalıdır. Bu kapsamda özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet gücünün artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu doğrultuda üretim maliyetlerini düşürecek önlemler alınmalı, işverenlere AR-GE destekleri verilmeli, işyerlerinin teknolojik alt yapılarının güçlendirilmesi desteklenmeli, gerekirse arsa veya mekân tahsisi, işçi eğitimleri, işletmeye özel vergi kolaylıkları gibi olanaklar sağlanmalı, KOBİ'lerin finansman ihtiyaçları karşılanmalı, bu işyerleri için ücretsiz danışmanlık hizmetleri verilmelidir.

➤ Devlet, geçici koruma statüsü sahibi yabancıların çoğunlukta olduğu bölgelere yatırım destekleri sunmalı, bu kişiler için istihdam olanakları yaratmalıdır.

➤ İşverenlerle yapılan mülakatlarda Suriyeli çalışanların genellikle düzenli ve sürekli gelir elde etmekten öte beklentilerinin olmadığı, onlar için önceliğin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Buna dayanarak Suriye vatandaşlarının kayıtdışı çalışmaya razı olmalarını gerektiren yaşam standartlarını yükseltecek politikalar geliştirilmelidir. Ayrıca geçici koruma kapsamında bulunan Suriye vatandaşlarının kanuni olmayan kayıtdışı ekonomi dahilinde gelir elde etmelerinin engellenmesi açısından toplumla kültür ve dil konusundaki entegrasyonlarının sağlanmasına dönük çalışmalar yapılmalıdır.

➤ İstihdama ilişkin olarak özellikle işveren kesiminin karşılaştığı bürokratik hantallıklar çözüme kavuşturulmalıdır. Bu bağlamda ilgili kamu otoritelerinin karar alma süreçlerinin hızlandırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

➤ Çalışma hayatına ilişkin çok sayıda genelge, özelge, yönetmelik, KHK, tebliğ vb. hukuki ve idari düzenlemeler ile mevzuat, işveren ve işçi kesimi başta olmak üzere toplumun geneli için sade ve anlaşılabilir bir şekilde yeniden derlenmelidir. Ayrıca bu konuda sık mevzuat değişikliği yapılmamalıdır.

➤ Bağımlı çalışan olarak istihdam edilen Suriye vatandaşlarının çalışma izinlerinin alınma şekli yeniden düzenlenmeli, bu kişiler de tıpkı kendi işyerini açmak isteyen Suriye vatandaşlarında olduğu gibi çalışma izinlerini kendileri alabilmelidirler. Çalışma izni uzatmaları hakkında ise Suriyeli çalışan kendisi iptalini istemedikçe AÇSŞB tarafından re'sen yapılmalı ve bu konudaki bürokratik işlemler kolaylaştırılmalıdır. Ayrıca oturma izni verilen geçici koruma statüsü sahiplerine otomatikman çalışma izni verilebilmesi de değerlendirilmelidir. Bunun yanı sıra Suriyelilerin çalışma izni almak için harç ödeme gerekliliği kaldırılmalı, kayıtlı istihdamda bulunma noktasında teşvik edici olunmalıdır.

➤ Kayıtdışı istihdamla mücadelede en önemli unsurlardan biri olan denetim mekanizmasının gücü ve etkinliği artırılmalıdır. Bu anlamda SGK ve İŞ-KUR bünyesinde istihdam edilen denetim elemanlarının sayıca artırılması, bu denetim elemanlarına etkin bir biçimde denetim ve teftiş yapabilmesi için ilgili kamu kurumlarının tüm imkânların yeterli bir şekilde sunulması, bu kişilerin işe alım süreçlerinde liyakat esaslı olunması ve hizmet içi eğitimlerin niteliğinin artırılarak bu personelin yetkin ve donanımlı olmasının sağlanması gerekmektedir. Ayrıca denetimle görevli personelin maddi ve sosyal olanaklarının tatmin edici bir biçimde revize edilmesi de kayıtdışı istihdamla mücadele hususundaki motivasyonlarında büyük bir öneme sahip olduğu gözardı edilmemelidir.

➤ Özellikle denetim faaliyetleri başta olmak üzere çalışmaya hayatına dair birçok alanda AÇSŞB, İŞ-KUR, SGK, tapu müdürlükleri, noterler, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Kamu İhale Kurumu, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, meslek odaları ve birlikleri, kamu ve özel bankalar gibi birçok ilgili kurum ve kuruluşlar arasında ortak veri tabanı kurulmalı ve güçlü bir koordinasyon oluşturulmalı, bu kurumlar arasındaki çapraz denetimler etkinleştirilmelidir.

➤ Türkiye'de çalışma hayatına ilişkin mevzuatta, işverenlerin 10 kişiden fazla işçi çalıştırması halinde maaş ödemelerini banka kanalıyla yapma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu da 10 kişiden az işçi çalıştıran işyerlerinde çalışanların sigortalılığı bakımından yürütülen denetim faaliyetlerinde güçlükler yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu bakımdan çalıştırdığı işçi sayısına bakılmaksızın tüm işverenlerin maaş ödemelerini banka kanalıyla yapma zorunluluğu getirilmeli, günlük ve elden ücret ödemesi yapmak yasaklanmalı, her türlü işlemin yazılı ve dijital kayıtlarda yer alması sağlanmalıdır. Bu düzenlemeye uygun davranmayan hem işveren hem de işçi kesimi için ağır idari para cezası öngörülmelidir.

➤ Kayıtdışı istihdama yönelik denetimlerin zaman ve maliyet açısından daha etkin ve verimli olabilmesi için konuyla ilgili ihbarlarda, ihbar eden kişilerin kimlik bilgileri, paylaşımı yasak olmak suretiyle açık olmalı, yersiz ya da asılsız ihbar yapan kişilere karşı cezai yaptırımlar uygulanmalıdır.

➤ İstihdamda kayıtdışı alanda faaliyet gösteren işyerleri için öngörülen cezai yaptırımlar yeniden düzenlenmeli, yalnızca idari para cezalarıyla sınırlı kalınmayıp işyerini geçici ya da temelli suretle kapatma, ticaretten men, hapis cezası gibi daha ağır

yaptırımlar da uygulamaya konulmalıdır. Ayrıca bu cezalar hakkında piyasada faaliyette bulunan tüm işverenler detaylı bir şekilde bilgilendirilmelidir.

➤ Çalışma hayatına ve sosyal güvenliğe ilişkin politika ve uygulamalar tüm siyasi aktörlerin ve toplumun ortak iradeleri doğrultusunda belirlenmeli ve hükümetlere göre değişen bir hal almaktan arındırılıp, söz konusu politika ve uygulamalara devlet politikası olarak istikrarlı bir görünüm kazandırılmalı ve bu husus anayasal olarak güvence altına alınmalıdır. Özetle sistemin politik ve siyasi müdahalelerden arındırılması için, sisteme dair uygulamaların ve değişikliklerin hükümetlere bağlı kalmasının önüne geçilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Bulutay T, Taştı E. (2002). Türk işgücü piyasasında kayıtdışı sektör. https://www.researchgate.net/publication/24134812_Informal_Sector_in_the_Turkish_Labour_Market. 19 Şubat 2020.

Çelik E, Güney A. (2017). Kayıtdışı istihdam olgusu ve Türkiye’de kayıtdışı istihdam, *İktisadiyat Dergisi*, 1(1): 213-248.

Elçin D. (2016). Türkiye’de bulunan Suriyelilere uygulanan geçici koruma statüsü 2001/55 sayılı Avrupa konseyi yönergesi ile geçici koruma yönetmeliği arasındaki benzerlik ve farklılıklar, *TBB Dergisi*, 124: 33-34.

Erdoğan MM, Ünver C. (2015). *Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri*, Yayın No: 353, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Yayınları.

Geçici Koruma Yönetmeliği, Resmî Gazete, 6883, 22 Ekim 2014.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, Resmî Gazete, 8375, 11 Ocak 2016.

Gülcemal E. (2009). Türkiye’deki Kamu Kurumlarının Kayıtdışı İstihdamla Mücadeledeki Görevleri, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Kamalıoğlu N.Ç. (2014). Kayıtdışı İstihdam ve Türkiye’de Uygulanan Mücadele Politikalarının Değerlendirmesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Korkmaz M. (2018). Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri ve Değerlendirmeler, *Sosyal Güvence Dergisi*, 13: 58-83.

Sarıca A.O. (2006). Kayıtdışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Şen E. (2019). Türkiye’de bulunan Suriyelilerin hukuki statüsü. <https://www.hukukihaber.net/turkiyede-bulunan-suriyelilerin-hukuki-statusu-makale>, 6377.html. 19 Ocak 2020.

Topal A.H. (2015). Geçici koruma yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin hukuki statüsü, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1): 5-22.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Asgari Ücret-2020. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/asgari-ucet/asgari-ucet-2020/>. 22 Nisan 2020.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Geçici Koruma. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. 24 Mart 2020.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Güncel Veriler/Düzensiz Göç. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>. 13 Ocak 2020.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Resmî Gazete, 6458, 11 Nisan 2013.

Yıldız T (2017). Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışı İstihdama Etkileri ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye’ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3): 30-46.

Yurdakul F.B. (2014). Almanya’da Kayıtdışı İstihdamla Mücadele Politikaları ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler Ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Zenginkuzucu D.M. (2018). Türkiye’de geçici koruma rejiminin uluslararası ölçütler çerçevesinde bir değerlendirmesi, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, 1: 38.

NÛR SÛRESİNİN 55.ÂYETİNDE MÜ'MİNLERİN YERYÜZÜ EGEMENLİĞİ

Dr. Abdurrahim KIZILŞEKER , a.rahim1977@hotmail.com

Özet

Nûr sûresinin 55. âyeti, imân edenlerin (mü'minlerin) yeryüzüne hâkim/egemen olacaklarından bahsetmektedir. İmânın bir ispatı olarak da sâlih amellere vurgu yapıldığını görmek mümkündür. Sözü edilen âyet, yeryüzüne hak adına hâkim toplumların bir özelliklerinin de Allah'a layıkıyla kulluk etmeleri olduğunu bildirmektedir. Hakikî olarak imân eden ve sâlih amelleri işleyenler; Allah'a teslim olanlar, hükümlerini yeryüzünde icra edenler, bunun sonucunda da yeryüzüne hâkim olmayı hak edenlerdir. Âyet burada, mü'minlerin son özelliklerinin, hiçbir şekliyle Allah'a şirk koşmamaları olduğunu ifade etmektedir. Özellikle yeryüzüne hâkim olan mü'minlerin her türlü şirkten uzak durduklarını, şirke dayalı toplum düzenine sahip olmadıklarını imâen belirtmektedir. Zira şirk, şahsın kişiliğine, ahlakına ve yaşayışına yansımaktadır. Makalemizde öncelikli hedefimiz mü'minlerin yeryüzüne hâkim olmalarını sağlayan bu özelliklerini Nûr sûresinin 55.âyetine göre detaylı olarak izah etmektir.

Anahtar Kelimeler: Nûr Sûresi 55.âyet, İman, Sâlih Amel, İbadet, Şirk, Yeryüzü Egemenliği.

EARTH SOVEREIGNTY OF THE BELIEVERS IN THE 55 TH VERSE OF NUR

Abstract

55 th verse of Surah An-Nur firstly says that the believers will rule the Earth. "O you who believe!" the phrase is frequently mentioned in the Qur'an. Immediately behind this statement came either a divine commandment or a prohibition as a result of faith. In other words, it is possible to see that the emphasis is placed on good deeds as a proof of faith in such statements and the verse we are focusing on. As mentioned in the verse, the third characteristic of the societies that will rule the Earth is that they worship Allah properly. Those who truly believe and do righteous deeds have surrendered to Allah and exercised their provisions in the land, and as a result deserve to rule the land. The subject of our article is Surah An-Nur 55 let us state that the fourth characteristic of the people who will be the ruler of the Earth according to his verse is that they do not associate anything with Allah. Shirk is to give an attribute of Allah to an object, person, group or something abstract that has no right. This reflects in the person's personality, morality and life. However, this verse implies that the believers who dominate the Earth abstain from all kinds of polytheism and do not have a social order based on shirk. In our article, our primary goal is to ensure that the believers dominate the Earth, explain these features in detail according to the verse, of Surah An-Nur 55.

Keywords: Surah An-Nur 55 th Verse, Faith, Righteous Deeds, Worship, Non-associating, The Sovereignty of The Earth.

GİRİŞ

Allah'ın hak ile batıl arasında meydana gelen çarpışmalar konusunda koyduğu bazı kanunları vardır. Bunları bilmeden yeryüzüne hâkim olmak, insanlığın dünyevî ve uhrevî maslahatlarını gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır.

Allah, Kur'an'ın farklı âyetlerinde Müslümanların egemen bir güç olmaları için bazı prensip ve sorumlulukları beyan etmektedir. Müslümanların bugün her zamankinden daha çok bu ilkeleri öğrenmeye ve uygulamaya ihtiyaçları söz konusudur. Zira üç yüz yıldır Müslüman dünya acılar çekmekte, batı ve batıl kuvvetler tarafından farklı alanlarda sömürülmekte, kanları dökülmekte, kaynakları talan edilmektedir. Hâlbuki bin yedi yüz yıllarına kadar aynı Müslümanlar, dünyayı imar etmiş, iyiliği yaymış, sosyal adaleti sağlamış, akıl, vicdan ve gönülleri aydınlatmıştır. Dolayısıyla bu durumda sözkonusu problemin bir boyutunun da Müslüman olma iddiasında olanlarda olduğu görülmektedir.

Peygamberler ve semavî kitaplar göndermeyle insanlık dünyasına müdahale eden Allah, kâmil şahsiyetlerin ve model toplum ve devletlerin yeryüzünde üstün olmalarını ve tevhid mefkûresinin, adaletin, sekînetin ve ahlakî değerlerin yayılmasını murat etmektedir.

Bunun yolunu da ilahî kitaplarda ferman buyurmaktadır. En son gönderilmiş ilahî kitap Kur'an'ı okuduğumuzda ferdi ve içtimaî kurtuluşun, zilletten izzete çıkmanın, insanlığa model bir medeniyet olmanın yöntemini öğrenmemiz mümkündür. Müslüman dünyanın, içinde bulunduğu bu mazlum, mahrum hali sorgulaması ve bu perişan halinden kurtulmak adına çareler araması kaçınılmazdır. Bu bağlamda makalemiz böyle bir probleme bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Müslümanların tekrar Kur'an âyetleriyle dirilmelerinin biricik yolu da, Nûr sûresinin 55.âyetinin verdiği mesajları akıllara, kalplere ve duygulara duyurmak ve fert, aile, toplum ve devlet bazında bu mesajların uygulamalarına bağlı kalmaktır. Doğrusu mü'minlerin yeryüzü egemenliği sadece Nûr sûresinin bu âyetinde geçen mesajlardan da ibaret değildir. Fakat en önemli ve temel olan noktaların da burada geçtiğini söyleyebiliriz.

Müslümanlar, Nûr sûresinin 55. âyetinin belirttiği hakikî anlamda imânî, imânlarının hayatta canlılık kazanmış sâlih ameli, gerçek kulluğun yaşama buluşması anlamına gelen ibâdeti ve en büyük zulümle özdeşmiş şirkten arınmayı gerçekleştirmelidirler. Böylelikle ancak Kur'an âyetlerini hayatlarında izhar etmiş, İslâmî kimlikli şahsiyetleri yönetime getirmiş, İslâm birliğinin etrafında bir güç oluşturmuş, mazlum toplumların feryat ve figanlarının önüne geçmiş olacaklardır.

1.Mü'minlerin Yeryüzü Hâkimiyetinin Kavramsal Çerçevesi

Nûr sûresinin 55. âyetinde geçen istihlâf kelimesi makalemizin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Öncelikle bu kelimenin lügat ve ıstılâhî anlamını belirgin hale getirmek gerekmektedir. "İstihlâf" kelimesi "خلف" fiil kökünün istif'âl babının mastarıdır. Bu, birilerinin yerine birilerini geçirmektir (Ezherî, 1419/2001: VII, 176; el-Cevherî, 1407/1987: IV, 1357; el-Mursî, 1421/2000: V, 197; Ayrıca bkz. et-Taberî, 1421/2000: XII, 288; er-Râzî, 1420/1999: XIII, 156; el-Bukâî, ty: IX, 314; İbn 'Aşûr, 1405/1984: VIII, 87; Tantâvî, 1418/1997: XIV, 202; Aydın, 2018: 99).

Kur'an'da istihlâf kelimesi ikisi Nûr sûresinde olmak üzere toplam altı yerde geçmektedir (bkz. En'am, 6/133; A'râf, 7/129; Hûd, 11/57; Nûr, 24/55; Hadîd, 57/7). Bu sayı az olmakla beraber işaret ettiği mana çok geniştir. İstihlâf kelimesi Kur'an'da "ارض" (yeryüzü) kelimesiyle ilintilendirilmektedir (bkz. Nûr, 24/53). "استخلاف في الارض", yeryüzünde tasarruf etmek, oraya yerleşmek demektir. Yalnız insanın yeryüzüne hâkim olması mutlak değildir (Havvâ, 1424/2003: I, 639). Yeryüzünü ıslâh ve imâr etme gibi bir görevi vardır (eş-Şa'râvî, 1418/1997: IV, 2540). Yalnız insan, yeryüzünü ifsat ve tahrif ettiğinde buna uygun hareket etmemiş sayılmaktadır. İlahî emanet olan Kur'an'ın hükümlerini yaşanılır kılmak vazifesi, insanın sâlih olma şartına bağlı kılınmaktadır (Enbiyâ, 21/104). Sâlih olan kavimlerin mufsid kavimlerin yerine geçmesi, ilahî bir düstûr olagelmektedir (bkz. A'râf, 7/137; Ahzâb, 33/27). Dikkatimizi çeken bir başka nokta, istihlâf mefhûmunun, peygamberler ve onların kavimleri anlatıldığında geçiyor olmasıdır. Verilen mesaj şudur: Eğer istihlâfın gereğini yerine getirmezseniz, bunu hakkıyla yerine getirecek kullar gelecektir (bkz. Nûr, 24/55).

Öncelikle belirtelim ki istihlâf, insanın yeryüzüne ayak basmasıyla beraber başlamıştır. Allah, Hz. Âdem'i yeryüzünde halife kılmış (bkz. Bakara,2/29), bu sebeple onu gerekli istidatlarla donatmış, ona eşyanın isimlerini ve muhtevasını öğretmiştir (bkz. Bakara, 2/30-32).

Hûd sûresinin 57. âyetinde geçen istihlâf kelimesi birilerinin yerine geçirilmek demektir. Söz konusu âyet, Allah'ın emirlerine/yasaklarına, ilahî mesajlara duyarsızlaşmış bu toplumun yerine, onlar gibi olmayacak bir toplumun getirileceğini şöyle belirtmektedir: "فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا إِنْ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ" "Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ben size, benimle gönderileni bildirdim. Rabbim yerinize sizden başka bir milleti getirir(yastehlifu) ona hiçbir zarar veremezsiniz. Çünkü Rabbim her şeyi gözetendir" (Hûd, 11/57).

Hız. Mûsâ, İsrailoğullarının kurtuluşu için Rabbine iltica etmiş, sabırla hak yoluna sahip çıkmaları gerektiğini öğretmiş, günah işlemekten sakınmaları durumunda zafere ulaşacaklarını ifade etmiştir (bkz. A'râf,7/128). Ama âyet-i kerîme, İsrailoğullarının tepkisini ve Hz. Mûsâ'nın onlara söylediklerini şöyle tasvir etmektedir: "قَالُوا أَوَدِينًا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا قَالُوا أَوْ دِينًا قَالِ عَلَيَّ رَسُولُكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (Ey Musa!) Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize eziyet edildi, dediler. (Mûsâ da), 'Umulur ki

Rabbiniz düşmanlarınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzünde hakim kılar da o zaman nasıl davranacağınıza bakar”, dedi” (A’râf,7/129). Görüldüğü üzere istihlaf burada yeryüzüne hâkim olmak üzere birisinin yerine geçme manasındadır.

Yine istihlaf sözcüğü Mekkeli müşriklerin uyarıldığı şu âyette de bu anlamdadır: “وَرَبُّكَ وَالْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلَفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَتَشَاءُ كَمَا مِنْ ذُرِّيَةِ قَوْمٍ آخَرِينَ” *“Rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, rahmet sahibidir; Dilerse sizi yok eder ve sizden sonra yerinize dilediğini getirir” (En’âm, 6/133). Mekke müşriklerinin hayat nizamları, cahiliye üzerinde idi. Ayet onların yok edilmesi durumunda ardında gelecek neslin onlar gibi olmayacağını zımnen ifade etmektedir. Yine makalemize de başlıklar şeklinde detaylı incelememize konu olan Nûr sûresinin 55.âyeti, kimlerin yeryüzüne egemen olacağını şöyle dile getirmektedir: “وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفْنَا فِي الْقَوْمِ الَّذِي كَفَرُوا مِنْكُمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ” *“Allah, içinizden iman edip salih amel işleyenlere vaad etti ki kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır” (Nûr, 24/55). Bu âyet mü’minler için pek çok müjdeleri muhtevîdir. Onlar başlangıçta farklı sıkıntılara maruz kalmışlarsa da hakikî imâna sahip olmaları ve imânlarına göre bir hayatı yaşamaları durumunda kendilerinden önce gelenler gibi yeryüzünde hükümran olacaklardır. Tarih nasıl ki Hz. Dâvud ve Hz. Süleymân gibi peygamberlerin yeryüzüne hâkim olduklarına şahit olmuşsa, son Nebî, ashabı ve ümmetinin de sünnetullah gereği aynı yola sulûk etmeleri vesilesiyle aynı hayırlı akıbete kavuştuklarına şahit olmuştur (Deruze, 1404/1983: VIII, 438). Bu makalemizde “istihlâf” kelimesinin yerine biz “yeryüzüne hâkim olma” ifadesini kullanmayı uygun bulmaktayız. Zaten bunu başlığımızda geçen âyet-i kerime de apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü bu âyet, yeryüzüne hâkim olanlar için “İslâm nizamının temelli olarak vücut bulacağı”nı ve “korkularının güvene çevrileceği”ni bildirmektedir. Bu da ancak güçlenip yeryüzüne hâkim olmaya bağlı bir durum ve neticedir. Biz öncelikle yeryüzüne hâkim olma durumunu, sonra bu âyetin içinde geçen imân, sâlih amel, ibâdet ve şirk koşmamak gibi yeryüzünde söz sahibi olacak fert veya toplumların özelliklerini sonunda da yeryüzüne hâkim olmanın dünyevî neticelerinden olan “emniyete kavuşma”yı başka bir ifadeyle “sekînet”i âyetler bağlamında detaylı bir şekilde temellendirmeye çalışacağız.**

2.Yeryüzüne Hâkim Olma

Allah, insana yeryüzünde halife olma emanetini bahşetmiştir. Halife olması, Allah’ın iradesine uygun yaşaması ve iradesini üstün tutması anlamına gelmektedir. Yeryüzünde ilahî hükümleri hâkim kılma vazifesi her dönemde farklı ümmetlere verilmiştir. Bu görevi devralan ümmetler, emanete sahip çıkmak kadar onu yaşanılır kılmak mücadelesi içinde olmuşlardır. Bir açıdan yeryüzünde Allah’ın iradesini temsil etme görevini üstlenmişlerdir. Dünyada var olan ifsadı yok etmek, şirke dayalı anlayışın yerine tevhidi ikame etmek, buna bağlı olarak adalet üzerine bir toplum inşası bilinciyle hareket etmişlerdir.

Herhangi bir ümmet verilen emanete gereği gibi sahip çıkmışsa yeryüzüne hâkim olmuşlardır. Onların galip geleceklerini Allah Kur’ân’da şöyle ifade etmektedir: “وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي “Şu kesindir ki biz Zikir’den sonra Zebûr’da da dünyaya sâlih kullarım varis olacaklar. Dünya onlara kalacak diye yazmışsınız” (Enbiyâ,21/105). Bu âyete baktığımızda öncelikle İsrailoğullarına ilahî iradeyi hâkim kılma görevi verildiğini görürüz. Kur’ân bunu şöyle dile getirmektedir: “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى وَأَوْرَثْنَا بَنِي “İsrâil’i kitabı” *“Biz gerçekten Musâ’ya doğru yolu gösteren rehberi verdik ve İsrailoğullarını kitaba varis yaptık” (Mü’min, 40/53). Bunun sonucu olarak Hz. Mûsâ, İsrailoğullarını Firavun’un boyunduruğu altından kurtarmış, yeryüzünün hâkimi kılmıştır. Başka âyetler, İsrail oğullarının içinde oldukları zilletten, Hz. Mûsâ’nın önderliğini kabul etmeleri neticesinde izzete çıkarıldıklarını şöyle açıklamaktadır: “Horlanan, ezilen milleti de, bereketlerle donattığımız o ülkenin doğularına ve batılarına varis kaldık” (A’râf,7/137). “Biz ise o ülkedeki güçsüzlere ihsanda bulunmak, onları dünyada örnek şahsiyetler yapmak ve ülkeye onları varis kılmak, onlara dünyada hâkimiyet vermek istiyorduk” (Kasas, 28/5), “İşte böyle oldu, sonra*

bütün bunları başka bir topluma miras bıraktık” (Duhân,44/28). Ama İsrailoğullarının isyankâr tabiatları onları bu görevi hakkıyla yerine getirmekten alıkoymuştur. Bu görevi hakkıyla ifa edemediklerini Kur’ân şöyle anlatmaktadır: “Onlardan sonra hayırsız bir nesil geldi ki bunlar kitaba varis oldular ama âyetleri tahrif etme karşılığında şu değersiz dünya metaini alıp nasılsa affa nail olurlar düşüncesiyle hareket ettiler” (A’raf,7/169).

Bu bağlamda Bakara sûresi, İsrailoğullarını “yeryüzüne hâkim olma” hakkından uzaklaştıran davranışları sıralamaktadır. Yani onlar ilk zamanlardaki gibi durumlarını koruyamamışlar, zalimlerden olmuşlar, dolayısıyla yeryüzüne hâkim olma görevi ellerinden alınmıştır. Hz. İsa’nın ümmeti de din ve dünya önderliğini yerine getirememiş, tevhit yolunu sürdürememişlerdir. Bu miras son elçinin ümmetinin eline geçmiştir. Müfessirlerin kahir ekseriyeti, *“ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْبَنِينَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ”*, *“Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o Kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah’ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur” (Fâtır, 35/32) âyetinde geçen “Kitab”ın, Kur’ân; seçilenlerin de Muhammed ümmeti olduğu kanaatindedirler (Mukâtil b. Süleymân, 1423/2002: III, 558; İbn Ebî Hâtim, 1419/1998: X, 3181; es-Semerkindî, Ty: III, 107; el-Endulusî, Ty: IX, 5975; es-Sem’ânî, 1418/1997: IV, 358; el-Beğevî, 1420/1999; III, 694). Âyette belirtildiği üzere seçilenlerin Muhammed ümmeti olması durumu, risâlet davasının sahipleri için büyük bir övgüdür. Eğer İslâm ümmeti, Kur’ân’a sarılır ve hükümleri uğruna cihâd ederse Allah ona yeryüzüne hâkim olma hakkını tanıyacaktır. Makalemizin konusu olan Nûr sûresinin 55. âyeti bu durumu gözler önüne şu şekilde sermektedir: *“Allah, içinizden imân edip salih amel işleyenlere vaad etti ki kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; Çünkü onlar bana hiçbir şeyi şerik (ortak) yapmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır.”* Burada Allah’ın, bu şartları yerine getirmeleri durumunda onları yeryüzüne hâkim kılmaya dair vaadini apaçık görmek mümkündür. Daha önce kendisine hâkimiyet verilenler, İsrailoğullarıdır. Ama âyet şimdi bunun, zikredilen şartlar muvacehesinde Muhammed ümmetine verildiğine değinmektedir. Bu âyet aynı şekilde, küfür ve zulmün sürekli hâkimiyet kuramayacağına da işaret etmektedir. Geç de olsa sonunda yeryüzü hâkimiyeti mü’minlerin eline geçecektir.*

Allah; Hz. Peygamber ve sahabenin, yukarıdaki âyetin çerçevesine uygun bir hayat yaşamaları neticesinde onlara vaadinin gereğini gerçekleştirmiştir. Tarih şahittir ki İslâmiyetin doğuşundan hemen ilk üç asırda Müslümanlar doğudan batıya kadar onlarca ulusa İslâmiyet’in hakikatlerini ulaştırabilmişlerdir. Hz. Peygamber zaten bu durumu, Allah’ın bildirmesiyle öğrenmiş ve sahabesine şöyle haber vermiştir: *“Allah yeryüzünü benim için dürdü. Ben de doğusunu ve batısını gördüm. Ümmetimin önderleri gördüğüm yerlere ulaşacaktır (Müslim, “Fiten”, 19); “Yeryüzünde ne kadar taştan veya kerpiçten ev varsa, Allah, o evin içine İslâm sözünü ya aziz bir kimsenin izzetiyle ya da zelil bir kimsenin zilletiyle sokacaktır” (Ahmed b. Hanbel,1997/1418: XXVIII, 154).*

İslâm’ı iyi bilen Müslümanların, ulaşmak istedikleri hedeflerin ilahî kanunların ve şartlarını yerine getirmekle mümkün olduğunu idrak etmeleri onları tevhide ve bunun gereği olan sâlih amelleri yapmaya sevk etmiştir. Bu gerçeği Kur’ân şöyle açıklamaktadır: *“الَّذِينَ أَنْزَلْنَا الْقُرْآنَ فِي الْأَرْضِ أَقْلَامُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ”* *“Onlar öyle mükemmel insanlardır ki şâyet kendilerine dünyada hâkimiyet nasip edersek namazlarını hakkıyla ifa ederler, zekâtlarını verir, iyi ve meşru olanı yayar, kötülüğü önlerler” (Hâcc, 22/41). Elbette âyetlerde geçtiği üzere yeryüzüne varis olma belli şartlarla mümkün olmaktadır. Mü’minler yükümlülüklerini yerine getirmezler önderlik hakkı haliyle geçici olarak ellerinden alınmış olunacaktır. Üzülerek belirtelim ki bugün İslâm Ümmeti bu haldedir. Yeniden Allah’ın dinine sımsıkı sarılmazsalar hiçbir zaman zelil olmaktan kurtulamayacaklar, yeryüzünün varisi olamayacaklardır. Biz şimdi kapsayıcı özellikleri belirtmesi hasebiyle Nûr sûresinin 55.âyetinde geçen imân, sâlih amel, ibâdet etme ve şirk koşmama kavramlarını sırasıyla ele alalım.*

3.Nûr Sûresinin 55. Âyetinde Zikredilen Yeryüzü Varislerinin Özellikleri**3.1.İman Etmek**

İmân; kalpte yer edinen (Haşr, 59/9), ğaybî olana yönelik ve şüpheyeye dayanmayan bir inançtır. (Bakara,2/3). Bu inanç ferdi harekete geçirmekte, yeryüzüne hâkim toplumların inşası için ilk saik olmaktadır (Nûr, 24/55; Haşr,59/9). Kur'ân'a göre imân, Allah'a (bkz. Âl-i İmrân,3/114), meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine (bkz. Bakara, 2/286), Hz. Muhammed'e (s.a.s) (bkz. A'râf,7/158), Allah'ın âyetlerine (bkz. A'râf, 7/156; Bakara, 2/91), Kur'ân'ın mesajlarının doğru olduğuna (bkz. Bakara,2/26), onun öncesinden semavî kitapların indiğine ve âhiretin kesinkes gerçekleşeceğine (bkz. Bakara, 2/4) inanmaktır.

Buna karşın yeryüzünde geçici olarak hâkim olup da bunu hak etmeyen toplumlar tağuta imân etmektedirler (bkz. Nisâ,4/51). Allah'a inansalar dahi şirk koşmaktadırlar (bkz. Yûsuf,12/106). Sağlam temellere dayanmayan böyle bir imân, insanı buzağı gibi bir canlıya tapmaya dahi götürebilmektedir (bkz. Bakara, 2/93).

Buna binaen imân eden, sağlam bir kulpa tutunmaktadır (bkz. Bakara,2/256). Zira doğru yola ancak imânla girilebilmektedir (bkz. Bakara,2/186). İman eden bir toplum için bu anlamda Kur'ân, yol gösterici bir kitap olma özelliğini taşımaktadır (bkz. A'râf,7/52). Bu kitapla mü'minler karanlıklardan çıkmakta, aydınlığa kavuşmaktadırlar (bkz. Bakara, 2/257). Öyle ki ortaya çıkan meselelerin çözüme kavuşturulması konusunda kesinlikle Kur'ân ve peygamber hakem kılınmaktadır. Ayrıca verilen hükme de kalbin herhangi bir burukluk hissetmemesi gerekmektedir. Yani kalp, tam bir teslimiyetle bunu kabul etmelidir. Aksi takdirde imândan bahsedilemeyeceğini Kur'ân bize bildirmektedir (bkz. Nisâ,4/65).

İmanın belli bir çerçevede şahsiyet oluşturma, adalete dayalı toplumu meydana getirme, toplumsal ilişkileri istenen düzeye çıkarma, ekonomiyi düzeltme, ibâdetleri yaptırma gibi hayatın tüm boyutlarında etkisini gösterdiğini belirtmekte fayda vardır. Öncelikle imân edenin şahsiyetini ele alalım. Böyle biri; Allah'a yaklaşmaya vesile arayan (bkz. Mâide,5/35), O'na duyduğu sevgisi her şeyden daha ağır basan (bkz. Bakara, 2/165), O'nun yolunda savaşıyor (bkz. Nisâ, 4/76) biridir. Ayrıca o, sabırlıdır (bkz. Bakara, 2/153; Secde, 32/24), Allah'a karşı gelmekten sakınandır (bkz. Bakara, 2/278), sadece Allah'a tevekkül edendir (bkz. Yûnus,10/84). Hakkın yücelmesi adına da cesaretli davranmakta (bkz. Âl-i İmrân, 3/173; Ahzâb,33/22), samimiyetle tövbe etmekte (bkz. Tahrim, 66/8), sabrı ve merhameti tavsiye etmektedir (bkz. Beled, 90/17). Rabbinden gelene ittiba eden (bkz. Muhammed, 47/3), cihad eden (bkz. Mâide, 5/35), Allah ve resulünün çağrısına icabet eden bir şahsiyete sahiptir (bkz. Enfâl, 8/24).

İman, adalet konusunda da sorumluluklar öğretmektedir. Mü'min olan birinden hakkı ayakta tutmasını, kinle ve adavetle bir topluluk hakkında hüküm vermemesini (bkz. Mâide, 5/8), hakkı gizli tutmamasını (bkz. Bakara, 2/228), yakınlarının aleyhine de olsa adaletle şahitlik etmesini (bkz. Nisâ, 4/135) istemektedir.

Ayrıca Kur'ân, hayır işlerinde yarışan (bkz. Hacc, 22/7), topluca barışa giren (bkz. Bakara, 2/208), mü'minlere alçak gönüllü/kâfirlere karşı güçlü ve onurlu davranan (bkz. Mâide, 5/54) mü'minin toplumsal ilişkilerde nasıl davranması gerektiğine dair önemli düsturlar vermiştir. Buna göre mü'min iyilik ve takvayı konuşur (bkz. Mücâdele, 58/9), yapmayacağı şeyleri söylemeyi çirkin görür (bkz. Sâff, 61/2), sağlam söz söyler (bkz. Ahzâb, 33/70), doğrularla beraber olur (bkz. Tevbe, 9/119), bir fasıktan gelen bir haberi iyice araştırır (bkz. Hucurât, 49/6), ailesini cehennem ateşinden korumak için çalışır (bkz. Tahrim,66/6) ve akitlerini yerine getirir (Mâide,5/1). Fakat o, babası ve kardeşleri olsa dahi küfrü tercih ettiklerinde onları dost edinmez (bkz. Tevbe, 9/23; Mâide,5/57), düşmana arkasını çevirmez (bkz. Enfâ,8/15), kendilerinden olmayanları sırdaş edinmez (bkz. Âl-i İmrân, 3/118; Mâide, 5/51).

Yine imân, ekonomik ilişkilere de yön verme gücüne sahip olmuştur. Kur'ân'ın eğittiği toplumlarda imân edenler, helal kazancı gaye edinirler, batıl yollarla bunu temin etmeye yönelmezler (bkz. Nisâ,4/ 29). Maliyetlerin artmasına, üretimin azalmasına, iktisadî hayatın felcine sebep olan faizi terk ederler (bkz. Bakara, 278) Buna karşılık olarak infak etme kültürünü yaygınlaştırırlar (bkz. Bakara, 2/254).

İman, Allah'a itaat ve boyun eğmenin alameti olan ibâdetlerin yapılmasını da gerektirir. Mesela mü'min biri, abdest alır (bkz. Maide, 5/6), namazı ikame eder (bkz. İbrâhîm, 14/31; Hacc, 22/7; Cuma, 62/9), oruç tutar (bkz. Bakara, 2/183). Yani Allah'ı çokça zikreder (bkz. Enfâl, 8/45), serveti ve çocukları dahi onu Allah'ı zikretmekten asla alıkoyamazlar (bkz. Münâfikûn, 63/9).

Bu arada belirtmekte fayda vardır ki şeytanın imân edenler üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktur (bkz. Nahl, 16/99). Çünkü onlar, şeytanın adımlarına uymamaktadırlar (bkz. Nûr, 24/21). Haramlardan uzak durarak bunu gerçekleştirmektedirler. Mesela içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarından kaçınırlar (bkz. Maide,5/90), haram olan bir şeyi helal kılmazlar (bkz. Maide, 5/87). Allah'ın koyduğu sınırlara riâyet edip, bunu aşmazlar (bkz. Maide, 5/87). Alay etmezler, karalamazlar, kötü lakap takmazlar, zandan kaçarlar, kusur aramazlar, gıybet etmezler (bkz. Hucurât, 49/11-12). Kadınların haklarını gözetip onlara zulmetmezler (bkz. Nisâ, 4/19), imân etmedikçe müşrik bir kadınla/erkekke evliliği kabul etmezler (bkz. Bakara,2/221).

Yukarıdaki âyetlere göre oluşan şahsiyet ve toplumlara Allah, yeryüzünün hâkimleri olacaklarını vaat etmiştir (bkz. Nûr, 24/55). Hz. Yûnus'un kavmi, imân etmeyi tercih ettiklerinde Allah onların üzerinden azabı kaldırmıştır (bkz. Yûnus,10/98). Bu sebeple imân, sadece kalpte hapis kalmayan ve yurtları mekân edinen bir olgudur (bkz. Haşr, 59/9). Zira kalpte hapis kalan bir imânın yeryüzünü imar etmesi, insanlara umut olması ve hayatlarına yansımaları mümkün değildir. Dolayısıyla Allah'ın Kur'an'da bahsettiği imân, ispatı, sâlih ameller olan imândır. Kur'an'da imândan sonra sâlih amele atıfta bulunması bundandır (bkz. Bakara,2/25, 62, 82, 277; Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/57, 122, 173; Mâide,5/69, 93; A'râf, 7/42; Yûnus, 10/4, 9; Hûd, 11/23; Ra'd, 13/29; İbrâhîm, 14/23). Allah Kur'an'da mükerreren "Ey imân edenler!" şeklinde mü'minlere seslenmiştir (bkz. Bakara,2/153, 172, 178, 183, 208,254, 264, 267, 278, 282; Âl-i İmrân,3/100, 102, 118, 130, 149, 156, 200; Nisâ,4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135, 136, 144; Mâide,5/1, 2, 6, 8, 11, 35, 51, 54, 57, 87, 90, 95; Enfâl,8/15, 20, 24, 27, 29, 45;Tevbe, 9/23, 34, 38, 119, 123; Hâcc, 22/77; Nûr, 24/21, 27, 58; Ahzâb,33/9, 41, 49, 53, 56, 69, 70; Muhammed,47/7, 33; Hucurât, 49/1, 2, 6, 11, 12; Hadîd, 57/28; Mücâdele, 58/9, 11, 12; Haşr, 59/18; Mümtetine, 60/1, 10, 13; Sâff,61/2, 10, 14; Cum'a, 62/9; Münafikûn, 63/9; Teğâbun, 64/14; Tahrîm, 66/6, 8). Bunun hemen akabinde gelen ifadelerden yola çıkarak, imânın sadece bir inançtan öte, hayatla irtibatı olan davranışlar olduğunu görebilmek mümkündür.

İmânın böyle bir kuvvetinden olsa gerek Allah, Nûr sûresinin 55.âyetinde yeryüzüne egemen olanların ilk özelliklerinin imân etmeleri olduğunu belirtmektedir. İmânın ilk sırada zikredilmesi önemsenmelidir. Zira hem burada hem de başka âyetlerden sonra mü'minlerden yapmaları istenen veya uzaklaşmaları gerektiği ifade edilen şeyler ancak tahkiki bir imâna göre sağlanmaktadır.

3.2.Sâlih Amel İşlemek

Çoğu zaman imânla beraber Kur'an'da geçen sâlih amel (örnek olarak bkz. Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/57, 122, 173; Muhammed, 47/2, 12; Fetih, 48/29; Talâk, 65/11; İnşikâk, 84/25; Tîn,94/6; Beyyine,98/7; 'Asr, 103/3), Allah'ın razı olduğu söz, davranış ve ibâdetlerin tümüne denmektedir (bkz. Neml,27/19). Başka bir ifadeyle Kur'an'ın belirlediği yaşam tarzı ve hükümlerinin pratikteki adıdır. Dolayısıyla sâlih amel, ihlâsla ve dünyevî-uhrevî faydası olmak şartıyla kapsamı geniş bir alanı oluşturmaktadır.

Yaratılışımızın amacı hangimizin daha güzel amel yapacağını ortaya koymak içindir (bkz. Mülk, 67/2). Kur'an sâlih amel işleyenleri yaratılanların en hayırlısı (bkz. Beyyine, 98/9), Allah'ın velileri (bkz. A'râf, 7/196), rablerine gönülden bağlananlar (bkz. Hûd, 11/23), karanlıklardan aydınlığa çıkanlar (bkz. Talâk, 65/11), kötülükleri iyiliklere çevirenler (bkz. Furkân, 25/70), hoş bir hayat yaşayanlar (bkz. Nahl, 16/97), hidâyete erenler(Yûsuf, 12/9), Allah tarafından kendilerine nimet verilenler (bkz. Nisâ, 4/69) ve kendileri için korku ve hüznün olmadığı kişiler (bkz. Bakara, 2/62, 112, 262, 274, 277) şeklinde tanıtmaktadır. Öte taraftan sâlih amelin, Allah'a ve âhiret gününe imân etmek (bkz. Âl-i İmrân, 3/114), namaz kılmak, zekât vermek (bkz. Bakara, 2/177), hakkı tavsiye etmek (bkz. 'Asr,103/3), iyiliği emredip kötülükten men etmek, hayır işlerinde yarışmak (bkz. Âl-i İmrân, 3/114), Allah'ı

çokça zikretmek, haksızlığa uğranması durumunda öç almak (bkz. Şuârâ, 26/227), Allah'a karşı gelmekten sakınmak, iyilik yapmak (bkz. Mâide, 5/93), güzel söz söylemek (bkz. Fussilet, 41/33), sabretmek (bkz. Kasas, 28/80; Hûd, 11/11) ve tövbe etmek (bkz. Furkân,25/71; A'râf, 7/153; Nahl,16/119) olduğuna dair bazı özellikleri aktarmaktadır. Buna karşılık şirk (bkz. Hûd, 11/46), homoseksüellik (bkz. Hûd,11/78; Enbiyâ,21/74), hevâya tabi olmayı (bkz. Muhammed, 47/14), zulmü (bkz. Tahrîm, 66/11) ve fıskı (Enbiyâ, 21/74) da kötü ameller olarak açıklamaktadır.

Hemen belirtelim ki sâlih amel işleyenler, kesinlikle yeryüzünü ifsad eden facir, fasık, kâfir ve zalim topluluklar gibi değildirler (bkz. Sâd,38/28). Haliyle hayat ve ölümleri de aynı olmamaktadır (bkz. Câsiye,45/21). Dolayısıyla sâlih amel işlemek ve buna göre "sâlihûn" diye nitelenmek dünya ve âhirette kurtuluşa ermek için çok önemlidir. Bundan dolayı olsa gerek, peygamberlerin yaptığı dualar arasında, "sâlihler zümresinden olmak" da vardır. Mesela Hz. Yûsuf, sâlihler zümresinden olmak için şöyle dua etmiştir: "*Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin/rüyaların yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve âhirette sen benim velimsin, benim canımı Müslüman olarak al ve beni sâlihler arasına kat*" (bkz. Yûsuf,12/101).Yine Hz. İbrâhîm (bkz. Şuârâ, 26/83; Saffât, 37/100) ve Hz. Süleymân'ın (bkz. Neml, 27/19) sâlihlerden olmayı istediklerini; Hz. İbrâhîm'in (bkz. Bakara, 2/130;Nahl,16/122), Hz. Yahyâ'nın (bkz. Âl-i İmrân, 3/39), Hz. Zekeriyâ'nın, Hz. İsâ'nın, Hz. İlyâs'ın (bkz. En'âm, 6/85), Hz. Lût'un (bkz. Enbiyâ, 21/75), Hz. İsmâil'in, Hz. İdrîs'in, Hz. Zülkifl'in (bkz. Enbiyâ,21/86) ve Hz. Yûnus'un (bkz. Kalem, 68/50) sâlihlerden kıldıklarını Kur'ân bize haber vermektedir.

Böylece Allah, Nûr sûresinin 55. âyetinde hakikî imâna bağlı olarak sâlih amel işleyenlerin yeryüzünün muktedirleri kılacağını birkaç defa tekid ederek dile getirmektedir. Söz konusu âyet, ferdi olarak değil bir toplum olarak sâlih amel işleyenlerden bahsetmektedir. Elbette bir toplumun içinde sâlih amel işleyenler çokça bulunabilir. Ancak sâlih amelin toplumun tüm kesimlerine ve alanlarına yayılması gerekmektedir.

Sâlih amel işleyenlerin yeryüzüne hâkim olacaklarına dair bilgi sadece Kur'ân'da geçmemektedir. Önceki ilahî kökenli kitaplarda da buna ilişkin hakikate ulaşmak mümkündür. Kur'ân; Tevrât ve Zebûr'da da sâlihlerin yeryüzüne varis olacaklarıyla alakalı bir âyetin geçtiğini şöyle açıklamaktadır: "*Andolsun Zikir'den (Tevrât'tan) sonra Zebûr'da da yeryüzüne muhakkak benim sâlih kullarım varis olacaktır, diye yazmıştık* (Enbiyâ, 21/105). Demek ki sâlihlerin yeryüzüne hâkim olmaları Allah'ın toplum hayatına dair bir kanunudur. Bu kanun, şartları oluşması durumunda tüm zaman dilimlerinde tahakkuk etmektedir.

3.3.İbâdet Etmek

Yaratılışımızın biricik gayesi ölüncüye kadar (bkz. Hicr, 15/99) Allah'a ibâdet etmektir (bkz. Zâriyât, 51/56). İbadet de en geniş manasıyla Allah'a boyun eğmektir (bkz. Bakara, 2/133). O'na şirk koşmamak, başkalarını rab edinmemek (bkz. Âl-i İmrân, 3/64), dini O'na halis kılmak (bkz. Zümer, 39/2), O'nun boyasıyla boyanmak ve başkalarının arzularına göre hareket etmemek (bkz. En'âm, 6/56) de ibâdet bağlamında âyetlerde geçmektedir (bkz. Bakara, 2/138). Allah, bu minvalde sadece kendisine boyun eğilmesini talep etmektedir (bkz. Fâtiha, 1/5).

Allah'a kulluk; O'nun yaratıcı (bkz. Bakara, 2/21), Rabb (bkz. Âl-i İmrân, 3/51; Mâide, 5/72, 117), Rahman ve Rahim, hesap gününün sahibi (bkz. Fâtiha, 1/1-4), semî', âlim (bkz. Mâide, 5/76), her şeyin vekili (bkz. En'âm, 6/102), ilah (bkz. Enbiyâ, 21/25), işleri yerli yerince düzene koyan (bkz. Yûnus, 10/3), göklerin ve yerin gaybına muttali (bkz. Hûd, 11/123) ve dönüşün O'na (Ankebût, 29/17) olması hasebiyledir. Dolayısıyla bu sıfatlara sahip olan zata itaat etmek (bkz. Nûh, 71/3) ve O'na teslim olmak gerekmektedir (bkz. Mü'min,40/66).

Dosdoğru yol da Allah'a ibâdet (kulluk) yoludur (bkz. Âl-i İmrân,3/51; Meryem, 19/36). Kulluğun gereği ise ancak Allah'ın indirdikleriyle olmaktadır. Buna binaen hüküm de sadece O'nundur (bkz. Yûsuf, 12/40). Bu vesileyle denebilir ki ibâdet, aslında Allah'ın dinini gereği gibi uygulamaktır (bkz. Yûnus,10/104). Böylelikle ibâdet; namazı ikame (bkz. Tâhâ, 20/14), istiğfar, tevbe (bkz. Hûd, 11/61), sabır (bkz. Meryem, 19/65), tevekkül (bkz. Hûd, 11/123), hayır işleme (bkz. Hâcc,22/77), şükretme (bkz. Bakara, 2/172) ve zekât vermeye

(Beyine, 98/5) ancak doğru bir anlam bulmaktadır. Kıydan-kenardan yapılan kulluk, ne dünyayı ne de âhireti kurtarmaya yaramaktadır (bkz. Hâcc,22/11).

Baktığımızda ibâdetin, Allah'a kul olması anlamı daha çok öne çıkmaktadır. Allah'a kul olanlar, yeryüzünde hiçbir şekilde karışıklık çıkarmazlar (bkz. Ankebût, 29/96), ölçüyü ve tartıyı tam yaparlar, insanların mallarını eksiltmezler (bkz. A'râf, 7/85), Allah'a karşı gelmekten sakınırlar (bkz. Bakara,2/21; Ankebût, 29/16), anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik ederler; insanlara güzel söz söylerler (bkz. Bakara, 2/83). Buna karşın Allah'a kul olmaktan kaçınanlar kibirliler ve övünenler olmaktadır (bkz. Nisâ, 4/36). Mesela Firavun, kendisi Allah'a kul olacağı yerde, İsrailoğullarını kendine kul edinmiştir (bkz. Şuârâ,26/ 22). Bundan dolayı Hz. Mûsâ, İsrailoğullarını Firavun'un kulluğundan kurtarıp Allah'a kul olmaları için onunla mücadele etmiştir. Hatta İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarıp özgürce Allah'a kulluklarını ifade edebilecekleri bir mekâna doğru yola çıkarmıştır. Yani sadece kulluğun olacağı coğrafyalara yönelik gerekirse hicret etmek de bir yöntem olmuştur (bkz. Ankebût, 29/56). Allah, İsrailoğullarından alınan ilk misakın "Allah'tan başkasına kulluk edilmemesi" olduğunu beyan etmiştir (bkz. Bakara,2/ 83).

Nitekim dindeki önemine binaen olacak ki peygamberler, kavimlerini Allah'a kul olmaya davet etmişlerdir (bkz. A'râf, 7/59, 65, 73, 85; Hûd, 11/50, 61, 84; Mü'minûn,23/23; Neml, 145; Ankebut,29/96). Zira peygamberlerin gönderildikleri kavimler, putlara (bkz. Şuârâ, 26/71), meleklere (bkz. Sebe', 34/40), cinlere (bkz. Sebe', 34/41), haham ve rahiplere (bkz. Tevbe, 9/31), tağutlara (bkz. Mâide, 5/60), atalarına (bkz. A'râf,7/70) ve şeytana (bkz. Meryem, 19/44) tapabilmişlerdir. Allah'ın emri olmadan haram kılma yetkisine sahip olduklarını iddia etmişlerdir (bkz. Nahl, 16/35). Haliyle zalim (bkz. Hâcc, 22/72), müşrik (bkz. Nahl, 16/35), kâfir (bkz. Furkân, 25/55) ve sapıtanlardan (bkz. Furkân, 25/17) olmuşlardır. Sonunda hüsrân (bkz. Zümer, 39/15) ve âhiret azabına (bkz. A'râf, 7/59) yakalanmışlardır.

İbadetin ne olduğu ve neyi gerektirdiğine dair âyetler ışığında verdiğimiz bu bilgilerle dayanarak Nûr sûresinin 55.âyeti kerimesini daha iyi anlamak mümkündür. Bu âyete göre yeryüzüne hâkim olacak toplumlar, sadece Allah'a kul olmuşlardır. Böylesi bir topluma da Allah rahmet eder, işlerinde kolaylıklar hazırlar (bkz. Kehf, 18/16). Zira onlar, inen Kur'ân'la sevinmişler (bkz. Ra'd,13/36), tağuttan sakınmışlar (bkz. Nahl, 16/36), yeryüzünü imar etmişler (bkz. Hûd, 11/61), Allah'a tam gönülle bağlanmışlardır (bkz. Zümer, 39/17). Sonuçta da Allah yeryüzünün inşa, ihya ve imar görevini kendilerine tevdi etmiştir.

3.4.Şirk Koşmamak

Şirkin lügat anlamı herhangi bir işte birine ortak olmaktır (bkz. Tâhâ, 20/32). İstilâhî anlamı ise Allah'la beraber O'na denk veya O'ndan seviye bakımından daha düşük başka şeyleri ilah edinmek anlamındadır (el-Askerî, ty: 230). Kur'an'ın âyetlerinde Allah'ı bir ilah olarak birlememek (bkz. En'âm, 6/19), Allah'a kulluk etmemek (bkz. Nisâ, 4/36; Mâide, 5/72; Nahl,16/35), O'na teslim olmamak (bkz. En'âm, 6/14), O'ndan başkasına dua etmek (bkz. En'âm, 6/41), O'nun hidâyet yolunu bırakmak (bkz. En'âm, 6/88, 161; Yûsuf, 12/108), O'ndan gelen vahye uymamak (bkz. En'âm, 12/106), delil olmadan zanla O'nun adına din uydurmak (bkz. En'âm, 6/136, 139), haram koyma yetkisini kendisinde görmek (bkz. En'âm, 6/148;Nahl, 16/35), O'nu hakkıyla takdir edememek (bkz. Zümer, 39/67) bağlamlarında geçmektedir.

Allah; halık, razık, mumît ve muhyî olması sebebiyle ona şirk koşulamaz (bkz. Rûm,30/40). O, ne hükmünde (Kehf,18/26) ne de kullukta (Kehf, 18/110) hiç kimseyi kendine ortak kabul etmektedir. Ama tarihte farklı şekillerde Allah'a şirk koşulmuştur. Cinler (bkz. En'âm, 6/100), şeytanlar (bkz. İbrâhîm, 14/22), putlar (bkz. A'râf, 7/138)), nefsanî arzular (bkz. Furkân, 25/43; Câsiye,45/23), hahamlar, rahipler, Mesih oğlu İsa (bkz. Tevbe,9/31), insanlar (bkz. Nahl, 16/86) gibi varlık, obje veya başka şeyler Allah'a ortak koşulmuştur. Allah, şirk cürmünü büyük bir iftira (bkz. Nisâ,4/48), zulüm (bkz. Lokmân, 31/13) ve derin bir sapıklık (bkz. Nisâ, 4/116) olması sebebiyle asla affetmemektedir (bkz. Nisâ, 4/48).

Şirk tevhidin zıddıdır. Muvahhit Allah'a yönelip ondan istiğfar dilerken müşrik bunu yapmaz (bkz. Fussilet, 41/6). Yine tevhit ehli Allah'a karşı gelmekten sakınıp namaz kılarken şirk ehli bundan kaçınmaktadır (bkz. Rûm, 30/31). Yani şirk dinine mensup olanlar ile tevhibi benimsemiş fertler arasında kesin hatlar vardır. Örneğin tenâsül kanunu erkek ile kadın

arasında tabi bir hal iken, tevhid ehli biri müşrik bir erkek veya kadın ile asla evlenememektedir (bkz. Bakara, 2/221). Müşrikler evlatlarını farklı sebeple öldürebilirlerken (bkz. En'âm, 6/137) tevhide inananlar bunu insanlığın öldürülmesi (bkz. Mâide,5/ 32) olarak kabul etmektedirler. Yine zina her iki kesim tarafından farklı görülebilmektedir (bkz. En'âm, 6/151; İsrâ,17/32). Kur'ân bu sebeple itikâdî ve yaşam tarzları farklılığından dolayı müşriğe itaat eden tevhid kimlikli bir şahsiyeti onlardan saymaktadır (bkz. En'âm, 6/121).

Nitekim şirk bir düzen olup, Allah, peygamberini hidâyet ve hak dinle ona galip getirmek için göndermiştir (Tevbe,9/33). Zira peygamberler, insanları Allah'a inanmaya çağırmaktan daha çok onları şirki terk etmeye yönelik tebliğde bulunmuşlardır. Çünkü insanlar genelde Allah'a ancak şirk koşarak inanmışlardır (bkz. Yûsuf,12/106). Bundan dolayı Allah, İbrâhîm'e Kâbe'nin yerini belirleyince ona verdiği ilk talimat kendisine şirk koşulmaması olmuştur (bkz. Hâcc, 22/26). Yine Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı ilk öğüt de budur (bkz. Lokmân, 31/13).

Nûr sûresinin 55.âyetinde hakka dayalı olarak yeryüzünde egemen olanların dört önemli özelliklerinden birinin de Allah'a hiçbir şekliyle şirk koşmamalarıdır. Helak edilen kavimlerin ekserisi de şirkten dolayı helak olmuşlardır (bkz. Rûm, 30/42).

4.Korkudan Sonra Emniyete Kavuşma/Sekîne

Nûr sûresinin 55. âyetinde yeryüzüne istikamet üzere hâkim olanlar için kullanılan ifade “korkudan sonra emniyete kavuşmaları” şeklindedir. Ama Kur'ân'ın bütünü göz önüne aldığımızda bunun “sekîne” anlamına geldiğini görürüz. Bu sebeple sekîne kavramı ile konuyu irdelemek gerekmektedir. Kur'ân'da sekîne kavramı daha çok yeryüzüne hâkim olanların özelliğini anlatmak için geçmektedir. Sekîne kelimesi Tevbe sûresinin 26.âyetinde, hicret esnasında Hz. Peygamber'in ve Ebû Bekr'in sığındıkları mağaradaki durumlarından; aynı sûrenin 40.âyetinde Müslümanların, Huneyn seferinde müşriklerin saldırısına uğramaları halinden; Fetih sûresinin 4., 18. ve 26.âyetlerinde Hudeybiye'de Müslümanların biat ederlerken içinde buldukları ruh hallerinden; Bakara sûresinin 248. âyetinde ise Talut'un melikliğinin alameti olarak getirilen tabutla beraber meydana gelen vaziyetlerinden bahsetme bağlamında ele alınmaktadır. Hadislerde de sekînet vahiy geldiğinde Hz. Peygamber'de oluşan sükûn hali (Ebû Dâvud, “el-Cihâd”, 20) ve namaza gidilirken takınılması gereken vakar durumu (Buhârî, “Cum'a”, 16) münasebetiyle zikredilmektedir.

Hem âyetlerde hem de hadislerde geçen sekînet, Râgıp el-İsfehânî'ye (ö. 501/1108) göre, imân edenin kalbini sükûna erdiren, ona güven hissini veren bir melektir. Ayrıca bu, öyle bir aklî yeti ki kişiyi şehvî arzularından uzaklaştırmakta, korkuyu gidermektedir (el-İsfehânî, 1430/2009: 417). Yukarıda bahsettiğimiz âyetlerde geçen sekînet kavramına ve yeryüzünün egemenleri için oluşturduğu kalbî itminana yakından bakmak gerekmektedir. Öncelikle ilahî davayı yaymak için başka mekânları aramak anlamına gelen hicret ve hicret esnasında meydana gelen sekînet durumundan başlayalım. Bilindiği üzere hicret, maddî sebepler göz önünde bulundurularak gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr'in (ö. 12/634) hicretine baktığımızda tam bir plan dâhilinde gerçekleştiğini görürüz. Kur'ân; Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'in hicret esnasında sığındıkları mağaradaki hallerini şöyle tasvir etmektedir: “*لَا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ*” “Siz peygambere yardımcı olmazsanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar, arkasına, tasalanma Allah bizimle beraberdir, diyordu. Derken Allah sekînetini indirdi. Sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü bayağı hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir” (Tevbe, 9/40). Müşrikler öldürülmeleri için Hz. Peygamber'in başına ödül koymuşlardır. Öyle ki iz takipçileri ta sığındıkları mağaranın ağzına kadar gelmişlerdir. Hz. Ebû Bekr bu durum karşısında kaygılanmış, korkmuştur. O böyle bir ruh haleti içinde iken Allah, peygamberinin kalbine sekîneti indirmiştir ve Peygamber: “Ey Ebû Bekr, üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında niye endişe ediyorsun” diye ona karşılık vermiştir (Buhârî, “Ashâbu'n-Nebî”, 2). Diyebiliriz ki sekînet bir kalbî itminan hali ki, kişiyi tedirginlikten ve bundan dolayı oluşabilecek gelişigüzel hareketleri sergilemekten kurtarmaktadır.

Sözünü ettiğimiz bu sekînet hali sadece Peygamberimiz hakkında vuku bulmuş değildir. İlayı kelimetullah meselesine gönül bağlayan tüm inananlar hakkında gerçekleştiğini şu âyette görmekteyiz: “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَاللَّهُ جُنُودُ السَّمَوَاتِ” “O, inananların imânlarını kat kat artırmaları için kalplerine sekînet indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Fetih, 48/4). Bu âyet Hudeybiye seferinde nazil olmuştur. Hudeybiye seferi malumdur ki zorluklar ve endişelerle geçmiştir. Zira müşrikler Müslümanları Kâbe'ye sokmayacaklarını ifade etmişler, hatta onları yok etmekle tehdit etmişlerdir. Öyle ki Hudeybiyede yapılan diplomatik birçok girişim neticesiz kalmıştır. Sonunda Hz. Osman'ın (ö. 35/656) öldürüldüğü duyumu Müslümanlara ulaşmıştır. Hz. Peygamber bunun üzerine, Müslümanlardan müşriklerle savaşmaları üzerine biat almıştır. Bu durumu ve Müslümanlarda oluşan sekînet halini Kur'an şu âyetinde dile getirmektedir: “لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ” “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat eden mü'minlerden razı olmuştur. Onların kalplerindekiğini bilmiş, bunun üzerine onlara sekîneti indirmiş ve onlara yakın bir fetih nasip etmiştir. (Fetih, 48/17). Görüldüğü üzere burada da Allah'ın, kalplerinde meydana getirdiği olgunluk, dinginlik, inşirah, itminan sayesinde Müslümanlar, Hz. Osman'ın öldürüldüğü iddiası üzerine fevrî hareketlerde bulunmamışlar, dağılmamışlar, korkmamışlar, ümitsizliğe kapılmamışlar ve karamsarlık hali içinde bulunmamışlardır. Başka bir ifadeyle burada sekînet, Kur'an'ın ortaya koyduğu hayat tarzına sahip olmuş ve bu güzelliği başkalarına da götürme anlayışında olan Müslümanlarda Allah'ın kalpte yarattığı rahatlık hissi, tatlı bir esinti, ilahî bir armağandır.

İlk Müslümanların karşı karşıya kaldıkları tehlikeli durumlardan bir tanesi de Huneyn savaşıdır. Huneyn savaşında ilkin Müslümanlar, sayıca üstünlüklerine bakarak galip gelecekleri düşüncesiyle rahat hareket ettiler. Geçici bir hezimet de tatmış oldular. Ama Allah, yeryüzünde hâkimiyet kurmayı hak kazanan bir orduya yardım ettiğini, üzerlerine sekîneti indirdiğini şöyle açıklamaktadır: “Andolsun ki Allah birçok yerde ve Huneyn savaşında size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz size kenidinizi beğendirmiş fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonunda gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, rasulu ile mü'minler üzerine sekîneti indirdi, sizin görmediğiniz ordular indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu o kâfirlerin cezasıdır (Tevbe,9/25-26). Âyet, Müslümanların savaş esnasındaki korkularını “yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti” ifadesiyle gözler önüne sermiştir. Neyse ki sekînet ile korkuları izale olmuş, cesaretlenip savaşı lehlerine çevirmişlerdir.

Bir de Tâlut kıssasında Bakara sûresinin 248.âyetinde Tâlût'un hükümdarlık alameti olarak sandık ve onunla beraber gelen bir sekîneden bahsedilir. Şevkânî (ö.1249/1834) bu âyette geçen sekîne hakkında çelişkili yorumlar olduğunu, sekînetin luğat manasına dönmenin daha isabetli olacağını belirtmiştir (eş-Şevkânî, 1414/1993: I, 306). Buna göre sekînet, tabutun gelişinde İsrailoğullarında meydana gelen sükûnluk halidir. Öyle ki onlarda Câlût'un ordusuna karşı savaşma hissi oluşmuş, korku hali yok olmuştur.

Doğrusu kendilerine sekînetin indirdiği kişilerin de çok kavî bir imâna sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Buna “kalplerinde olanı bilmiş, onlara sekîneti indirmişti” şeklinde olan Fetih sûresinin 17.âyeti şahittir. Zira bu âyete göre Allah mü'minlerin samimi niyetlerini, itaatlerini bilmiş, dolayısıyla sekîneyi gelişigüzel değil, bir sebep dâhilinde indirmişti. Özetle sekîneyi, onu hak edenlere bahşetmiştir. Bunlar da ilgili âyet üzerinde yaptığımız araştırmaya göre “yeryüzüne hâkim olma”ya istihkak kazananlardır. Tekrar hatırlayacak olursak yeryüzünde egemen olanlar, imân edenler, imânlarının gereğini yerine getirenler, Allah'a makbul bir ubudiyeti eda edenler ve şirke kesinlikle bulaşmayanlardır. Bu özelliklere sahip kişiler veya toplumlara Allah, yeryüzünde iktidar nasip etmekte ve korkularından onları emin kılmaktadır. Böylelikle hem yeryüzü halkları için maddî ve manevî olarak model olmaktadırlar hem de bu özellikleri onlara sağlam bir toplum yapısını kazandırmaktadır.

5. Sonuç

Yeryüzü egemenliği veya yeryüzüne hâkim olmak, Allah'ın, “sâlihler” olarak nitelendirdiği insanlara bir vaadidir. Kur'an'ın onlarca âyetinde sâlih olmanın ne anlama geldiğini görmek mümkündür. Nûr sûresinin 55.âyeti de bunlardan sadece biridir.

Bu âyet, ilkin, imân edenlerin yeryüzüne hâkim/egemen olacaklarından bahsetmektedir. Bu, öyle bir imân ki kişiyi sâlih amel işlemeye, arkasında “yeryüzünün egemenliği”ne götürecektir kadar kıymete haizdir. Zira imân dediğimiz şey, tereddütsüz bir benimsemekten ve imânın ortaya koyduğu gerçekler karşısında teslimiyetten ibarettir. Yani imân sırf bir inanç; üzerinde ciddi anlamda durulmadan zihinde sadece yer alacak bir fikir; hayata yol gösteremeyecek mücerret kültürel bir bilgi asla değildir. Kur’ân, imânın böyle olamayacağını imân eden kişi ve toplumların hayatlarından kesitler sunarak bildirmektedir.

Gerçek anlamda imân edenler, ilahî emri yerine getirenler, nehiylerden de kaçınanlardır. Böyle olmayanların imân söylemi bir iddiadan öte bir şey değildir. Allah böylelerine de tevhide öğretmek ve adaleti tesis etmeleri için yeryüzünün hâkimiyetini nasip etmemektedir. Peygamberler ve peygamberlerin takipçileri hakkıyla imân etmeleri sayesinde örnek şahsiyetler olmuşlar, maddî ve manevî yönleri mamur model uygarlıklar kurmuşlardır.

Yalnız bunun için, üzerinde durduğumuz âyetin ikinci sacayağını da gerçekleştirmek lazımdır. Salih amel, bu âyette ve daha başka âyetlerde sürekli imândan sonra zikredilmektedir. Sâlih amel, Allah’ın Kur’ân’da belirttiği; yapılmasını istediği tüm emirler, tavsiyeler ve öğütlerdir. Sâlih amel; namaz kılmak gibi ritüelleri yerine getirmek olduğu gibi iyilikleri emretmek, kötülüklerden sakındırmak, adaletli olmak, maddî yönden muhtaç olanları gözetmek, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarına yönelik faydalı bir iş yapmak gibi toplumsal yönü ağır basan vazifeleri de ifa etmektir.

Yine bahsettiğimiz âyetin belirttiği üzere yeryüzüne hâkim olacak toplumların sahip olmaları gereken üçüncü özellikleri, Allah’a layığıyla kulluk etmeleridir. “Kulluk etmek”, Nûr sûresinin 55.âyetinde olduğu gibi “ibâdet” lafzıyla ifade edilmektedir. Burada Allah’a ibâdet etmenin imân ve sâlih amellerden sonra zikredilmesinin manası, bu iki hayırlı eylemin hakikî kulluğa götürmesi hasebiyledir. Yani hakikî olarak imân eden ve sâlih amelleri işleyenler; Allah’a teslim olanlar, bunun sonucu olarak da yeryüzüne hâkim olmayı hakedenlerdir. İbadet, bir başka tabirle “Allah’a kul olmak”; nefsanî arzulara; rütbe, makam ve dünyevî maksatlar için tüm Kur’ânî değerleri yok sayacak kadar başka şeylere esir olmayı reddederek bunların yerine Allah’a tam bir teslimiyetle bağlılıktır.

Makalemizin konusu olan Nûr sûresinin 55.âyetine göre yeryüzünün hâkimi olacak fert ve toplumların dördüncü özellikleri hiçbir şekilde Allah’a şirk koşmamalarıdır. Şirk koşmak öncelikle bir zulümdür. Çünkü şirk, Allah’a ait bir sıfatı, hakkı olmayan objeye, şahsa, gruba veya soyut bir şeye vermektir. Bu, şahsın kişiliğine, ahlakına ve yaşayışına yansımaktadır. Toplumsal olarak da insan hak ve onurunun çiğnenmesine, ekonomik ve siyasî adaletsizliğe götürmektedir. Hâlbuki bu âyet özellikle yeryüzüne hâkim olan mü’minlerin her türlü şirkten uzak durduklarını, şirke dayalı toplum düzenine sahip olmadıklarını, kurumlarıyla, toplumsal yapılarıyla, siyasî biçimleriyle tevhid ehli olduklarını ima etmektedir. Aslında üzerinde durduğumuz âyette mü’minlerin, “şirk koşmadıkları”nın belirtilmesi, tevhide sarıldıkları ve ona göre yaşadıkları, anlamına gelmektedir. Bu anlamda tevhid, “hayatın tüm alanlarında Allah’ın hükümlerine göre yaşamak” demektir.

Ancak bu durumda Allah; imânı, sâlih ameli, kulluğu ve şirk koşmamayı hayatının yaşama felsefesi haline getiren fert ve toplumları yeryüzüne hâkim kılmaktadır. Bu özelliklerin hiçbirine sahip olmayanların hâkimiyeti sadece hak ehlinin tüm sorumluluklarını yerine getirmemelerinden kaynaklanmaktadır. Yani hakkın temsilcisi olması beklenenler, sözünü ettiğimiz özelliklere sahip olmadıkları zaman, batıl, selin üzerinde olan köpük gibi geçici olarak üstünlüklerini sürdürmektedirler. “En hayırlı ümmet” olma vasfını kazanan mü’minler, değerlerini, inançlarının gereğini yerine getirmeyi, Allah’a tam anlamıyla kul olmayı, gizli ve açık şirklerin her türlüşünden uzak durmayı devam ettirmeleri durumunda yeryüzüne tekrar hâkim olacaklar; tevhidin, hakkın, haklının, iyiliğin, adaletin, hayrın örneklik rolünü üstleneceklerdir.

Bunun sonucu olarak da ilkin Müslüman toplumlarında emniyetin, sekînetin, huzurun, toplumsal barışın, siyasal düzenin, ekonomik dengelerin sağlandığına; sonrasında bunun olumlu bir seyirle başka toplumları da etkilediğine şahit olunacaktır. Bunu bahse konu olan âyette de görmekteyiz. “korkudan sonra emniyetin olması” durumunu ancak dünyevî

maslahatların ve güvenin temin edilmesiyle açıklayabiliriz. Zaten peygamberler âhiret hayatını kazandırmaya ek olarak dünyayı da imar etmeye yönelik mesajları tebliğ etmişlerdir.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. ‘Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahya.(Ty). *el-Furûku'l-Lugaviyye*, Thk. Muhammed İbrâhîm Selim, Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr, Kâhire. Aydın, Şükrü. (2018). *Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Beğevî, Muhyu's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ.(1420/1999). *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Turâs el-'Arabî, Beyrût.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh.(1422/2001). *el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât, Dimaşk.
- Bikâ'î, İbrâhîm b. ‘Amr b. Hasan er-Ribât b. ‘Alî b. Ebî Bekr.(Ty). *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. (1407/1987). *es-Sihâh Tâcu'l-Luğeti'l-Arabiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût.
- Dârimî, Ebû Saîd ‘Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd es-Sicistânî.(1418/1998). *Nakdu'l-İmâm Ebî Saîd ‘Osmân b. Saîd alâ el-Merisî el-Cehmî*, Thk. Reşid b. Hasan el-Elme'î, Mektebetu'r-Rüşd, Yy.
- Derveze, Muhammed ‘İzzet.(1404/1983). *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye,Kâhire.
- Ezdî, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Belhî.(1423/2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. ‘Abdullâh Mahmûd Şehâte, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. (1422/2001). *Tehzîbu'l-Luğet*, thk. Muhammed ‘İved Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût.
- Ferâhidî, Ebû Abdîrrahmân et-Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm.(1408/1988). *Kitâbu'l-'Ayn*, Thk. Mehdî Mahzumî-İbrâhîm es-Semerrâi, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, Beyrût.
- Havvâ, Saîd.(1424/2003). *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, Kâhire.
- İbn ‘Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî.(1404/1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Munzir et-Temîmî el-Hanzelî er-Râzî.(1419/1998). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm li İbn Ebî Hâtîm*, Thk. Esed Muhammed el-Tayyib, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, el-Mektebetu'l-'Arabîyye es-Su'ûdiyye, Yy.
- İbn Hanbel, Ahmed.(1418/1997). *Müsned*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalîm b. ‘Abdisselâm b. ‘Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed el-Harrânî el-Hanbelî el-Dimeşkî.(1416/1996). *el-İmân*, Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Ürdün.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğîb. (1430/2009). *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân ‘Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrût.
- Keyruvânî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hemûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Endulusî el-Kurtubî el-Malikî.(1429/2008). *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî İlmi Me'âni'l-Kur'an ve Tefsîrih ve Ahkâmih ve Cümel min Funûni 'Ulûmih*, Thk. Mecmû'etu Resâil Câmi'iyye bi Külliyyati'd-Dirâsât el-'Ulyâ ve'l-Bahs el-'İlmî, Yy.
- Mursî, Ebu'l-Hasan ‘Alî b. İsmâîl. (1421/2000). *el-Muhkem ve'l-Muhît el-E'zem*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût.

- Müslim, b. el-Haccâc.(Ty). *el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî,Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût.
- Râzî, Fahreddîn.(1420/1999). *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed el-Mervezî.(1418/1997). *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Yasir b. İbrâhîm-Ğanim b. Abbâs b. Ğanim, Dâru'l-Vatan, Riyâd.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm.(Ty). *Bahru'l-'Ulûm*, Yy.
- Şa'râvî, Muhammed Mutevallâ.(1418/1997). *Tefsîru's-Şa'râvî*, Metabi'u Ahbârî'l-Yevm, Yy.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. Abdillâh.(1414/1993). *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğalib el-Âmilî Ebû Cafer.(1420/2000). *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetu'r-Risâle, Yy.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid.(1418/1997). *et-Tefsîru'l-Vesît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Nahde, Kâhire.
- Zeccâc, İbrâhîm b. es-Sirrî b. Sehl Ebû İshâk.(Ty). *Tefsîru Esmâillâh el-Hüsnâ*, Thk. 'Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, Yy.

ÜÇÜNCÜ BASAMAK HASTANEDE GÖREV YAPAN VERİ GİRİŞİ HAZIRLIK HİZMETLERİ PERSONELLERİNİN İLETİŞİM BECERİ DÜZEYLERİ VE İLİŞKİLİ DEĞİŞKENLERİN BELİRLENMESİ

Fatma AKÇA, fakca2017@gmail.com

Ahmet Fatih ÖZYILMAZ, fatih_ozyilmaz@hotmail.com

Mehmet Ali ERYILMAZ, mali_eryilmaz@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırma, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personellerinin iletişim beceri düzeylerini saptamak amacıyla yapılmıştır. İletişim beceri düzeyi konusunda Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personellerine yapılan ilk araştırma olması nedeniyle bu çalışma önem arz etmektedir.

Araştırmada, Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesinde çalışan ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden 195 Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personeli örneklem alınmıştır. Katılımcılara “İletişim Becerileri Ölçeği” ve “Bilgi Formu” uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 programı ile değerlendirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde sayı, yüzdeler oran, ortalamaların alınması, standart sapma, T-Testi, Anova, Man-Whitney U ve Kruskal Wallis-H testleri kullanılmıştır.

Anket verilerine göre Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personellerinin iletişim beceri düzeylerini etkileyen değişkenler olduğu saptanmıştır. Medeni durum, mesleki deneyim ve çalışma biriminin iletişim becerileri düzeyini belirlemede önemli etkileri olduğu ortaya çıkmış ve anlaşılmıştır. Sağlık hizmetlerinde bu değişkenlerin göz önünde bulundurulmasının hizmet kalitesinin artmasına ve verimliliğe olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Veri, veri girişi, iletişim, iletişim becerileri, eğitim.

DETERMINING THE COMMUNICATION SKILL LEVELS AND RELATED VARIABLES OF THE DATA ENTRY PREPARATION SERVICES STAFF WORKING IN THE TERTIARY HOSPITAL

ABSTRACT

This study was carried out to determine the communication skill levels of Data Entry Preparation Services staff working at the Health Sciences University Konya Training and Research Hospital. This study is important as it is the first research on Data Entry Prep Services staff on Communication Skill level. In the research, the participants were applied face

to face and questionnaire technique. In the study, 195 Data Entry Preparation Services personnel working in Konya training and research hospital and who voluntarily agreed to participate in the research were sampled. "Communication Skills Scale" and "Information Form" were applied to the participants. The data obtained were evaluated with the Spss 22.0 program. In evaluating the data, number, percentage ratio, averaging, standard deviation, T-test, Anova, Man-Whitney U and Kruskal Whallis-H tests were used. According to the survey data, it has been determined that there are variables that affect the communication skill levels of the Data Entry Preparation Services staff. It has been revealed and understood that marital status, professional experience and working unit have important effects on determining the level of communication skills. It is thought that considering these variables in health services will contribute positively to service quality and efficiency.

Keywords: Data, data entry, communication, communication skills, education.

1.GİRİŞ

Sözlü ya da sözsüz ilişki kurmayı sağlayan iletişim, canlılar arasında anlamak ve anlaşılma için bir köprü mahiyetindedir. İletişim, canlılar için uyumak, dinlenmek, beslenmek gibi vazgeçilmez temel bir ihtiyaçtır. İletişim; insanın kendini ve evreni tanımlaması, ifade edebilmesi ve diğer insanları anlaması ve onlarla diyalog geliştirebilmesi için kullandığı bir vasıta veya bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Örücü & Kıvrak, 2013, s. 1).

Doğru iletişim sadece kendini doğru ifade etmek değil aynı zamanda karşdakini de doğru anlayabilmektir. İnsan hayatı, çoğunlukla diğer insanlar ile anlama ve anlaşılma üzerine kurduğu iletişimle var olmakta ve sürmektedir. Sevgi, saygı, anlayış, hoşgörü, anlama ve anlaşılma temelinde bir iletişim sağlamanın yolu da sadece kendimizin değil, karşımızdakinin de fikir, düşünce ve inançlarını anlayabilmek, hissedebilmek ve doğru dönütler vermekle mümkündür. Bu başarıldığı oranda insanların ilişkileri sürmekte, mutlulukları ve memnuniyetleri artmaktadır (Arslan, 2016, s.52).

İletişim sürecinde bulunan insanların iletişim hakkında sahip oldukarı bilgi ve beceri düzeyi mutluluk ve memnuniyet oluşturmada önemli bir etkidir. İnsanların iletişim hakkında sahip olduğu bilgi ve beceri düzeyi, iletişimin niteliğini etkileyen faktörlerden birisidir.

İnsan, yaşamında eğitimden sanata kadar her alanda iletişim becerilerine ihtiyaç duymaktadır. İş hayatı da bu alanlardan birisidir. İş hayatında doğru iletişim becerilerine sahip olmak, kendini doğru sözcüklerle ifade etmek, karşdakini doğru anlamak iş yaşamında mutluluk ve doyum sağlayan önemli araçlardan biridir (Toy, 2007, s.1).

Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri mesleğinin en önemli öznesi insandır. Çalışma ortamında hastalarla ve diğer çalışma arkadaşlarıyla sürekli iletişim içerisinde olmak zorundadırlar. Bu nedenle iletişim becerilerinde bilgi sahibi olmaları önem arz etmektedir. Personelin sağlıklı iletişim kurabilmesi, hastaların aldıkları hizmetlerden memnun olma derecesini belirlemektedir. İletişimin doğru bir şekilde gerçekleşmemesi hastaların aldıkları hizmetten kuşku duymalarına neden olmaktadır (Özçakır, 2002, s. 185).

Hasta memnuniyeti, sağlık kuruluşlarının önem verdikleri temel konuların başında gelmektedir. Bu görevin iyi bir şekilde yerine getirilmesinde Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin iletişim beceri düzeyi etkili olmaktadır. Personelin hasta memnuniyeti yanında, hasta ve yakınlarının kendilerini güvende hissetmeleri için de gereken üslup, dil ve yapıcı iletişimsel çabayı göstermeleri gerekmektedir (Kaya ve arkadaşları, 2017, s.63). Personelin yapıcı bir iletişim içinde olması, önyargılı olmaması, hastalara empati kurarak yaklaşması mesleğin temel misyonları arasında sıralanabilir (Başer & Kalacı, 2014: s.106).

Sağlık kuruluşlarının hizmet kalitesinin artmasında sağlık çalışanlarının önemi büyüktür. Bazı hastaların olumsuz tavırları hastanelerde kriz ortamı oluşturmaktadır. Bu krizin çözülüp, sorunun ortadan kalkmasında iletişim beceri düzeyi yüksek olan çalışanlara önemli bir görev düşmektedir (Akdağ, 2005). Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri departmanı görevlileri bu manada hastanelerde anahtar bir rol üstlenmektedir.

2. YÖNTEM

Kesitsel olarak planlanan bu çalışmanın evrenini, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde en az bir yıl görev yapmakta olan (birim ayırt etmeksizin), çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden, 195 Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personeli oluşturmaktadır. Çalışmaya katılmayı kabul etmeyen personel çalışma dışı bırakılmıştır.

Araştırma için Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ndeki TUEK'ten (Tıpta Uzmanlık Eğitim Kurulu) 24-02 nolu kararla yazılı izin alınmış, katılımcılardan da sözel izin alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu, Ersanlı ve Çelik (1998) tarafından hazırlanan iletişim beceri düzeyi ölçeğinden oluşmaktadır. Yanılma düzeyi olarak $p < 0.05$ değeri göz önünde bulundurulmuştur. Bu değerden küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Verilerin elde edilmesi için hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümü sosyo-demografik özellikleri kapsayan 11 maddeden, ikinci bölümü ise iletişim beceri düzeyini kapsayan 45 maddeden oluşmaktadır. Anket uygulaması 2019 Nisan-Eylül arasında yapılmıştır.

Verinin analizi bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Verilerin dağılımında, standart sapma, aritmetik ortalama, maksimum, minimum ve yüzde parametreleri kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov Testi ile test edilmiş ve anlamlılık değerleri 0,05'den küçük olan gruplar için, ileri düzey analizlerde parametrik olmayan testler ve 0,05'den büyük olan gruplar için ise parametrik testler yapılmıştır. Parametrik olmayan testlerden iki bağımsız değişken için Mann-Whitney-U testi, ikiden fazla bağımsız değişken için Kruskal-Wallis testi, parametrik testlerde ise iki bağımsız test için T-Testi, ikiden fazla bağımsız değişken için Anova Testi kullanılmıştır. Araştırmada istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

2.1. İletişim Beceri Ölçeği

Ersanlı ve Çelik (1998) tarafından geliştirilen genel, duygusal, zihinsel ve davranışsal iletişim beceri ölçeğidir. Genel iletişim beceri ölçeği 45 madde, alt boyutları olan duygusal, zihinsel, davranışsal iletişim becerileri ise 15 maddeden oluşmaktadır.

Zihinsel iletişim beceri ölçeği, 1,3,6,12,15,17,18,20,24,28,30,33,37,43,45

Duygusal iletişim beceri ölçeği, 5,9,11,26,27,29,31,34,35,36,38,39,40,42,44

Davranışsal iletişim beceri ölçeği, 2,4,7,8,10,13,14,16,19,21,22,23,25,32,41 rakamları ile tasnif edilmiştir.

Maddeler "her zaman (5), genellikle (4), bazen (3), nadiren (2), hiçbir zaman (1) olarak yanıtlanmaktadır. Ölçeğin genelinden alınabilecek en yüksek puan 225, en düşük puan ise 45'tir. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan 75, en düşük puan ise 15'tir. Hangi alt ölçekteki puan büyük ise, bireyin iletişim becerisi açısından o alt boyutta daha iyi olduğu söylenebilmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı, .72'dir. Bu çalışmada, genel, zihinsel, duygusal, davranışsal Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla .83, .70, .73'tür. İç tutarlılık açısından güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

2.2. İstatistiksel Analiz

İstatistiksel analiz, anketlerden elde edilen datalara göre, sayı, yüzde, ortalama, standart sapma, T-testi, Anova, Man-Whitney U ve Kruskal-Whallis-H, Cronbach's Alfa testleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın bulgu ve yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo-1: Örneklem Grubunun Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Tablo-1'e göre ankete katılanların %68.2'sini kadınlar, %31.8'ini erkekler

CİNSİYET	N	%	ORTALAMA	SS
KADIN	133	68,2	1,32	,467
ERKEK	62	31,8		
MEDENİ DURUM				
EVLİ	142	72,8	1,27	,446
BEKAR	53	27,2		
YAŞINIZ				
35 VE ALTI	115	59,0	1,41	,493
36 VE ÜSTÜ	80	41,0		
TIBBİ SEKRETERLİK MEZUNİYETİ				
EVET	50	25,6	1,74	,438
HAYIR	145	74,4		
İLETİŞİM EĞİTİMİ ALMA				
EVET	192	98,5	1,02	,123
HAYIR	3	1,5		
İŞ MEMNUNİYETİ				
EVET	176	90,3	1,10	,297
HAYIR	19	9,7		,297
ÇALIŞMA SİSTEMİ				
MESAI	118	60,5	1,49	,661
MESAI+NÖBET	59	30,3		
VARDIYA(08.00-17 ÇALIŞMA SAATİNİ BAŞKA BİR SAATTE ÇALIŞILMASI	18	9,2		
MESLEK SEÇİMİ				
İSTEYEREK	132	67,7	1,46	,719
TESADÜFEN	37	19,0		
MECBURİYET	26	13,3		
MEZUNİYET DURUMU				
LİSE	57	29,2	1,99	,760
ÖNLİSANS	83	46,6		
LİSANS VE ÜSTÜ	55	28,2		
MESLEKİ DENEYİM				
1-5 YIL	33	16,9	2,29	,807
5-10 YIL	82	42,1		
10-15 YIL	70	35,9		
15-20 YIL	10	5,1		
ÇALIŞTIĞI BİRİM				
POLİKLİNİK	123	63,1	1,87	1,333
KAT	23	11,8		
LABARATUVAR VE GÖRÜNTÜLEME	17	8,7		
AMELİYATHANE	16	8,2		
ACİL SERVİS	16	8,2		

oluşturmaktadır. 195 kişiden oluşan örneklemin %27.2 'si bekâr, %72.8'i evlidir. Yaşları 36 ve üstü olanlar % 41.0; 35 ve altı olanlar % 59.0'dır. Katılımcıların % 29.2'si lise, % 42.6'sı ön lisans ,%28.2 'si lisans ve üzeri eğitim düzeyindeki kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca bu kişilerde Tıbbi Sekreterlik bölümü mezunu olmayanların sayısı %74.4 tür.

Katılımcıların mesleki deneyimleri incelendiğinde, 1-5 yıl arası %16.9, 5-10 yıl arası %42.1, 10-15 yıl arası %35.9, 15-20 yıl arası %5.1 hizmet sürelerine sahiptirler. Katılımcıların %63.1'i polikliniklerde, %11.8'i katlarda, %8.7'si laboratuvar ve görüntüleme, %8.2'sinin ameliyathanede, %8.2'si de acil serviste çalışmaktadır. Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin %67.7'si isteyerek, %19.0'ı tesadüfen, %13.3'ü mecburiyetten bu mesleği yaptıklarını belirtmişlerdir. Çalışma saatlerinin %30.3'ünde mesai+nöbet, %60.5'inde mesai, %9.2'sinde vardiya (08.00-17.00 dışında bir saatte çalışılması) şeklinde olduğu görülmüş ve anlaşılmıştır.

Tablo-2: Örneklem Grubunun İletişim Beceri Puanları

İLETİŞİM BECERİLERİ	N	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart Sapma
ZİHİNSEL İLETİŞİM BECERİLERİ	195	41	74	58,00	5,880
DUYGUSAL İLETİŞİM BECERİLERİ	195	33	71	59,00	6,630
DAVRANIŞSAL İLETİŞİM BECERİLERİ	195	48	75	63,00	5,551
GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	195	124	214	180,00	15,527

Tablo-2'de Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin Genel iletişim beceri puanı $179,68 \pm 15,527$, en yüksek puanı 214, en düşük puanı 124'tür. Alt boyutlarda ise Zihinsel iletişim beceri puanı $58,00 \pm 5,880$, Duygusal iletişim beceri puanı $59,00 \pm 6,630$, Davranışsal iletişim beceri puanı $63,00 \pm 5,551$ şeklinde alt puan ortalamaları mevcuttur.

Tablo-3: Örneklem Grubunun Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, İletişim Eğitimi Alma, Tıbbi Sekreterlik Mezunu Olma, İş Memnuniyeti Değişkenlerine Göre Genel İletişim Becerileri T-Testi Sonuçları

GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	CİNSİYET	N	ORTALAMA	SD	t	P
	KADIN	133	3,9948	0,31464	0,539	.,061
	ERKEK	62	3,9667	0,38795		
GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	MEDENİ DURUM		ORTALAMA	SD	t	P
	EVLİ	142	3,9689	0,32300	-	.,168
	BEKAR	43	4,0314	0,37776	1,148	
GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	YAŞ		ORTALAMA	SD	t	P
	35 VE ALTI	115	4,0010	0,34422	0,745	.,722
	36 VE ÜSTÜ	80	3,9642	0,33206		
GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	TIBBİ SEKRETERLİK MEZUNU OLMA		ORTALAMA	SD	t	P
	EVET	50	4,0231	0,35165	0,901	.,388
	HAYIR	145	3,9730	0,33468		
GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	İLETİŞİM EĞİTİMİ ALMA		ORTALAMA	SD	t	P
	EVET	192	3,9838	0,33689	0,682	.,280
	HAYIR	3	4,1185	0,52509		
GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	İŞ MEMNUNİYETİ		ORTALAMA	SD	t	P
	EVET	176	3,9918	0,33937	0,742	.,782
	HAYIR	19	3,9310	0,33855		

*P<0,05

Tablo-3 incelendiğinde, Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin cinsiyet, medeni durum, yaş, tıbbi sekreterlik mezunu olma, iletişim eğitimi alma, iş

memnuniyeti değişkenlerine göre genel iletişim becerileri T Testi ortalamaları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Tablo-4 Örneklem Grubunun Çalışma Sistemi, Meslek Seçimi, Mezuniyet Durumu, Çalıştığı Birim Değişkenlerine Göre Genel İletişim Becerileri Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

GENEL İLETİŞİM BECERİLERİ	VARYANS ANALİZİ	KT	SD	O	F	P
ÇALIŞMA SİSTEMİ	Gruplar arası	,049	2	,024		,811
	Gruplar içi	22.234	193		,210	
MESLEK SEÇİMİ	Gruplar arası	,458	2	,229	2,014	,136
	Gruplar içi	21,824	192	,116		
MEZUNİYET DURUMU	Gruplar arası	,220	2	,110	957	,386
	Gruplar içi	22,062	192	,115		
MESLEKİ DENEYİM	Gruplar arası	1519,334	3	506,445	2,138	,97
	Gruplar içi	45251,312	191	236,918		
ÇALIŞMA BİRİMİ	Gruplar arası	1,105	4	,276	2,480	,045
	Gruplar içi	21,177	190	,111		
			N	\bar{X}	STD	
	POLİKLİNİK		123	4,0327	,31815	
	LABARATUVAR VE GÖRÜNTÜLEME		17	3,9399	,41207	
	AMELİYATHANE		16	3,7847	,35590	
	ACİL SERVİS		16	,8883	,38507	
	KAT		23	3,9768	,30050	

*P<0,05

Tablo-4'te, Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin çalışma sistemi, meslek seçimi, mezuniyet durumu, mesleki deneyim değişkenlerine göre genel iletişim becerileri puan ortalaması açısından istatistiksel bir farklılık görülmemektedir. Fakat çalışma birimi incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmektedir. Poliklinik biriminde çalışanların genel iletişim beceri düzeyi diğer birimlerde çalışanlardan yüksektir.

Tablo-5 Örneklem Grubunun Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Tıbbi Sekreterlik Mezunu Olma, İletişim Eğitimi Alma, İş Memnuniyeti Duygusal, Zihinsel Ve Davranışsal Alt Boyutları İletişim Becerileri Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

CİNSİYET	DUYGUSAL	ZİHİNSEL	DAVRANIŞSAL
KADIN	96,16	98,27	100,35
ERKEK	101,94	97,11	92,97
	P:0,505/U:3878,500	P:0,921/U:4086,500	P:0,394/U:3811,000
MEDENİ DURUM			
EVLİ	97,93	95,14	92,50
BEKAR	98,18	105,67	112,75
	P:0,978/U:3878,500	P:0,245/U:3356,500	P:0,026/U:2981,500
YAŞ			
35 VE ALTI	98,89	98,75	99,83
36 VE ÜSTÜ	96,72	96,92	95,38
	P:0,791/U:4497,500	P:0,823/U:4513,500	P:0,587/U:4390,000
TIBBİ SEKRETERLİK MEZUNU OLMA			
EVET	105,12	102,82	106,85
HAYIR	95,54	96,34	94,95
	P:0,300/U:3269,000	P:0,483/U:3384,000	P:0,198/U:3182,500
İLETİŞİM EĞİTİMİ ALMA			
EVET	97,73	98,11	97,90
HAYIR	115,17	90,83	104,50
	P:0,595/U:236,500	P:0,824/U:266,500	P:0,840/U:268,500
İŞ MEMNUNİYETİ			
EVET	99,16	99,88	98,71
HAYIR	87,00	80,61	91,39
	P:0,370/U:1463,000	P:0,156/U:1341,500	P:0,591/U:1546,500

*P<0,05

Tablo-5'te Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin cinsiyet, yaş, tıbbi sekreterlik mezunu olma, iletişim eğitimi alma, iş memnuniyeti değişkenlerine göre iletişim becerileri puan ortalamaları incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı bir

farklılık görülmemektedir. Medeni durum değişkeni incelendiğinde istatistiksel açıdan bekarların iletişim beceri düzeyi anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo-6: Örneklem Grubunun Çalışma Sistemi, Meslek Seçimi, Mezuniyet Durumu, Mesleki Deneyim, Çalıştığı Birim Duygusal, Zihinsel Ve Davranışsal İletişim Becerileri Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

ÇALIŞMA SİSTEMİ	DUYGUSAL	ZİHİNSEL	DAVRANIŞSAL
MESAI	97,81	98,85	96,45
MESAI+NÖBET	99,18	94,35	101,62
VARDİYA	95,36	97,35	96,28
	P:0,967 / \bar{X} :0,067	P: 0,829 / \bar{X} :0,376	P: 0,840 / \bar{X} : 0,349
MESLEK SEÇİMİ			
İSTEYEREK	101,90	103,19	103,69
TESADÜFEN	87,23	89,91	83,69
MECBURİYET	93,52	83,19	89,46
	P: 0,341 / \bar{X} :2,150	P:0,159 / \bar{X} :3,681	P:0,115 / \bar{X} :4,334
MEZUNİYET DURUMU			
LİSE	106,96	104,34	104,83
ÖNLİSANS	94,15	99,23	99,78
LİSAN VE ÜSTÜ	94,53	89,56	88,23
	P:0,361 / \bar{X} :4,334	P:0,368 / \bar{X} :1,997	P:0,276 / \bar{X} :2,577
MESLEKİ DENEYİM			
1-5 YIL	70,53	86,98	84,33
5-10 YIL	102,84	102,99	101,23
10-15 YIL	106,71	99,39	103,08
15-20 YIL	87,95	83,70	81,05
	P:0,015 / \bar{X} :10,444	P:0,458 / \bar{X} :2,594	P:0,297 / \bar{X} :3,687
ÇALIŞTIĞI BİRİM			
POLİKLİNİK	105,79	106,05	104,92
LABARATUVAR VE GÖRÜNTÜLEME	86,35	84,65	95,65
AMELİYATHANE	73,38	74,38	56,84
ACİL SERVİS	90,28	67,78	93,06
KAT	87,43	102,28	94,80
	P:0,123 / \bar{X} :7,246	P:0,026 / \bar{X} :11,024	P:0,031 / \bar{X} :10,623

*P<0,05

Tablo-6'da Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin çalışma sistemi, meslek seçimi, mezuniyet durumu değişkenlerine göre iletişim becerileri puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Mesleki deneyim ve çalışılan birim değişkeni incelendiğinde 10- 15 yıl arası deneyime sahip olanlar ve poliklinik biriminde çalışanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüş ve anlaşılmıştır.

4. TARTIŞMA

Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personeli sağlık çalışanlarının bir grubunu oluşturmaktadır. Daha önceki adı Tıbbi Sekreterlik, güncel adı Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri olan bu grup, hastaların her türlü kayıt kabul işlemlerini yapan birimdir. Hastaların ve hasta yakınlarının hastanelere başvurduklarında ilk karşılaştıkları çalışan grubudur. Veri girişi hazırlık hizmetleri personelinin doğru iletişim kurmaları hem hasta memnuniyetine hem de bu mesleğin toplumda farkındalığının artmasına önemli bir katkı sağlayacaktır. Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin iletişim beceri düzeylerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda eksiklerinin giderilmesi için çalışmaların yapılması, iletişim beceri düzeylerini artırmaya yönelik eğitim programlarının geliştirilmesi açısından önemli bir adımdır. İletişim beceri düzeylerinin artması; kişilerarası ve gruplar arası ilişkilerin geliştirilmesinde, görevlerin verimli şekilde yerine getirilmesinde, kurumda güçlü bir haberleşme ağının oluşturulmasında katkısı yadsınamaz bir etkidir. Kaliteli iletişim sağlık kuruluşlarında verilen hizmetlerin kalitesini de artırmaktadır.

Bu araştırma ile Sağlık Bilimleri Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesinde görev yapan Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personeline iletişim becerileri ölçeği ilk kez uygulanmıştır. Personele uygulanan anketler ile iletişim becerileri düzeyleri ile cinsiyet, yaş, medeni durum, tıbbi sekreterlik mezunu olma, iletişim eğitimi alma, iş memnuniyeti, çalışma sistemi, meslek seçimi, mezuniyet durumu, çalışma birimi gibi değişkenler arasındaki ilişki anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Tablo-2 'de personelin genel iletişim puan ortalamaları (180.00), zihinsel iletişim puan ortalamaları (58.00), duygusal iletişim puan ortalamaları (59.00), davranışsal iletişim puan ortalamaları (63.00) ayrı ayrı hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin iletişim beceri ölçeği puan ortalamalarının yüksek olduğunu göstermektedir. Personelin iletişim becerileri yüksek olmasına rağmen birbirinden farklı araştırmalarında gösterdiği gibi geliştirilmeye muhtaç tarafları bulunmaktadır. Bu konuda (Akçam, Kanbay, & Işık, 2019, s. 85), (Ocak & Erşen, 2015, s. 10), (Çetinkaya, 2011, s. 148), (Piji Küçük, 2012, s. 10), (Yılmaz, Yoncalık, & Çimen, 2010, s. 148) gibi araştırmacıların ortaya koyduğu araştırmalar bu görüşü desteklemektedir.

Personelin genel iletişim, duygusal, zihinsel, davranışsal iletişim beceri düzeyleri Tablo-3 ve Tablo-5'teki cinsiyet, medeni durum, yaş, tıbbi sekreterlik mezunu olma, iş memnuniyeti, iletişim eğitimi alma değişkenlerine göre incelenmiştir. Cinsiyete bakıldığında genel iletişim ortalamaları kadınların 3.9984, erkeklerin 3.9667, duygusal iletişim ortalamaları kadınların 96.16, erkeklerin 101.94, zihinsel

iletişim ortalamaları kadınların 98.27, erkeklerin 97.11, davranışsal iletişim ortalamaları kadınların 100.35, erkeklerin 92.97'dir. Bulgular cinsiyetin, iletişim beceri düzeyini etkilemediğini ortaya koymaktadır. Erkek ve kadınların farklı özellikler barındırdıkları bilinmektedir. Kadın-kadın ile kadın-erkek ile iletişim kurarken bile farklılaşmalar gözlenmektedir. Bunun nedeninin toplumsal cinsiyet rolleri olduğu ifade edilebilir.

Kadınların erkeklere göre genellikle kendilerini daha açık ve net bir şekilde ifade ettikleri, sosyal yaşamda daha kibar, yapıcı, ılımlı, sevecen bir iletişim dili kullandıkları bilinmektedir (Yıldırım, 2005, s. 233; Gülbahçe, 2010, s.10; Bingöl ve Demir, 2011, s. 156).

Medeni durumla genel iletişim, duygusal, zihinsel ve davranışsal iletişim becerileri arasındaki istatistiksel farklılık, sadece davranışsal iletişim becerilerinde görülmüştür. Bekar personelin iletişim beceri düzeyleri evlilere göre daha yüksek bulunmuştur. Bozkurt ve Bulut (2004, s. 6) tarafından yapılan bir araştırmada da medeni durumun iletişim beceri düzeyini etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Yaş açısından incelendiğinde genel, duygusal, zihinsel, davranışsal iletişim becerileri arasında istatistiksel açıdan bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum katılımcıların yaş ortalamalarının birbirine yakın olmasından kaynaklanmaktadır (Görmüş ve arkadaşları, 2013, s.125).

Tıbbi sekreterlik bölümü mezunu olma iletişim becerilerini etkilememektedir. Literatürde tıbbi sekreterlik bölümü mezunu olmanın iletişimi etkilediği yönünde çalışma bulunamamıştır. Bunun yanında tıbbi sekreterlik bölümü mezunu olmak iş memnuniyetini etkilemektedir (Eryılmaz ve arkadaşları, 2018).

Araştırmada iletişim eğitimi almanın iletişim beceri düzeyini etkilemediği sonucu çıkmıştır. İletişim geliştirme eğitimlerinin niteliğinin artırılması ve sürekli hale getirilmesinin iletişim beceri düzeyini yükselteceği düşünülmektedir (Korkut, 2005, s. 147).

Personelin iş memnuniyeti ile genel iletişim, duygusal, zihinsel, davranışsal iletişim becerileri arasında istatistiksel açıdan farklılık bulunmamıştır. İş memnuniyeti ortalamasının pozitif yönde olduğu görülmüştür. Bu durum istatistiksel açıdan iş memnuniyeti yüksek olan personelin iletişim beceri düzeylerinin de yüksek olacağı sonucunu ortaya çıkarmamaktadır. Fakat iş tatmini yüksek olan kişilerin iletişim becerilerinin daha yüksek olacağı beklenmektedir (Soysal ve arkadaşları, 2017, s.251; Atasay ve Yıldız, 2018, s.47).

Tablo-4 ve Tablo-6 sonuçlarına göre çalışma sistemi, meslek seçimi, mesleki deneyim, mezuniyet durumu, çalışma birimi ile genel iletişim, duygusal, zihinsel ve davranışsal iletişim becerileri arasında istatistiksel açıdan farklı sonuçlar olduğu görülmektedir. Mesleki deneyimle duygusal iletişim becerileri, çalışılan birim ile

genel iletişim, zihinsel ve davranışsal iletişim becerileri arasında istatistiksel açıdan farklılık bulunmaktadır.

İsteyerek, tesadüfen veya diğer nedenlere bağlı olarak yapılan iş seçimi iletişim beceri düzeyini etkilememektedir. İletişim beceri düzeyleri ile ilgili yapılan birçok araştırma bu sonucu desteklemektedir (Sala ve arkadaşları, 2009, s.20).

Meslek deneyimi 10-15 yıl arasında olan personelin, 1-5, 5-10 ve 15-20 yıl arası mesleki deneyime sahip olanlara göre iletişim becerileri daha yüksek bulunmuştur. Deneyimin artması personelin daha fazla tecrübe kazanması sonucu daha iyi bir iletişime kurmaya katkı sunmaktadır (Şimşek & Bakır, 2019, s. 112).

Bu çalışmada mezuniyet durumunun iletişim beceri düzeyini etkilemediği şeklinde bir veriye ulaşılsa da diğer kaynaklarda tersi veriler bulunmuştur (Oğan & Akar Şahingöz, 2018, s. 99).

Poliklinikte çalışan Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin iletişim beceri düzeyleri diğer birimlerde (laboratuar ve görüntüleme, ameliyathane, acil servis, kat) çalışan personelden daha yüksek bulunmuştur. Bunun sebebinin polikliniklerin ayaktan hastalara hizmet vermeleri olduğu düşünülmektedir (Kumcağız, Yılmaz, Balcı Çelik, & Aydın Avcı, 2011, s. 54).

5. SONUÇ

Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personeline yönelik yapılan bu çalışmanın memnuniyet ve hizmet kalitesinin artırılması hususunda önemli bir etken olacağı düşünülmektedir. Veri girişi hazırlık hizmetleri ile ilgili hizmet içi eğitimlerin süresinin arttırılarak devam etmesi önem arz etmektedir. Etkili iletişim ne kadar iyi yapılırsa sorun çözümü de o kadar kolay olmaktadır. Sadece hastalarla değil, kendi aralarında ve kurum içinde de yaşanabilecek problemlere daha yapıcı yaklaşımları açısından önemlidir. Kriz anında güçlü ve rehberlik eden bir iletişim dili ile birçok sorun kolaylıkla çözüme kavuşabilir. Bu nedenle Veri Girişi Hazırlık Hizmetleri personelinin iletişim becerileri konusunda daha iyi bir eğitime sahip olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda personele düzenli aralıklarla iletişim becerileri eğitiminin verilmesi ve yaygınlaştırılması, kongre, sempozyum gibi bilimsel toplantılara, sosyal ve kültürel etkinliklere katılımın desteklenmesi önerilmektedir. Okullarda da bu derslerin verilmesi gerekmektedir. Aslında kategorik ayırım yapmadan tüm bireylerin iletişim konusunda uzman desteği alması gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akçam, A., Kanbay, Y., & Işık, E. (2019). Hemşirelik Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Değerlendirilmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 74-92.
- Akdağ, M. (2005). 'Halkla İlişkiler Ve Kriz Yönetimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal

BilimlerEnstitüsü Dergisi , 1-20.

- Atasay, M., & Yıldız, E. (2018). Birinci Basamakta Çalışan Hemşirelerin İletişim Becerileri İle Mesleki Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi , 38-49.
- Arslan, Y . (2016). Kim Daha İyi Empati Kuruyor -Empati Üzerine Mikro Bir Sosyolojik Araştırma-. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi , 6 (2/1) , 51-64 .
- Başer, D., Kırılıoğlu, M., & Kalaycı Kırılıoğlu, H. İ. (2014). Sosyal Hizmet Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği. Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 105-120.
- Bingöl, G., & Demir, A. (2011). Amasya Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Göztepe Tıp Dergisi , 152-159.
- Bozkurt Bulut, N. (2004). İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin İletişim Becerilerine İlişkin Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi'. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 443-452.
- Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe Öğretmen Adaylarının İletişim Becerilerine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi , 567-576.
- Ersanlı, K., & Balcı Çelik, S. (1998). İletişim Becerileri Envanterinin Geliştirilmesi:. Türk Psikolojik Duruşma Ve Rehberlik Dergisi , 7-12.
- Eryılmaz, M. A., Akça, F., Özyılmaz, A. F., Yıldırım, D. İ., & Koç, M. (2018). Üçüncü Basamak Hastanede Çalışan Sekreterlerde İş Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi , 37-47.
- Görmüş, A. Ş., Aydın, S., & Ergin, G. (2013). 'İşletme Bölümü Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Cinsiyet Rollerini Bağlamında İncelenmesi'. Sosyal Bilimler Dergisi , 109-128.
- Gülbağçe, Ö. (2010). Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi , 12-22.
- Kaya, D., Yüceler, A., Uludağ, A., & Karadağ, Ş. (2017). Hasta İlişkilerinde Tıbbi Sekreterlerin Duygusal Emek Ve İletişim Becerilerinin Nitel Olarak Değerlendirilmesi. Vizyoner Dergisi , 62-76.
- Korkut, F. (2005). 'Yetişkinlere Yönelik İletişim Becerileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , 143-149.

- Kumcağız, H., Yılmaz, M., Balcı Çelik, S., & Aydın Avcı, İ. (2011). Hemşirelerin İletişim Becerileri: Samsun İli Örneği. *Dicle Tıp Dergisi* , 49-56.
- Ocak, G., & Erşen, Z. (2015). Öğretmen Adaylarının İletişim Becerileri Algılarının İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 1-19.
- Oğan, Y., & Akar Şahingöz, S. (2018). Otel İşletmelerinde Çalışanlarının İletişim Becerileri;'Artvin Örneği'. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* , 77-103.
- Örücü, E., & Kıvrak, O. (2013). Telekomünikasyon Sektöründe Çalışan Personelin İletişim Becerileri Düzeylerinin İncelenmesi. *Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 15-29.
- Özçakır, A. (2002). Tıp Eğitiminde İletişim Ve Klinik Beceriler Dersi Verilmeli Mi?: İntern Öğrenci Görüşleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi* , 185-189.
- Piji Küçük, Z. (2012). Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı Öğrencilerinin İletişim Ve Problem Çözme Becerileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 33-54.
- Sala Razi, G., Kuzu, A., Yıldız, A. N., Ocakçı, A. F., & Çamkuşu Arifoğlu, B. (2009). 'Çalışan Gençlerde Benlik Saygısı,İletişim Becerileri Ve Stresle Baş Etme. *Taf Preventive Medicine Bulletin* , 17-26.
- Soysal, A., Öke, P., Yağar, F., & Tunç, M. (2017). Örgütsel İletişim Ve İş Tatmini Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 243-253.
- Şimşek, A., & Bakır, S. (2019). Türkçe Öğretmenlerinin Sözel Olmayan İletişim Davranışlarının İncelenmesi?. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* , 1099-1118.
- Toy S.(2007) ' Mühendislik Ve Hukuk Fakülteleri Öğrencilerinin İletişim Becerileri Açısından Karşılaştırılması Ve İletişim Becerileriyle Bazı Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi . Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, İ., Yoncalık, O., & Çimen, Z. (2010). İletişim Becerisi İle Öğretimde Yeterlik Arasındaki İlişkinin Öğrenci Algılarına Göre Değerlendirilmesi. *Spor metre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi* , 143-150.
- Yıldırım, A. (2005). Kişilerin Empatik Eğilimleri İle Boşanma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi. Sayı 22, Ss. 233- 242.*

FELSEFİ AKIMLAR ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER (20. YÜZYIL ÖRNEĞİ)

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ALKAYIŞ, ahmet.alkayis@gmail.com

Özet

Çağdaş Felsefe olarak bilinen 20. Yüzyıl felsefesi, insan inançlarından bağımsız var olan bir nesnel dünyanın varoluşunu kabul eden bir dönemi sembolize eder. Bu dönem düşünürleri modern dünya görüşünü ön plana almışlardır. İnsanlar, doğa konularını daha önceki dönemlerden farklı bir değerlendirmeyle ele almışlardır. Akli her yönüyle ve her bakımdan kitlenin önünde apaçık olarak sergileme yoluna gitmişlerdir.

Eğitim alanında insan temelli çalışmaların yoğunlaşmasıyla kilisenin eğitim üzerinde etkisi giderek ortadan kaldırılmıştır. Aydınlanma ile birlikte insan, doğa, bilgi ve akıl konuları üzerinde belli ortak çalışmalar yapılmıştır. İnsanın olgusal durumu onun bir yandan da özgürlüğünün koşulunu ortaya çıkarmıştır. İnsan; kendi seçimlerinin sorumluluğunun farkındadır, böyle bir sorumlulukla kendini oluşturabilir. Akıl sahibi bir varlık olan insanın kendi yasasını kendisinin koyması gibi.

20. yüzyıldan önceki dönemlerde ve yirminci yüzyılın başında yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte bilimsel ve teknolojik alanda da ilerlemeler kaydedildi. Çağın ilk yarısında yaşanan bu önemli gelişmeler sayesinde demokratik sistem ve ulus devlet anlayışına da yansımıştır. Bu durum, yirminci yüzyılda ortaya çıkan temel felsefi eğilimleri ve çeşitli ekollerin problemlerine birçok alanda damgasını vurmuştur.

Bu makalede, 20. Yüzyıl varoluşçuluk (egzistansiyalizm), fenomenoloji (görüngübilim), pozitivizm (olguculuk), postmodernizm, pragmatizm (faydacılık), entüisyonizm (sezgicilik), sağduyu (common sense), Frankfurt Okulu ve analitik felsefe akımları üzerinde durulmuştur. Bu felsefi akımlar hakkında hem bilgi verilmiş hem de güncel perspektiften yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Çağdaş Felsefe, Felsefi Akımlar, 20. Yüzyıl Felsefesi.

CERTAIN EVALUATIONS ON PHILOSOPHICAL MOVEMENTS (20TH CENTURY EXAMPLE)

Abstract

The 20th century philosophy, known as Contemporary Philosophy, symbolizes a period that accepts the existence of an objective world which is independent of human beliefs. The thinkers of this period took the modern world view to the fore. People have dealt with nature issues differently from those in the previous periods. They have gone on to display the mind in all aspects and in all respects in front of the mass.

With the intensification of human-based studies in the field of education, the influence of the church on education has been gradually eliminated. With the Enlightenment, certain common studies have been carried out on human, nature, knowledge and reason. In the meantime, the factual situation of man has revealed the condition of his freedom. Human is aware of the responsibility of his own choices, he can form himself with such responsibility. It is like the person who is a wise being to enforce his own law.

With the political, social and economic changes that took place in the periods before the 20th century and at the beginning of the twentieth century, the progresses have been made in the scientific and technological fields. Thanks to these important developments in the first half of the era, this was reflected in the democratic system and the nation-state understanding. This situation marked the main philosophical tendencies that emerged in the twentieth century and the problems of various cults in many areas.

This article focuses on 20th century existentialism (existentialism), phenomenology (phenomenology), positivism (positivism), postmodernism, pragmatism (utilitarianism), intuitionism (intuitionism), common sense, Frankfurt School and analytical philosophical movements. Information was given about these philosophical movements and also, it was tried to be interpreted from the current perspective.

Keywords: Enlightenment, Contemporary Philosophy, Philosophical Movements, 20th Century Philosophy.

1. GİRİŞ

Felsefenin tarihsel sürecine bakıldığında, içinde ortaya çıktığı çağın siyasi ve toplumsal olaylarıyla iç içe olduğu görülür. 20. Yüzyıl Felsefesi olarak da bilinen Çağdaş Felsefe de, hem yirminci yüzyılın koşullarından etkilenen hem de yirminci yüzyıla damgasını vuran bir özelliğe sahiptir. 20. Yüzyıl felsefe tarihinde bazı filozoflar modern toplumun sorunları üzerinde durarak bu sorunlara yanıt aramışlar ve böylece felsefi akımlar ortaya çıkmıştır. Her dönemde olduğu gibi, 20. Yüzyıl felsefesi ve akımları da içinde bulunduğu çağın toplumsal ve siyasi gelişmelerinin etkisinde kalmıştır. Daha açık bir deyişle 20. Yüzyıl felsefesi, bilime ve akla yönelik sorgulayıcı yaklaşımların, dile yönelik ilginin, özne kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların ve zihin problemlerinin arka planını oluşturmaktadır.

2. 20. YÜZYIL FELSEFE TARİHİNDE BAZI AKIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. VAROLUŞÇULUK (Egzistansiyalizm)

18. Yüzyılda bütün insanlara has ortak bir “öz” söz konusuydu. Bu değişmez öz ise insan doğasıydı. Ancak varoluşçulukta bu anlayış, varoluş özden önce gelir, şeklinde yeni bir açıklama kazanmıştır: İnsan önce dünyaya gelir, sonra şöyle ya da böyle kendini gerçekleştirir. İnsanı ve insanın yapıp etmelerini konu edinen egzistansiyalizm, varoluşu gereği insanın, bütün varlık alanlarından elde ettiği çalışmalarla yetinmeyip kendisini de bilginin nesnesi yapmasına dayalıdır. Egzistansiyalizm, 18. Yüzyıldan farklı olarak insan varoluşunun anlamını problem edinir. İnsanın kendini gerçekleştirmesi, varoluşun belirlenmemiş oluşu, yığınların içinde eriyen insan, insanın özgürlüğü, seçimleri, dünyaya bırakılmışlığı, edimimleri, eylemi ile insan, varoluşçu felsefenin temel sorunsalıdır. Antik çağdan günümüze insanın yaslandığı çoğu dayanağın yerini insanın kendisi almıştır. Bu, aynı zamanda önceki yüzyıllarda klasikleşmiş olan “felsefe-öz varlıktan önce gelir” yaklaşımının tersine çevrilmesidir. “*Varlık vardır. Varlık, kendinde olandır. Varlık, ne ise odur.*” (Sartre, 2009: 44).

Bu bağlamda varoluşçuluk fikri Søren Kierkegaard (1813-1855) ve Friedrich (Wilhelm) Nietzsche (1844-1900) gibi düşünörlere dayanmaktadır. Bu fikir 20. Yüzyılda Karl Jaspers (1883-1969), Martin Heidegger (1889-1976), Gabriel Marcel (1889-1973) ve Jean-Paul Sartre (1905-1980) gibi düşünörlere tarafından savunulan felsefe akımıdır. Bu felsefi akım 1800’lı yıllarda ortaya çıkmasına rağmen 20. Yy da en popüler hale gelmiştir. Sartre (2012: 7-8) göre, varoluşçuluğu tanımlamak gerekirse; “*çok kolay bir iştir bu! Felsefe*

terimleriyle söylersek, her nesnenin bir özü, bir de varlığı vardır. Öze, sürekli nitelikler topluluğu demektir. Varlık (ya da varoluş) ise dünyadan etkin olarak bulunuş demektir.”

Varoluşçuluk insan deneyimini, bu deneyimin tekilliğini ve biricikliğini onun doğasını anlamlandırmayı önceleyen bir felsefe akımıdır. Bu akım, insan özgürlüğünü temele alarak ve davranışlarından sorumlu tutmaktadır. Ayrıca Sartre göre insanın sorumluluğu sadece kendisiyle sınırlı olmayıp, bütün insanları kapsamaktadır. Özgürlük, Sartre’ın başlıca etik kavramlarından biridir. Dünyada yalnız olan insan; acı çekerek, mücadele ederek kendini belirler. Yaşamına ve kararlarına ilişkin tüm sorumluluk onundur. İnsan her zaman karar vermek ve seçmek durumundadır. Seçmeyi de buyuran kendi üzerimizdeki bilincimizdir. Varoluşçuluğun yaptığı önemli açıklamalardan belki de ilki, insanın ne olduğunun farkında olmasını sağlamak ve varoluşun bütün sorumluluğunu kendi üstüne alma bilincini sağlamaktır. Öyleyse varoluşçuluk, insanın biricikliğini savunur ve kişisel yaşanmışlıkların yaşam kurgusunu oluşturduğunu kabul eder. Başka bir ifadeyle varoluşçuluk; insanın dünyaya fırlatıldığını, onun kendisini nasıl yaptıysa öyle olacağını, özünü belirleyeceğini öne sürmektedir. Bu çerçevede determinizme karşı çıkan varoluşçuluk, insanın mutlak bir irade özgürlüğünü kabul eden düşünce akımıdır.

Felsefe tarihinde düşünürler tarafından bu akıma verilen yanıtlar ise şunlardır: *“Weil’e göre varoluşçuluk bir bunalım, Mounier’ye göre umutsuzluk, Hamelin’e göre bunaltı, Banfi’ye göre kötümserlik, Wahl’a göre başkaldırı, Marcel’e göre özgürlük, Lukacs’a göre idealizm (düşüncülük), Benda’ya göre usdışılık (irrationalisme), Foulquié’ye göre saçmalık felsefesidir.”* (Sartre, 2012: 7). Her düşünür varoluşçuluk konusunda birbirinden farklı tanımlamalar yapmıştır. Varoluşçuluk kavramını tamamen karşılayan tek bir öz ya da genel bir felsefe söz konusu değildir. Daha açık bir deyişle varoluşçuluk kavramı, birbirinden farklı anlamlara sahip çeşitli felsefi ilkeleri ortaya çıkarır. *“Nitekim varoluşçu sayılan Kierkegaard, Heidegger, Marcel, Jaspers, Sartre, Nietzsche gibi filozoflar üzerinde anlaştığı bir ilkeler topluluğu yoktur.”* (Sartre, 2012: 9.) Fakat Sartre’ye (2012: 25) göre *“varoluşçuluk bir insanlıktır.”*

Varoluşçuluğun temeli, Eskiçağ filozoflarına kadar uzanır. Varoluşçuluk 19. yüzyılın sonlarında daha ağırlıklı Almanya’da doğmuş ve daha sonra Fransa, İsviçre ve Danimarka gibi ülkelerde yayılmaya başlamıştır. Kierkegaard’dan sonra iki çeşit varoluşçu öğretisi vardır. Birincisi Hristiyan varoluşçular; *“Danimarkalı Soren Kierkegaard, İsviçreli Karl Barth, Alman Karl Jaspers, Max Scheler, Landsberg, Fransız Maurice Blondel, Henry Bergson, Charles Peguy, Gabriel Marcel, Le Senne, Beyaz Rus Nicola Berdiaeff, Leon Chestov, Soloviev vb...”*

(Sartre, 2012: 12) İkinci çeşit varoluşçular ise tanıtanılmaz varoluşçularlardır. “*Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre*”dir- (Sartre, 2012: 12). Ancak varoluşçuluk üzerine düşünen bu filozofların temelde hem fikir oldukları konu şudur: Varoluş özden önce gelir.

Varoluşçu felsefe, geleneksel felsefenin savunduğu özün varoluştan önce geldiği değil, varoluşun özden önce geldiğini savunur. İnsan önce dünyaya gelir ve sonra özünü ortaya koyar. İnsan yalnız kendini anladığı gibi değil, olmak istediği gibidir. İnsan, doğuşunda ne bilgili ne de bilgisizdir; kendi özünü kendi eylemleriyle yaratır. İnsanda varoluş, özden önce gelir. Egzistansiyalizmde insanın önce varoluşunu daha sonra bu varoluş çerçevesinde kendisini anlamlandırıp, özünü yarattığı dile getirilmektedir. Her nesne bir öze bir de varlığa sahiptir. Burada öz ile belirtilmek istenen daima var olan nitelikler topluluğudur. Varlık/varoluş ise kosmosta aktif olarak bulunuştur. Varoluşun kendinden olduğu ve varoluşun özden önce geldiği yargısına ulaşılır. Fakat “*çoğu kimseler özün önce, varoluşun sonra geldiğine inanırlar. Örneğin, bir ev kurmak isteyen kimsenin, ne biçim bir nesne yaratmak istediğini iyice bilmesi gerekir: Burada öz, varoluştan önce gelir.*” (Sartre, 2012: 8). Ancak varoluşçulukta ise tam tersi bir durum söz konudur. Dolayısıyla insanda “*ama yalnız insanda- varoluş özden önce gelir.*” (Sartre, 2012: 8). O halde önce insan vardır. İnsan önce dünyaya gelir, sonra ise kendini tanımlayıp belirlemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse insan, yapıp-etmeleri sonucunda kendi özünü kendisi ortaya çıkarmaktadır.

Canlı varlıklar arasında sadece varoluş özden önce gelir, diğer varlıklar ise birtakım yasalar söz konusudur. “*İklimin ve toprağın belli koşulları içinde bir tohumun verebileceği ve olabileceği, gene bu tohumdan önceden belirlenmiştir.*” (Foulquie, 1998: 46). Ancak insan, kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır. İnsan, nasıl olmayı tasarladıysa öyle olacaktır. Varoluştan insanın sürekli kendini aşması ve yükselişidir. Yani insanın olmak istediği değil, tasarlayacağı şeydir. O halde insan, herhangi bir siyasi partiye üye olmak, bir roman yazmak isteyebilir. Bütün bunlar ise kendiliğinden bir seçmenin sonucudur. İnsana özünü oluşturma şansı veren bu olanaklardır.

Akıllı bir varlık olan insanın, kendi dışında olan dünya ile çelişmesini konu alan varoluşçuluk, doğadaki iradî varoluş edilgenliğinin insan bilinciyle olan savaşımına dikkat çeker. Bu savaşın sonucu olarak bireysel özgürlük ve sorumluluk, varoluşçuluğun iki temel ögesi olarak ortaya çıkar. Varoluşçulukta birey merkez olarak kabul edildiği için öznel yargılar önemlidir. Bireyin yaşam içinde kazandığı deneyimler bilimsel ve felsefi uğraşlardan daha önemlidir.

Varoluşçuluk; her şeyden önce, 20. Yüzyılda bir felsefi öğretilerdir. Varlık özden önce gelir. Bu bağlamda insanüstüne düşünmede öznellikten hareket edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak idealizmdeki tinsel ve doğrusal varoluşu reddeder, birey olmadıkça hiçbir şeyin olmadığı bulgusuna varır. Böylece "hiçlik" akımı da önemli bir doktrin halini alır. Varoluşçuluk; hiçlik, kötümserlik, bunaltı, özgürlük, başkaldırı ve umutsuzluk felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Varoluşçuluk; Kierkegaard, Fyodor Dostoyevski (1821-1881), daha farklı bir biçimde Nietzsche, Sartre, Albert Camus (1913-1960) ve Heidegger ile birlikte anılır. İnsanda varoluş özden önce geldiği için, insan daha sonra kendi özünü gerçekleştirir. Her ne kadar insanın içinde bulunduğu toplumsal yaşamı seçmemiş olsa bile bu durumun karşısındaki tutum ve davranışlarını seçebilir. Bu seçim insanın özgürlük iradesidir. Varoluşun özünde özgürlük vardır.

2.2. FENOMENOLOJİ (Görüngübilim)

Fenomenoloji, 20. Yüzyılda çoğu felsefi gelişmeyi etkilemiştir. Özne ve nesne konularında geleneksel felsefi akımlardan farklı bir yaklaşım biçimi geliştirmeye çalışmıştır. Ancak fenomenoloji, fenomeni, yani dolaysız olarak verileni açıklamaya dayanan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede fenomenoloji, bu yöntem üzerinden kategoriler geliştirerek özgün bir felsefe akımını ortaya koymuştur. 20. Yüzyıl felsefesinde ve kuramsal araştırmalarda belirleyici bir öneme ve değere sahiptir. Bu akımda Frankfurt Okulu'ndan Foucault'a, Heidegger'den Sartre'a ve post modern düşünürlere kadar pek çok düşünürün etkisini görmek mümkündür.

Fenomenoloji, genel felsefe akımlarında olduğu gibi özne-nesne ilişkisini konu edinir. Fenomenolojiye göre, tek tek nesnelere belirli genel yasalara bağlı şeyler değildir. Fenomenoloji yöntem ve öz olmak üzere iki temel üzerinde kurulmuştur. Bu temellerden biri görüngübilim yöntemidir. Şu hususu belirtmek gerekir ki fenomenoloji, empirizmle karşıtlık içinde kendini bulur. Fenomenolojinin temel konusu *öz*'dür. *Öz*, varlığın aslını kuran temel bir özelliktir. Başka bir ifadeyle *öz* "bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu olgusu; bir şeyi o şey yapan, öyle oluşunu sağlayan şey; bir varlığın yapısını kuran şey"dir (Akarsu, 1998: 143). Bu durumda yapılması gereken önce fenomene yani *şeye* bakılmalıdır. Yapılacak bir araştırma öncesinde herhangi bir metot ileri sürmeden başlanmalıdır. "Metot ilk defa ve ancak *şey*'den kazanılmalıdır; çünkü her objenin yakalanacak yeri kendine sahiptir. Bu bakımdan primer olan *şey*, 'fenomen'; sekonder olan da metottur." (Mengüşoğlu, 1976: 28) Bilginin doğruluğu ve kesinliği konusunda olduğu gibi, doğruluk ölçütü konusunda da nesnenin bağlı olduğu varlık alanının ontolojik özellikleri önemli bir yere sahiptir.

Daha önceki çağlarda olduğu gibi 20. Yüzyılda da insan epistemolojik, etik, biyolojik ve fenomenolojik olarak araştırma konusu olmuştur. 20. Yüzyılda fenomenoloji Edmund Husserl

(1859-1938) ile kurulmuş bir okuldur. Filozofun hareket noktası fenomenlerdir. Husserl, bilincin temel özelliklerini ortaya koymaya çalışarak felsefesine başlar. Fenomenolojisinde mantığı ruhbilimden ayırarak başlayan Husserl, felsefenin görevini mantığı kendi bağımsızlığına yeniden kavuşturmak olarak tanımlamaktadır. Husserl'in ortaya koyduğu fenomenoloji, deneyden bağımsız zorunlu geçerlilikteki önermelerdir. Yöntemi de *özgü görüleme*'dir. Özler doğrudan görülebilir. "Bu 'görme', duyuşsal, deneysel bir görme değil, hangi biçimde olursa olsun 'bilince özgün olarak' verilen; ilk elde verilen görme'dir." (İnam, 1995: 18-19). O halde fenomenoloji; yaygın olarak kullanılan deyişle, özlerin araştırılmasıdır. Bütün sorunlar sonunda özlerin betimlenmesi sorununa geri götürülebilir. Ancak, bu noktadaki ayrımı belirginleştirmek gerekir. Algının ya da bilincin *özgü*'n betimlenmesi sorunu, fenomenolojinin konusudur.

Fenomenolojik yöntemle varlık kendini bilince açar, özünü ortaya koyar. Husserl'in fenomenolojisi Descartes'in dolaysız, kesin kavrayan bilincine benzer. Fenomenoloji de felsefe bir bakıma özlerin bilimi olmaktadır. Husserl felsefi bir dizge geliştirmemiş, felsefi bir yöntem geliştirmiştir. Filozof mantıksal düşünme biçimi ile ruhbilimsel düşünme biçimini ayırmakta ve bu ayrımı yaparken "düşünsel özler"i temel almaktadır. Husserl, kavramların düşünsel özler içerdiğini ifade etmektedir. Olgular ya da gerçeklik olmak üzere iki çeşit bilim olarak bilinmektedir.

Gerçeklik, her zaman kendine yönelmiş bir bilinç tarafından bilinendir. Yani kendisine yönelen bilinç tarafından görülen, algılanan ve bilincine varılan bir şeydir. Öyleyse *dünya deneyimlerimizin* tamamı, bilinç tarafından kurulmuştur, en somut algılardan en soyut matematik formüllerine kadar. Bu nedenle fenomenoloji, *bilinç*'in sistematik incelenmesini hedefler, hareket noktası olarak belli bir epistemolojiye dayanma düşüncesinden uzak durur. Böylece fenomenolojik yöntem denilen nokta öne çıkar. Buna göre, hem bildiklerimiz hem de gerçeklik dışta bırakılarak, bilginin nasıl ve hangi süreçlerde oluşturulduğu/oluştugu anlaşılmaya çalışılır. Fenomenoloji bu noktada, özgün yöntemsel kategorileri geliştirir. Fenomenoloji'nin iki temel kategorisinden birincisi askıya alma, diğeri ise fenomenolojik indirgeme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse; bir yandan verilmiş öğelerin, yani dış görünüşlerin rastlantısallığının paranteze alınarak dışta bırakılmasını öte yandan da bilimsel ya da mantıksal olsun, çıkarsama yoluyla türetilmiş olan her tür yargıların ve çıkarsamaların dışta bırakılmasını ifade eder. Böylece, ikili bir işlemle hem özne ve nesne askıya alınmış hem de rastlantısal olgular dünyasından bilinci yönlendiren öznel yargılardan kurtulmuş olunur ki, sonuçta *rastlantısal dış görünüşleri* bir yana bırakılarak dünyanın öz'ü ortaya konulabilir. Salt öz'e ancak bu şekilde varılabilir. Fenomenoloji'de

yaygın bir biçimde öz'lerin araştırılması konusu ön plandadır. Bütün problemler sonunda bizi özlerin betimlenmesi sorununa götürmektedir.

Fenomenoloji, genel felsefe akımlarında olduğu gibi özne-nesne ilişkisini konu edinir. Nesneyi en genel anlamda, öznenin dış dünya ile kurduğu ilişkilerinde algıladığı deneyimlediği şey'ler olarak görmesiyle *pozitivizm* ve *empirizm*'le aynı noktada dursa da, temelde fenomenoloji bu iki felsefe akımına karşı çıkar. Bu karşı çıkış en başta, tek tek nesnelerin ele alınması konusunda ortaya çıkar. Fenomenolojiye göre, tek tek nesneler belirli genel yasalara bağlı şeyler değil, varlıkları yalnız rastlantı kavramıyla açıklanabilir olan şeylerdir.

2.3. POZİTİVİZM (Olguculuk)

Pozitivizm modern bilimi temel alan, batıl inançları, metafiziksel spekülasyonları reddeden bir akımdır. Pozitivizm bilginin sınırları ve problemleriyle ilgilenmekle birlikte, probleme idealizm ile realizm arasındaki diyalektikten çıkan anlamdan farklı bir anlam ortaya çıkarır. *“Modern bilimi temel alan, ona uygun düşen ve bütöl inançları, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşü”*dür (Cevizci, 2000: 769). Bu akımın kurucusu ve aynı zamanda temsilcisi Auguste Comte'dur (1798-1857). Pozitivizm'e göre insan; olgular arasında var olan değişmez doğal yasaları bulmalıdır. İnsan için bilgide önemli olanın sadece olguları araştırmak olduğunu savunan bir akımdır.

Comte'un temel argümanı toplumu, bilim yoluyla yeni baştan düzenlemek istemesidir (Bozkurt:2018). Bu doğrultuda ona göre toplumun kurtuluşunu sağlayacak tek şey vardır; o da pozitivist'dir. Varlıkların insan tarafından gözlenemeyen özlerini bulma çabasıdan vazgeçerek, sadece olgular araştırılmalıdır. O halde bilimin en önemli amacı da; olgular arasındaki değişmez ya da doğal yasaları ortaya çıkarmaktır. Ancak bunu da deney ve gözlemlerle sağlayabiliriz. Toplumu yeniden düzenleyip kurulmasında etkin bir şekilde kullanılacak bilgi ise olgulara ve gözleme dayanan pozitif bilgi olmalıdır.

Pozitif bilgi evresinden önce toplumlar tarihsel süreç içerisinde iki evreden geçerek pozitif evreye ulaşmışlar. Bu çerçevede Comte, tarihi toplumsal evre sürecini üç hal kanunu ile dile getirmektedir. Yani insanlık tarihini üç evreye ayırmıştır:

1-Teolojik evre, insanlar toplumsal yaşamı doğüstü güçlerle açıklamışlardır.

2-Metafizik evre, olayların oluşunun soyut kuvvetlerle yani insanlar toplumsal yaşamı fizik ötesi güçlerle açıklamışlardır.

3-Pozitif evre, bu son evrede ise insan sadece gözlemlenebilir olana yönelir. Bu dönemde deney, gözlem ve akıl ön plana çıkmıştır. Aslında pozitif evre içinde yaşadığımız dönemdir. Comte göre, bu evre insan düşüncesinin ve gelişiminin en yüksek basamağıdır. Çünkü pozitivizmin metafiziğe bir başkaldırısıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, pozitivizmin metafiziğe savaş açtığı bir evredir.

Pozitivizmin bilginin sınırları hakkında temel argümanları şöyledir: “İnsan zihninin duyuşsal olanın üstünde ve ötesindeki bir dünyaya ilişkin bütün bilgi savlarının karşısında yer alırlar.” (Ajdukiewicz, 1994: 68). Pozitivistlere göre metafizik, duyuşsal olanın üstünde bir bilim olarak görüldüğü için eleştirilerini bu şekilde temellendirmeye çalışmışlardır. Doğal olmayan karşısında doğal olana yönelmek, onun bilgisiyyle yetinmek, despotik, köleci, özgürlük karşıtı, irrasyonel durum ve uygulamalar karşısında rasyonel olandan hareket edilmelidir. Comte, bilimde deney ve gözleme önem verir. Ona göre biz doğru bilgiye ancak deney ve gözlemlerle ulaşırız. Metafiziksel öğelerin yerine olguları koymuştur. Ancak filozofa eleştiri olarak şu dile getirilebilir: Pozitivizmi, tıpkı fizik gibi olmasını yani “ölçüm ve nicelemeyi ön plâna çıkardığında, fizik ölçüsünde bilimsel olabileceğini, bunun için de, insanî yönelim ve motifleri bir tarafa bırakarak, yapısal açıklamalara yönelmesi gerektiğini iddia eder.” (Cevizci, 2000: 771). 20. Yüzyıl akımı olarak pozitivizmin bu iddiaları hem bilim felsefesinde hem de sosyoloji alanında ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Bilim felsefesi içinde realistler, pozitivizmi sadece gözlemlenebilir fenomenlerin analiz edilebileceği ve gözlemlenemeyen mekanizmaların ispatlanmaya açık olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyoloji içerisinde ise şöyle bir eleştiri söz konusudur: Sosyal bir bilim olan pozitivizm daha çok bir teknik akılcılık gibi ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle sosyolojik bir yapıyla çok ilgili olmayan, daha çok salt olgularla, toplumsal araştırmalarla yetinen ve toplumu denetlemekten öteye gidemeyen bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. POSTMODERNİZM

Postmodernizm, batı dünyasında 20. Yüzyılın ikinci yarısında edebiyat, güzel sanatlar, sosyoloji ve özellikle felsefe alanında ortaya çıkan bir akımdır. Postmodernizm kavramının anlamı konusunda ortak bir yargı söz konusu değildir. Ancak genel olarak postmodernizmin, modernizme olan bir tepkisi akla geliyor. Postmodern felsefe, modern düşüncenin ya da başka bir deyişle aydınlanmacılıktan gelen zihniyet yapısının temelleri bakımından sorgulanması ve genel olarak yadsınması biçiminde ortaya çıkan felsefe eğilimi olarak adlandırılabilir. “Kapitalist kültürde, ya da daha genel olarak Batı dünyasında, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, resim, edebiyat, mimarî, vb., güzel sanatlar alanında ve bu arada özellikle de felsefe ve sosyolojide belirgin hâle gelen hareket, akım, durum veya yaklaşım”dır. (Cevizci, 2000: 761-

762). Dolayısıyla postmodern felsefenin soruşturması yalnızca modern düşünceyle sınırlı kalmaz, bir bütün felsefe tarihini hedefler.

Postmodern felsefe olarak addedilen felsefi kavramlar şunlardır; özcülük, temelcilik, gerçekçilik, nesnellik, öznelik ve düalizmdir. Bu bağlamda postmodern felsefe modern felsefede doruğa ulaşmış temel felsefi nosyonları kuşkuyla karşılar ve yadsır. Ancak postmodernizm; liberalizm, kapitalizm, marksizim, pozitivizm gibi akımlara ve felsefi yaklaşımlara karşıdır. Bu yaklaşım, Jacques Derrida (1930-2004) gibi düşünürlerde görüldüğü üzere, Platon'dan (İÖ 428-İÖ-348) beri süregelen ve modernizmde doruğuna ulaşan metafiziksel felsefeyi sonlandırmaya yönelir. Postmodernistler de öznenin kurgusal olarak yarı atıldığı konusunda hemfikirlerdir. Modern özne-nesne düalizminde hakikat değişmeyen ve keşfedilen bir mahiyettedir.

Daha açık bir deyişle, Fransa'da yapısalcılıktan sonra gelişmiş olan ve kaynağında yapısalcılık, fenomenoloji, varoluşçuluk, Nietzscheci felsefe gibi, felsefe geleneklerinin bulunduğu köklü düşünce ve felsefe eleştirisiyle birlikte kendini gösteren felsefe geleneği, postyapısalcı felsefe olarak adlandırılmaktadır. Postmodernizm kavram olarak "1950'lerde ve 60'larda kimi yazarlar tarafından kullanılmışsa da, postmodernizm 1970'lerin ortalarında açıklık kazandığı söylenebilir." (Connor, 2001: 18).

Böylelikle diyebiliriz ki Aydınlanma Çağı felsefesi başta olmak üzere, Batı felsefesine eleştirel bir yöntemle yaklaşmışlar. Çünkü Aydınlanma dönemi, Rönesans-Reform hareketleri ve coğrafi keşiflerle başlayarak 1789 Fransız İhtilali ile en yüksek seviyeye ulaşan bir süreçtir. 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın başında gelişiminin zirvesine ulaşan Aydınlanma hareketi Alman ve Fransız Aydınlanma hareketine büyük bir etkisi vardır. Bu dönemde Martin Luther (1483-1546), kilisenin skolastik düşünce yapısını eleştirir. Aydınlanmanın özünde toplumda var olan yanlış yapıya karşı bir çıkış mevcuttur. Özellikle 16. yüzyılda Michel de Montaigne (1533-1592) gibi düşünürleri Ortaçağ'da çoğu alanda olduğu gibi eğitim alanında da ezberci bir yaklaşımın gözlem ve uygulamadan uzak olduğunu dile getirirler. 17. yüzyılda René Descartes'ın (1596-1650) akılcılığı ön plana çıkar. Aydınlanmacılara göre eğitim sayesinde insanın sahip olduğu yetenekleri geliştirmesi gerekir.

Aydınlanma hareketi geleneksel, köhneleşmiş bir yapının sonunu getirmekle kalmaz, aynı zamanda çağdaş insanın yaşamını belirleyecek bir hareket olarak da tarihteki yerini alır. "Çağdaş insanın çelişkileri, ilk kez Aydınlanma hareketiyle genel insanlık bilincine taşınmıştır. Bu çelişkilerin başında, bilim ile inanç arasındaki çelişki gelir" (Atayman, 2011:78). Aydınlanma hareketi ve felsefesi bireylerin eylemi olmakla beraber her türlü değişmeye giden yolun temelini akla dayanarak açmıştır. İnsan, aklının isteklerini gerçekleştirme gücüne sahiptir.

Batı felsefesi tarihe eleştirel bir yöntemle yaklaşan akım; her tür özcü, ikici (düalist) ve akıl-merkezci yaklaşımını sorgulayan bir felsefi tutum sergilemişler. Bu akımın belli başlı temsilcileri ise Michel Foucault (1926-1984), Derrida, Ernesto Laclau (1935-2014), Julia Kristeva, Gilles Deleuze (1925-1995) ve Jean Baudrillard (1929-2007) gibi isimlerdir. Baudrillard'a göre *“sanat, edebiyat, sabne sanatları, elektronik medya gibi farklı kültürel pratiklerle ilgili disiplinlere kendini kabul ettiren postmodernizmin ortaya çıkışının bu özgül alanlardaki anlatılarını ele alırken, postmodernizmin teşhislerinin betimledikleri alanlara hangi yollardan katıldıkları konusundaki bilinçsizlikleri şaşırtıcı görünebilir. Ama postmodernin üretiminde teorisinin kendisinin oynadığı rolü anlayabilmek için, bu sorunlu perspektife bağlı kalmak gereklidir.”* (Connor, 2001: 88). Postmodernizm, Baudelaire'in modernite anlayışını oluşturan gelip geçicilik, parçalanma ve kargaşayı bir bütün olarak benimser. Postmodernizm; modernizm ve değerlerine karşı da sorgulayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda postmodernizm; modernizmin hem anlamına karşı duran hem de bu anlamı kendi içinde barındıran bir felsefi akımdır.

2.5. PRAGMATİZM (Faydacılık)

Doğruluğu ve gerçekliği göreceli olarak eylemlerin sonuçlarına bağlayan ve bu eylemleri fayda açısından değerlendirilen bir akımdır. Pragmatistlere göre mutlak ve değişmeyen bir şey yoktur. Bu akımın başlıca temsilcileri William James (1842-1910), John Dewey (1859-1950)'dir. Pragmatizmde yararlılık görecelidir; bir toplum için yararlı olanın her toplum için de yararlı olacağı ileri sürülemez. *“Pragmatizm, Eski Yunancada ‘iş, eylem, yapılmış olan şey’ anlamlarını taşıyan ‘pragma’ sözcüğüünden gelmektedir.”* (Dewey vd, 2008: 28) Pragmatizme göre yararlı olan hakikattir, belli bir süre için olsa bile. Oysa bilimin başarıları her toplum için yararlıdır ve bilim yıkıcı amaçlarla kullanılmadıkça sürekli olarak genel geçerdir. Bu bağlamda *“pragmatizm, olaylara, olgulara yepyeni bir bakış açıdır; bilimsel, devingen, her konuda, her alanda değişmeye ve gelişmeye yer veren bir düşünme tarzıdır.”* (Dewey vd, 2008: 9) Dewey'in pragmatizmi mantıksal ve ahlaki bir kuram çerçevesinde geliştirdiği görülmektedir. Ayrıca Dewey'in diğer alanlarda sergilediği reformcu bakış açısını eğitim alanında da sergilemektedir. Eğitim, yaşamda işe yarayacak şekilde düzenlenmelidir.

Pragmatizme göre insan yaşamının bir amacı vardır. Bu amacında öncelikle eyleme (pratiğe) dayanmalıdır. O zaman doğrunun biricik ölçütü başarıdır. Düşünceler eylemde bulunmak için yararlandığımız aletlerden başka bir şey değildir. Doğru düşünce en fazla fayda sağlayan, en verimli ve en etkili düşüncedir. Bir şey fayda sağlıyorsa doğrudur, fayda sağlamıyorsa doğru değildir. Fayda biricik yararlıdır, yani kuramlar somut bir fayda sağladıkları takdirde anlamlıdır.

Bu bağlamda bir kuram ya da formül herhangi bir problemi çözemiyorsa ya da pratik yaşam için bir farklılık yaratmıyorsa o kuram tamamen bırakılmalıdır. Kuramın anlamını belirleyen yararlılığıdır. Fakat buradaki yararlılığın amacı sadece kişinin maddi ihtiyaçlarını karşılanmaktan çok, insanın ve toplumun gelişmesine katkıda bulunabilecek her şeyin olması gerekir. Dewey'e göre

pragmatizmdeki düşüncenin en önemli argümanı ise, çevreye uymayı, doğadan yararlanmayı ve mutlu olmayı sağlayan bir “alet”tir. Düşünür, bir düşüncenin doğruluğunu işe yarayıp yaramadığına bağlıyor. Birer alet olan bilimsel kuramlar eğer başarılı olup, uygulama alanında herhangi bir işe yararsa doğrudur; aksi bir durum söz konusuysa yanlıştır. Örneğin, ormanlık bir alanda kaybolmuş bir insanın amacı oradan sağ salim kurtulmayı sağlamaktır. Bu durumda sahip olduğu bütün fikirler, görüşler ve kurumlar, kendisini ormandan kurtarması için birer araçtır. Bu fikirler onun ormandan kurtulmasını sağlıyorsa yani amacına götürüyorsa doğrudur.

Bilim adamları yapılan çalışmaları insanlığa kanıtsal ve iyi temellendirilmiş olguları açıklamaktadırlar. Ancak bu açıklamaların amacı; olguları, daha anlaşılır bir duruma getirilirken pragmatik ilke bağlamında yapılmalıdır. Bu nedenle bilgi kuramı bağlamında doğrunun biricik ölçütü sağladığı faydadır. Kişinin en çok işine yarayan, başarıya ulaşmasını sağlayan ve ona katkıda bulunan şeyler doğrudur.

2.6. ENTÜİSYONİZM (Sezgicilik)

20. Yüzyıl felsefesinin önemli akımlarından bir diğeri de entüisyonizmdir. Bilginin, doğrudan doğruya bir bilmeye karşılık gelen ve bilginin sezgi sayesinde elde edilebileceğini savunan akım olarak karşımıza çıkar. Entüisyonizm, akıl ve duyular aracılığıyla elde edilen bilgileri yadsımaz. Ancak bilgiye ulaşmada akıl ve duyu karşısına sezgiyi alır. Bu nedenle kesin bir bilgiye ancak sezgi yoluyla varılır. Bu akım, yirminci yüzyılda özellikle pozitivistlere ve akla karşı çıkmıştır. Akla karşı yapılan başkaldırının gerekçesi ise aklın tek başına realitedeki her şeyi bilemeyeceğine dair iddiasıdır. Bu akıma göre mutlak hakikati kavramanın yolu sezgidir. Sezgi, aracısız ve doğrudan bilmeyi içinde barındıran bir yetiye sahiptir. Bu nedenle bütünü kavrama ve elde etmedir. Aklın ve duyuların elde edemeyeceği hakikat bilgiye sezgiyle varılabilir.

Bir şeyin bilgisine akli kullanmadan sezgiyle ulaşabileceğini savunan bu görüşe göre; doğru bilgilere analiz ya da kanıtlama yoluyla değil, dolaysız bir kavrayış olan sezgiyle ulaşılabilir. “Genel olarak sezgiyi bilginin temeli olarak gören; her türlü bilginin ve dolayısıyla da bilgeliğin doğrudan ya da dolaylı olarak entelektüel süreçlere ve akıl süzgecinden geçmiş yargılara dayandığını savunan anlayışa karşı cephe alarak, açıklık ve kesinlik veren doğrudan ve aracısız kavrayışı ön plana çıkaran tavrı”dır. (Cevizci, 2000: 845). Sezgi, duysal deneyimin özsel yapısını meydana getiren en basit doğruları doğrudan meydana getirir. Örneğin, şimdi gördüğüm şey siyahtır ya da canım ders çalışmak istemiyor. Gibi önermeler yani deneyimsel sezgiyi meydana getiren dolaysız algı yargılarını yani bilginin sezgisel temelini oluşturur.

Henri Bergson’a (1859-1941) göre; gerçeklik yaşamdır, akıştır. Bütün bu durum da ancak sezgiyle kavranabilir. O halde gerçeği doğrudan doğruya bize kavratacak sezgiden başka bir yöntem söz konusu değildir. Gerçek, “özdeksel doğa değil, ruhsal doğa, eş deyişle ruhsal yaşam ve

tek sözle yaşamdır. Yaşam evrenin kurtuluşuyla başlamıştır ve özdeğin tüm engellerine karşın yolunu açarak, onun durgunluğunu alt edip kimi yerde onu kımlıdarak akıp gitmektedir. Bu kesintisiz, bölümsüz ve sürekli akışa Bergson süre demektedir. İşte bu sürenin bilgisini kavramak için bu süreyle birlikte yaşamak, onun içinde olmak ve onunla birlikte akmak gerekir ki bunu ne us ne de bilim gerçekleştirebilir.” (e.t. Aralık 2019).

Bergson’a göre insan, doğuştan bazı yetilerle dünya gelir. Bu yetilerden biri zekâ, diğeri ise sezgidir. Zekâ sadece dünyayı anlamamızı değil aynı zamanda onu yönetmemizi de sağlar. Bu nedenle sezgilerimiz bizi yanıltmaz. O halde doğru bilgiye, mutlak bilgiye ancak sezgi yolu ile ulaşılabilir. Kısaca ifade edilecek olursa, entüisyonizme göre bilginin temeli sezgidir. Ancak sezgi kavramının içerdiği anlam üzerinde durulması gerekir. Felsefi bağlamda sezgi, doğrudan doğruya ve aracısız bir şekilde bilmedir. Sezgi bize varlıkların bilgisini olduğu gibi yani gerçeği dolaysızca kavrama yetisi verir. Bergson’da, bilincindeki içgüdüleri sezgi olarak ele alarak, sezgiciliği kendi felsefenin merkezi yapmaktadır.

2.7. SAĞDUYU (Common Sense)

Sağduyu dış dünya ile ilgili olan hemen hemen herkes tarafından tartışılmaksızın ve sorgusuz sualsiz kabul edilen, fakat zaman zaman filozofların araştırmaları ya da ulaştığı sonuçlarla çatışabilen genel inançlar sistemidir. *“Doğru ile yanlış birbirinden ayırma ve doğru yargılama gücü”* anlamına gelmektedir. (Akarsu, 1998: 154). Belirli bir alanda, özelleşme ve uzmanlık öncesinde ve gündelik yaşamla ilişkili gelişen, ilgili her birey tarafından paylaşılan tutarlı inançlar ve yargılar sistemidir. Hançerlioğlu’na göre sağduyu, *“günlük yaşamın belirlediği görüş, duyuş, davranış ve düşünüş biçimlerinin tümü”* dür. (Hançerlioğlu, 1979). O halde sağduyu için, genel bir tanımlamanın yapılması çok da kolay değildir.

Dolayısıyla ne kadar anlamını açık kılmaya çabalarsak, o kadar karmaşıklaşıp elimizden kayıyor ve sanki belirsizleşiyor. *“Kavrayış ve bilim bitmek üzere iken, ancak ve ancak o zaman sağduyuya başvurmak, son zamanların ince buluşlarından biridir ve burada en yavan gevezenin bile en sağlam kafa ile boy ölçüşmesi, hatta başa çıkması olağandır.”* (Kant, 1995: 7). Kant’a göre aslında filozofun sağduyuya başvurmaması gerekir. Çünkü sağduyu kitlenin bir yargısıdır, filozofun yargısı değildir. Bu bağlamda sağduyunun başka örneklerde ve bazı disiplinlerdeki yerine bakarak kavramaya çalışmak yerinde olacaktır. *“Genellikle Locke’un, zamanımızda Moore’un yaptığı gibi, bir sağduyu felsefesi ortaya koyduğu kabul edilir. Fakat o da, Moore gibi, sağduyu inançlarımıza bir önsel doğruluk vermeye kalkmaz. Tersine o, bir filozof olarak işinin birtakım deneysel önermelerin geçerliğini bildirmek ya da yadsımak olmayıp, onları çözümlenmek olduğunu anlamış görünür.”* (Ayer, 1998: 30). Sağduyuyu tanımlamaktan çok insanlarla birlikte yaşayan bir durum olduğunu, tanımlamanın anı dondurup kavramı öldürdüğünü düşünmemiz yerinde olacaktır.

Sonuç olarak sağduyuyu, algılandığı yer ve zamana bağlı olarak bazı öğelerden ayırmak gerekir. Günlük yaşamda sağduyuya dayalı olarak bilinen, aslında inanç düzeyinden öteye geçmeyen ve sorgulanmayan pek çok olayla karşılaşmaktadır. Bu durum, çoğunlukla yaşadığımız çevreyi saran karmaşık idelerin araştırılıp sorgulanmadan, olduğu gibi kabul edilen kanılardan kaynaklanmaktadır.

Yirminci yüzyıla damga vuran ve kendi döneminde ses getiren Frankfurt Okulu'nun eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum teorisi kurmayı amaçlaması bağlamında önemli bir yere sahiptir.

2.8. FRANKFURT OKULU

Frankfurt Okulu, 1923 yılında Almanya'da sosyalist araştırmalar yapan bir enstitü olarak kurularak çalışmalarına başlamıştır. Okulun teorik ve felsefi konumunu gösteren adlandırmasıdır. Bu okulun düşünürleri Marksçı bir toplum kuramından daha ağır basacak bir noktaya doğru, yani felsefe ve Yeni Hegelci eleştirisine doğru bir alana yönlendirildi. Okulun en popüler düşünürleri ise Theodor W. Adorno (1903-1969), Jürgen Habermas, Walter Benjamin (1892-1940) ve Max Horkheimer'dir (1895-1973). Horkheimer, "Ocak 1931'de resmen Enstitü'nün müdürü olarak atanması vesilesiyle yaptığı konuşmada, sefaletin çalışmasını onurlandırsa da Enstitü'nün yeni bir yola girmek üzere olduğuna işaret etti." (Bottomore, 2016: 17). Çünkü Enstitü'nün bu yeni yolunda Horkheimer'in geleneksel ve kritik kuram karşılaştırması yaparak, bilimin bir toplumsal alan olarak kavramlaştırılmasını başlatılmış olur. Bu düşünürler Marksizm içinde yer almaktadırlar; ancak, Marksizm'le ilişkileri özel bir nitelik taşır. Dolayısıyla Ortodoks Marksizm'in tamamen dışında kalırlar. Aydınlanmacılıkla eleştirel bir ilişki kurarlar, akıl kavramına yönelik çeşitli boyutlarda eleştiri getirirler. Postmodern soruşturmada görülen akıl eleştirilerinin ilk ipuçlarını Frankfurt Okulu düşünürlerinde görmek mümkündür. "Bilgi ile amacı, kuramsal ve pratik usu birleştirme girişimi, Frankfurt Okulu'nun temel felsefi konumu ve pozitivist 'olgu' ve 'değer' ayrımı eleştirisinin zemini haline geldi ve öyle kaldı." (Bottomore, 2016: 37). Onlara göre insan davranışlarını pozitivist bir yaklaşımla ele almak doğru değildir. Çünkü pozitivist yaklaşım, yeni bir teknolojik egemenliği amaçlayarak birtakım güç odaklarına yardımcı olduğu bir rolün üstlendiği dile getirilmektedir. Elbette Frankfurt Okulu'nun her üyesinde farklı boyutta bir eleştirelilik söz konusudur. Ama bu düşünürleri bir okul içinde birleştiren öğelerin temelinde, *eleştirel teoriyi benimsemeleri yatar. "Frankfurt Okulu, karmaşık bir görüngüdür ve öncelikle onunla ilişkilendirilen toplumsal düşünce tarzı – 'eleştirel kuram' – çeşitli biçimlerde açıklanıp yorumlanmaktadır."* (Bottomore, 2016: 11). Eleştirel teori, hem teorinin/felsefenin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini ve yeniden yapılandırılmasını, hem de uygulamada eleştirel bir yönelim gözetilmesini ifade eder.

Kısaca ifade edilecek olursa, Frankfurt Okulu'nun en genel anlamda eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum teorisi kurmayı amaçladığı, felsefi çalışmalarında bu eleştireliliğin ortaya

konulduğu söylenebilir. Bu okulun önemli kuramcılarının çalışmaları, “Marksçı kavramların ‘felsefeye’ yorumlarının popülerliklerinin en üst noktasında olduğu bir zamanda ilgi çektiği için, bu düşüncelere yoğun ilgi gösterilmesi bir parça anlamlıdır.” (Bottomore, 2016: 9). Ancak Adorno ve Horkheimer’in ölümünden sonra Frankfurt Okulu’nun tarihsel sürecinde büyük bir dönem sona ermiştir. Bu tarihsel süreçle beraber okul, Marksçı bir düşünce biçimine son vermiştir. Eleştirel kuram “en son gelişiminde Adorno’nun ve Horkheimer’in toplum bilimler felsefesine ve ideoloji eleştirisine özel ilgilerini muhafaza ederek, onların kimi temel anlayışlarından büyük ölçüde saptı.” (Bottomore, 2016: 72). Okulun temel ölçülerinde bu kadar sapmasının bir diğer nedeni de, Horkheimer’in hayatının son dönemlerinde *eleştirel kuramcı* bir çizgiden ayrılarak bir tür dini düşünceye kaymasıdır. Horkheimer, “din üzerine son dönem düşüncelerini, tanrıbilimde önemli olan şey ‘dünyanın görünüş olduğu, mutlak doğru ve nihai amaç olmadığı bilincidir’ ve ‘tanrıbilimsel bir öge içermeyen ama benim kabul edebileceğim herhangi bir felsefenin söz konusu olduğuna inanmıyorum” açıklamasıyla dini alana yöneldiğinin bir açıklamasıdır (Bottomore, 2016: 57).

Sonuç olarak Frankfurt Okulu’nun düşünürlerine eleştiri olarak şunu ifade edebiliriz; tarihsel yapıyı ihmal edip bir tarafa bıraktıkları gibi, iktisadi çözümlemeyi de büyük oranda görmezden geldiler. Bu durum, “bir taraftan tarihsel araştırmanın ve diğer taraftan iktisadi çözümlemenin göz ardı edilmesi, Frankfurt Okulu’nu ve uzantısı yeni-eleştirel kuramı Marksçılıktan keskin bir biçimde kopardı.” (Bottomore, 2016: 98). Okulu Marksçı bir çizgiden koparan bir diğer gerekçe ise Habermas’ın felsefi çözümleme ile toplum kuramı arasında sürekli bir bağı olmasına rağmen, bu bağın doğası yavaş yavaş değişmiştir. Çünkü Habermas’ın “felsefeyi toplum kuramının tamamlayıcı bir bileşeni olarak muhafaza etme arzusuna rağmen, aslında felsefenin rolü giderek azalır ve ampirik bir bilimin inşası üzerinde giderek artan bir vurgu söz konusudur. Ama bu bilim yine de toplumbilimden ve özellikle de Marksçı toplumbilimden” (Bottomore, 2016: 109-110). çok farklı bir niteliğe sahiptir. Ancak Frankfurt Okulu düşünürlerinin akıl kavramına yönelik farklı şekillerde eleştirileri vardır. Her düşünürde farklı boyutta eleştirelilik olmasına rağmen, bu düşünürleri bir okul içinde bir araya getiren öğelerin temelinde eleştirel teoriyi benimsemeleridir. Çünkü eleştirel teoride amaç felsefeyi eleştirel bir şekilde değerlendirip ve yeniden yapılandırmaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, Frankfurt Okulu en genel manada eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum yapısını amaçlamışlardır. Bu bağlamda düşünürler, felsefi çalışmalarına da yukarıda dile getirilen eleştirelliği yansıtmaya çalışmışlardır.

2.9. ANALİTİK FELSEFE

Yirminci yüzyılın temel akımlarından biri analitik felsefedir. Felsefe tarihinde Analitik felsefenin kökeni David Hume'a (1711-1776) kadar uzanmaktadır. Analitik felsefe terimi, yirminci yüzyılın başından itibaren Anglosakson coğrafyada özellikle dile dayalı felsefi çalışmalarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Her ne kadar analitik felsefe belirgin karakteristikler taşısa da Bertrand Russell’in (1872-1970), belirli tasvirler kuramında, Josef Johann Ludwig Wittgenstein’i (1889-1951)

dil oyunlarında ve Rudolf Carnap'ın (1891-1970) mantıksal sentaksında olduğu gibi farklı filozoflarda farklı felsefi yaklaşımlar ortaya konmuştur. Ancak analitik felsefe ile dil arasında temel bir bağ söz konusu olmasına rağmen bu bağ, dilin gramatik açıdan çözümlenmesi anlamına gelmez. Çünkü analitik felsefe ekolü, içinde farklı yaklaşımlar barındırmasına rağmen hepsinden ortak olan bir şey vardır. Bu ortak yaklaşımda, felsefi problemlerin dil bağlamında ele alınmasıdır.

Analitik felsefenin kuruluşunda Gottlob Frege'nin (1848-1925) özel bir yeri vardır. Frege; mantığı, *"doğal dilin örgüsünün içinde ve onun zemininde aramış, doğal dili bir yandan mümkün kalan, ama bir yandan da doğal dilin kendisinin üstünü örttüğü bu yapıyı hem doğal dilden hareket ederek, hem de doğal dili çözümlenerek araştırmıştır."* (Gözkân, 2010: 175). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında dünyaya gelen mantıkçı ve filozof Frege ile gelişen yeni mantık kendisinden sonra gelen analitik geleneğin filozoflarına temel oluşturmuş ve bu dönemle birlikte dil mantıksal bir kavrayış içinde ele alınmıştır. *"Mantığa atfettiğimiz görev, konusu ne olursa olsun tüm düşünme faaliyetlerinde en yüksek genellikte neyin sağlandığını söyleyebilmesidir. Düşünmemizin ve bir şeyi doğru kabul etmenin kurallarının doğruluğun yasalarıyla belirlenmiş olduğunu varsaymak zorundayız. Kurallar, yasalarla birlikte verilmiş olmaktadır. Dolayısıyla diyebiliriz ki: Mantık, doğruluğun en genel yasalarının bilimidir."* (Gözkân, 2010: 174-175). Öyleyse analitik felsefede dilin mantıksal bir kavrayış içinde ele alındığını ifade edebiliriz.

Frege'nin mantığı, klasik mantığın aksine bağıntı önermelerini de dikkate almaktadır. *"Modern mantığın asıl kurucusu olarak görülen Frege'dir. Aristoteles'in esinlediği 'standart klâsik mantık'tan ayırmak için 'standart modern mantık' olarak anacağımız şeyi oluşturacak olan, temelde Frege'nin çalışmalarıdır."* (Rossi, 2001: 5). O halde klasik mantık ile yeni mantık ayırımını ortaya koymakta yarar var. Aristoteles'in kurduğu klasik mantık, varlığı olduğu gibi düşünen ontik yönü ağır basan bir mantık olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta denilebilir ki mantığın ilkeleri ile varlığın ilkeleri aynıdır. Analitik ekole giden yolda tarihi kırılma noktasının Immanuel Kant'ın (1724-1804) ve onun kritiğinde ortaya koyduğu numen, fenomen ayırımı olduğu söylenebilir. Klasik mantık, iki kavram arasındaki ilişkiye orta terim üzerinden cevap veren bir kavramlar mantığı olarak ifade edebilir. Klasik mantık gramatikal yapıda kalan ve yüklem formuna öncelik veren bir yaklaşım sergiler. Modern mantık ise gramatikal form ile mantıksal form ayırımını yapar. Modern mantığı klasik mantıktan ayıran temel farklılıklardan biri modern mantığın atomsal önermeleri kabul etmesidir. Modern mantık önermelerin en yalın öğelerini ortaya koyma çabası içindedir. Modern mantık bu yaklaşımıyla kompleks önermeler, atomsal önermeler ve onların doğruluk değeri tablosundaki ilişkilerini ortaya koymaktadır. Kompleks önermelerin doğruluk değeri onu oluşturan atomsal önermelerin doğruluk değeriyle ilişki içindedir. Kısaca belirtmek gerekirse Frege; atomsal önermelerin içindeki öğelerin doymuş, kapanmış anlamında sabit ve açık, doymamış anlamında değişken öğe olarak ayırımını yapar.

Bu çerçevede Frege, mantığın gramatikal ayrımın yetersizliğini görerek mantıksal ayrım yöntemini ortaya koymuştur. “Eğer dilimiz mantıksal açıdan yetkin olsaydı, belki de mantığa ihtiyacımız kalmazdı veya belki de mantığın dilin kendisinde okurduk. Ancak böyle bir durumdan son derece uzaktık. Mantık çalışmaları, büyük ölçüde, dilin kusurlarıyla bir mücadeledir, ama yine de dil bizim için vazgeçilmez bir alettir. Ancak mantıksal çalışmalarımız tamamlandıktan sonradır ki, daha yetkin bir alete kavuşmuş olacağız.” (Gözkân, 2010: 175-176). Bütün bu farklı boyutlarda dilin incelenebilmesi ancak mantığın gelişimi ve çeşitli mantık çalışmalarının ortaya konulması ile mümkün olmuştur. Çünkü dil; sentaktik, semantik ve pragmatik olmak üzere farklı boyutlarda ele alınabilmektedir.

Analitik felsefeyi üç kuşak içinde incelediğimizde, dilin sentaktik, pragmatik ve semantik olmak üzere üç farklı boyutu karşımıza çıkmaktadır. Birinci kuşağın semantik, ikinci kuşağın pragmatik ve üçüncü kuşağın da sentaktik bağlamda dili incelediklerini söylenebilir. Sentaktik boyut günlük dilin formel bir dilde yeniden ifade edilmesi anlamına gelmekte olup bu bağlamda mantıksal analize öncelik veren yaklaşımı ifade etmektedir. İkinci kuşağın analitik felsefeye yaklaşımında dilin sentaktik boyunun yerini pragmatik boyutu almış ve mantıksal analizlerin yerini günlük dil, dilin içinde kullanıldığı durumların, koşullar ve kontekslerin açıklanması bağlamında incelenmiştir. Üçüncü kuşak ile birlikte semantik boyut ile mantığın parçalandığına şahit oluyoruz.

Bu dönemde doğal dillerin mantıksal formelleştirilmesine çalışılmıştır. Analitik felsefeye göre felsefede var olan sorunlardan biri de açık ve seçik olmayan çıkarımlardır. Bu durumdan kaynaklanan sorunların çözümü için yani bulanık mantıksal çıkarımlar yerine açık-seçik mantıksal çıkarımlar oluşturulmalıdır. Bu nedenle Wittgenstein’in felsefesi hem Analitik Felsefe’nin hem de kıta felsefesinin öncü filozoflarını birçok açıdan etkilemesi bakımından felsefe tarihinde önemli bir yere sahiptir. Filozof, dil kullanma ile oyun oynama arasında eğitici bir benzerlik olduğunu vurgulamaktadır. Wittgenstein bu benzerliği; doğal dillerin nasıl birbirlerine benzemediklerini, doğal dili yöneten kuralların kesin ve katı dizgeler olmadığını göstermek için kullanır. Bu çerçevede bir *dil oyunu*, dilin basit bir biçimidir. Örneğin inşaat ustaları; kalıp, sütun, levha ve kiriş gibi kendi aralarında basit bir dil geliştirmişlerdir. Wittgenstein’e göre (1998) dil, dünyayı resmetmek amacıyla dünyayı temsil etmektedir. Bu nedenle önermeler, olguların tasvirleri ve olguların birer resimleri olarak karşımıza çıkar.

3. SONUÇ

Yirminci yüzyılın başında birçok alanda yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte bilimsel ve teknolojik alanda ciddi ilerlemeler kaydedildi. İlerleme düşüncesinin temel referans noktası bilimdeki gelişmelere bağlı olarak insana ilişkin ilerlemenin sağlanmasıdır. İnsanlığın mutluluğu ve uygarlığın gelişmesi de bilimsel ilerleme bağlamında ele alınmaktadır. Bu ilerlemelerin en belirgin karakteristiklerinden biri insan aklına duyulan güven ve desteğini büyük ölçüde bilimden alan ilerleme düşüncesidir. Bu durum, yirminci yüzyılda ortaya çıkan temel felsefi

eğilimleri ve çeşitli ekollerin problemlerine birçok alanda damgasını vurmuştur. Akıllı bir varlık olan insan, kendi dışında olan dünya ile çelişkisini konu alan varoluşçuluk, doğadaki iradî varoluş edilgenliğinin kendi bilinciyle olan savaşımına dikkat çeker. Bu savaşın sonucu olarak bireysel özgürlük ve sorumluluk, varoluşçuluğun iki temel ögesi olarak ortaya çıkar. Kısaca belirtmek gerekirse varoluşçuluk, bir eylem ve özgürlük hümanizmasıdır. Varoluşçu felsefe bir yerde yığılaşmaya başkaldırır. Varoluşçuluk, insanı “varım öyleyse ben'im” demeye davet etmektedir. Varoluşçu felsefe; geleneksel felsefenin savunduğu özün varoluştan önce geldiği değil, varoluşun özden önce geldiğini savunur. İnsan önce dünyaya gelir ve sonra özünü ortaya koyar. İnsan, doğuşunda ne bilgili ne de bilgisizdir; kendi özünü kendi eylemleriyle yaratır. İnsanda varoluş, özden önce gelir.

Fenomenoloji 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde görülen bilim ve düşüncedeki genel bunalım içinde doğup gelişen bir felsefe akımıdır. Husserlci fenomenoloji, bu bağlamda, *Metafizik*i sona erdirerek *somut yaşantıya* dönmek ve böylece tıkanmış olan felsefeye yeni bir başlangıç yapmak iddiasıyla ortaya çıkar. Fenomenoloji; her şeyden önce *fenomeni*, yani dolaysız olarak verilmiş olanı betimlemeye dayanan bir yöntemdir. Fenomenoloji, bu yöntem üzerinden kavramlar ve kategoriler geliştirerek özgün bir felsefe akımını da meydana getirir. Fenomenoloji 20. Yüzyıl felsefesinde ve kuramsal tartışmalarında etkili ve belirleyici bir yere sahiptir. Heidegger'den Sartre'a, Frankfurt Okulu'ndan Michel Foucault'a (1926-1984) ve Postmodern düşünürlere kadar pek çok filozofta ve felsefi akımda etkisi görülür.

Yirminci yüzyılda çoğu varoluşçu filozof, örneğin “*Sartre ve Merleau-Ponty de fenomenolojiyi Husserl'deki anlamıyla almış ve onu aynı doğrultuda ele alıp geliştirmiştir.*” (Cevizci, 2000: 370) Fenomenoloji, genel felsefe akımlarında olduğu gibi özne-nesne ilişkisini konu edinir. Fenomenolojiye göre, tek tek nesnelere belirli genel yasalara bağlı şeyler değil, varlıkları yalnız rastlantı kavramıyla açıklanabilir olan şeylerdir. Kısaca belirtmek gerekirse, fenomenoloji yönteminin iki temel özelliği vardır. Bunlardan biri yargı vermekten kaçınma, diğeri ise yargıyı paranteze almaktır. Var olanın var olup olmadığı sorusunun askıya alınmasıdır. Bu yapıldığı zaman karşımıza yepyeni bir varoluş çıkar ve bu alana da transandantal deneyimle ulaşabiliriz. Fenomenolojik yöntemle varlık kendini bilince açar, özünü ortaya koyar. Bio-psişik özelliklere sahip insan, bu olanaklarından faydalanarak kendi yeteneklerini geliştirebilir. İnsan gerçekleştirebileceği olanaklar toplamıdır. Doğa insanı, sahip olduğu olanakların çekirdekleriyle donatmıştır. Ancak bu olanakları geliştirmeyi de yine insanın kendisine bırakmıştır.

İnsanlık tarihine baktığımızda Batı dünyasında yirminci yüzyılın ikinci yarısında birçok alanda olduğu gibi edebiyat, sosyoloji ve felsefe alanında da yeni akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan biri de postmodernizmdir. Postmodernite, endüstri devrimi sonrası toplumların içinde bulunduğu yapıya karşılık gelen bir durum olmasına rağmen, modernite de bilim ve devleti

meşrulaştırma ekseninde kullanılan üst anlatıların oynadığı rol olarak tanımlanabilir. Jean-François Lyotard'ın *"postmodernizmin doğuşuyla ilgili 'üst-anlatılardan kuşkulama' formülü, yani bir zamanlar dünyadaki bütün söylemsel etkinlik biçimlerini kontrol ediyor, açıklıyor ve bunların sınırlarını çiziyor gibi görünen evrensel ilke ve mitolojilerden kuşkulama formülü, geniş bir çevreye kendini kabul ettirdi."* (Connor, 2001: 21-22). Modernliği bilimsel bilgi, postmodernliği ise enformasyon teknolojileri karakterize etmektedir.

Postmodern düşüncede sabit, değişmez hakikat arayışına ve bu hakikati temin ettiği düşünülen kesin kanıt fikrine yer yoktur. Postmodernizm, modernizmin hem bir sonucu hem de devamı anlamına gelmektedir. Modernizmin doruğu sayılan 19. yüzyılda teknoloji, iletişim, bilim, sanayi ve sanat alanlarındaki gelişmeler, postmodern gelişmelerle mantıksal bağlantılarını görmek zor değildir. Tarihsel olarak modernizm kendisinden hemen önce gelenle bir çatışmanın içinde olmuştur. Bu bağlamda modernizm çoğu zaman bir şeyden sonra gelen bir yapıdır. Yenilikleri kendi içinde saklayan modernizm kendi kendisiyle yarışarak postmodern hale gelmektedir. Daha açık bir deyişle postmodernizm, son yüzyılların sosyal yaşamıyla batı düşüncesine bağlanan kabul ve ilkelerin çoğuna yöneltilen eleştirel bir yaklaşımın benimsendiği kültürel bir felsefi akımdır.

Postmodernde olduğu gibi sağduyuda da, anlamı ne kadar açık kılmaya çabalarsak çabalayalım anlam, o kadar karmaşıklaşıp belirsizleşiyor. Sağduyu için genel bir tanımlama yapmak çok da kolay görünmüyor. Bazı insanlar tarafından tartışılmaksızın kabul edilen sağduyu, filozofların araştırmaları ve onların ulaştığı sonuçlarla çatışabilen inançlar sistemidir. Sağduyu kitlenin bir yargısıdır, filozofun yargısı değildir. Filozof sağduyuya başvurmamalıdır.

O halde yirminci yüzyılda dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Batı Avrupa'da ortaya çıkan işçi sınıfının hareketi, 1.Dünya savaşının etkileri sonucunda yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte bilimsel ve teknolojik alanda gelişmeler yaşandı. Frankfurt Okulu da bu önemli gelişmeler arasındadır. Daha önce de açıkladığımız gibi Frankfurt Okulu, en genel anlamda eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum teorisi kurmayı amaçladığını ifade etmiştik. Okulun felsefi çalışmalarında bu eleştireliliği ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede okulun düşünürleri genel görüşlerine uygun bir epistemoloji geliştirerek, bir taraftan bilginin tarihsellik koşulunu korurken, diğer taraftan da bu bilgiye ilişkin doğruluk iddialarını toplumsal çıkarılara bağlı kalmadan rasyonel bir şekilde değerlendirilebileceğini öne sürmüşler. Bu okulun önemli kuramcılarının çalışmalarına baktığımızda, Marksçı toplum teorisini varoluşçuluk ve psikanalizle tamamlamaya çalışmışlardır.

Böylelikle diyebiliriz ki yirminci yüzyıl felsefi akımları; bilime ve akla yönelik sorgulayıcı yaklaşımların, dile yönelik ilginin, özne kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların ve zihin problemlerinin arka planını oluşturmaktadır. Bu dönemde çoğu düşünür çalışmalarında belirli bir şekilde çağın kuramsal sorunlarını dillendirmiş ve bu sorunlara yanıt aramışlardır.

KAYNAKÇA

AJDUKIEWICZ, Kazimierz, (1994). *Felsefeye Giriş Temel Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. Ahmet Cevzici), Ankara: Gündoğan Yayınları.

AKARSU, Bedi, (1998). *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.

AYER, Jules, Alfred, (1998). *Dil, Doğruluk ve Mantık*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul: Metis Yayınları.

ATAYMAN, Veysel, (Der.) , (2011). *Aydınlanma*, İstanbul: BS Yayın Kitabevi.

BOTTOMORE, Tom, (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: Say Yayınları.

BOZKURT, Veysel, (2018). *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa: Ekin Yayınevi.

CEVİZCİ, Ahmet, (2000). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: ParadigmaYayınları.

CONNOR, Steven, (2001). *Postmodernist Kültür*, (Çev. Doğan Şahiner), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DEWEY, John & James, William & Peirce, Charles Sanders, (2008). *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe Seçme Yazılar*, (Çev. Sara Çelik), İstanbul: Doruk Yayıncılık.

FOULQUIE, Paul, (1998). *Varoluşunun Varoluşu*, (Çev. Yakup Şahan), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

GÖZKÂN, Bülent, (2010). “Frege’nin Anlam Kuramının Kökenleri”, (Der.) Kibar, Sibel, Ayhan, Sol, *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, ODTÜ Felsefe Günleri 19-21 Aralık 2008, İstanbul: Legal Kitabevi, s. 173-186.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1979). *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İNAM, Ahmet, (1995). *Edmund Husserl Felsefesinde Mantık*, Ankara: Vadi Yayınları.

KANT, Immanuel, (1995). *Prolegomena*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, (1976). *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ROSSİ, Jean-Gérard, (2001). *Analitik Felsefe*, (Çev. Atakan Altınörs), İstanbul: Paradigma Yayınları.

SARTRE, Jean-Paul, (2012). *Varoluşçuluk*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları.

SARTRE, Jean-Paul, (2009). *Varlık ve Hiçlik*, (Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen), İstanbul: İthaki Yayınları.

WITTGENSTEIN, Ludwig, (1998). *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Deniz Kanıt, İstanbul: Küyerel Yayınları.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKÇA:

- <https://www.felsefe.gen.tr/entuisyonizm-sezgicilik-bergsonculuk-nedir-ne-demektir/> (e.t. Aralık 2019)

- 20. yy felsefesi, https://www.academia.edu/34016546/20._YY_Felsefesi (e.t. Ekim 2019)

**BİR AĞIT NEYE MUKTEDİRDİR?
(Zegeriye Ağıtı Örneği)
Dr. Daimi CENGİZ, d.cengiz@gmx.net**

Özet

Sözlü edebi numuneler bize sosyal tarih, antropoloji, etnografya, folklor ve müzikoloji gibi sosyal disiplin alanlarında önemli veriler sunmaktadır. Bu veriler yazılı tarihe ciddi katkıdır. Örnek olarak incelediğimiz Zegeriye ağıtı da bir asır önce devletin otoritesinin henüz olmadığı zamanın bir kesitinde (1917-1924), Dersim (Tunceli)'in Kutuderesi mevkiinde olan aşiret kavgaları ve silahlı baskını konu edinmektedir. Dersim'in aşiret toplumunun örf, adet, töre, inanç, gelenek ve göreneklerini ağıt formatı içinde bize sunmaktadır. Aynı zamanda bu ağıt yakıldığı dönemde Dersim aşiret toplumuna önemli mesajlar vermiştir. Ağıt barışa vurgu yapan dizeleriyle silahların karşısında ne derece muktedir olduğunu tüm topluma göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Ağıt, Zegeriye Ağıtı, Dersim Ağıtları, Sözlü Tarih.

**WHAT IS A LAMENT ABLE TO DO?
(Zegeriye Lament Example)**

Abstract

Oral literary tradition offers us important data in such social disciplines as social history, anthropology, ethnography, folklore and musicology. These data make a significant contribution to written history. The Zegeriye Elegy, which we examined in this study, is about tribal fights and an armed raid in Kutuderesi, Tunceli at a time period a century ago, during 1917-1924, when the authority of the state was not yet firmly established. The elegy presents the traditions, customs and beliefs of the tribal society of Dersim. At the same time, this elegy, gave important messages to the Dersim society of that time. The elegy has shown to the society that it is stronger than a gun with it's words emphasizing peace. Keywords: Elegy, Zegeriye elegy, Dersim elegies, oral history.

Keywords: Lament, Zegeriye Lament, Dersim Laments, Oral history.

1. Giriş

Ağıt bir yas ögesidir, dramatik olgulara karşı duyulan üzüntünün feryad-ı figanıdır. Ölümüne baş kaldırır. Yas anında, cenaze erkanı süresinde ya da geçen yas sürecinde bir kadın ya da erkek tarafından icra edilen müzikal manzum edebi eserdir. Cenazeye katılan aile bireyi ya da aile dışından biri tarafından olay hala tazeliğini korurken yakılır. İ. Başgöz de ağıtın genellikle yas töreninde, cenaze ortamında ortaya çıktığını belirtir (Başgöz, 1986:245-247).

S. Veyis Örnek ise ağıtın “yasla ilgili adetler, acı çekenin acısını hafifletmek, yeni duruma alıştırma, giderek acılı ortamdan çıkarma amacına yönelik” olduğunu belirtir (Örnek, 1977:222). Yine Örnek'e göre bu ölüm adetleri ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak, sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulanır (Örnek, 1977: 207). Boratav, yas törenlerinin önemli parçası olan ağıt hakkında şunları söyler: “Halk

geleneğinde, bu törende orada söylenen sözler- şiir düzenine uygun olsun olmasın-ağıt deyimi ile adlandırır” (Boratav,1973:241).

Ağıt kültürü eski Türklerle kadar uzanır. Türklerde ölü gömme törenine “yuğ” denir. Bu törende söylenenlere Türkiye Türkçesinde “ağıt” denir. Ağıt İslamiyet öncesi dönemlerde Türklerce “sagu” olarak adlandırılır. Sıgtamak: ağlamak fülinden türemiştir. Ağıta bugün Azerbaycan’da “ağı”, Kerkük Türkmenlerinde “sazlamağ”, Türkmencede “ağı” yanında “tavs” ve “tavşa” adı verilmektedir(Elçin,2004:90). Kastamonu’nun Cide’de geline yakılan ağıta “gelin savu(sagu)su denmektedir (Şenel;1988: 63) .Anadolu’nun değişik yörelerinde de ağıta şu isimler verilmiştir: Kars’ta bayatı, Sivas’ta deme, Adana’da deşet, Malatya’da deyiş, Samsun’da deyişat, Sivas-Doğanşar’da dil, Kırşehir’de lavik, Burdur’da ölgülü, Muş’ta sau, Doğu Anadolu’da sızlama, Elazığ’da şin, Diyarbakır’da şivan, Mersin ve İsparta’da yakım, Antalya, Balıkesir, Muğla ve Burdur’da yas denir (Kaya, 2004:259). Ağıta Tunceli yöresinde de şuaire denir. Sair ve Saire denilen erkek ve kadın şairler tarafından yakıldığı gibi bir defaya mahsus yas süresince her hangi biri tarafında da yakılır. Farklı yörelerde ağıtmak, ağıtlama, ağat, deme, deyiş, diyeşek, mersiye, sagu, şivan, yakım da denir (Uludağ: 1988: 472).

Manas Destanı’nda ağıta dair “ormanlık yerde toplattım. Duacı kula ağıt yaktırdı” mısrası geçmektedir (Gülensoy,2002:164). Alp Er Tunga ağıtı Türklerin bilinen en eski ağıtlarındandır. Kaşgarlı Mahmut “sagu” der bu ağıta (Mahmut,1992:41). Oğuzların bu sagu yakma geleneği 11. ve 12. Yüzyılda Anadolu’ya taşınmıştır. Bayındır ve Beydili boylarında olan bu ağıt türü günümüzde Barak Türkmenlerinde görülmektedir (Endez,2001:17).

Ağıt terimi dar anlamda ölüm, geniş anlamda acı ihtiva eden her konuda yazılmış şiirleri kapsamaktadır(Kaya,1999:243). Ağıtçılık İslam’da genellikle hoş görülmemiştir. Hatta “İslamiyete yeni giren kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair söz dahi alınmıştır. Kur’an’ı Kerim’in kimi ayetlerine göre ölünün ardından ağlanmaz. Ölümünden ders çıkarılır ve ibret alınır” (Uludağ, 1988:472). Cenaze erkanındaki kalıp davranışların içine ağıt yakma da girer. Ağıt, giden üzerine yakılır. Gidene dair nelerin dile getirildiğini İ Başgöz şöyle ifade eder: “Ölen insanın kişiliği, ölümün nasıl meydana geldiği, sosyal çevre, ölüm zamanı, geride kalanların durumu, ölenin toplum içindeki yeri, toplumun etnografyası ağıta yansır”(Başgöz, 2004:4). Yine Başgöz devamla “*ağıt olayı bütün ayrıntıları ile anlatmasa da biz ağıtlarda ölüm olayına büyük bir açıklık ve gerçeklikle dokunduğunu görürüz.... Ağıtlar bu gerçekçi yaklaşımı daha da ileri götürür. Biz onlarda aşiretin veya köyün etnografyasını, adetlerini, törelerini, insanların giyim-kuşamlarını, iş hayatını, insan ve doğa manzaralarını görürüz. Her ağıtçı toplumsal bellekte yer edinen sosyal metinlerden yararlanır*” tespitini yapar (Başgöz, 2004:19).

Halk belleğinde bir olayın korunabilme süresi toplum beyninde olayın şiddeti ve tekrarlanma ölçüsüne göre uzayıp kısalabilir. Olay ortak bellekte anı olarak saklanır. Bu olayın hatırlanmasını sağlayan aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kentsoylular için

kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge mekânsal hatırlatma çevresini oluşturur (Assmann, 2001:42)

Ağıtta söz melodi kalıbına biner ve onu yürütür. Genç ve zamansız ölümlerde cenaze kaldırılıp defin yapıldıktan sonra davet ile bir şair veya şaire çağrılır ya da doğrudan bu şairler ziyaret edilerek ölen kişi hakkında gerekli bilgi verilerek ağıt yakma isteğinde bulunulur. Ama toplu ölümlerde ve zianlarda (işgal, savaş, katliam, sel, deprem, çekirge baskınları) ağıtlar ve destanlar doğaçlama olarak davet alınmaksızın şairler tarafından yakılır. Hiçbir ağıt aynı şair veya diğer kişiler tarafından ilk icra edildiği sözcüklerle tekrarlanmaz. Doğasında doğaçlama vardır. Ağıt yas ritüeli esnasında derlenmez. Sonradan kayda alındığında, derlendiğinde törende ve ilk icra edildiği gibi değildir. Alanda yaptığımız kayıtlı derlemelerde aynı şaire ait her icra kaydında buna rastlamaktayız¹. Ağıt, ilerleyen zaman ve mekanda eksiltmeler ve artmalarla elenir. Söz ve melodide varyantlar oluşur. Bazen ilk icracısı unutulur ve yeni icracılara sahip olur ya da anonimleşerek ilk icracısından mahrum kalır. Yeniden ve yeniden üretilen bir sürecin içine girer. Törenden kopmuş ve ilk icracısından ayrılmış ağıt doğaçlama dilden dile, ağızdan ağıza dolaşıma girer ve formlaşır (Avcı,1996:96).

Ağıt bir yas/matem ögesidir. Ölünün ardında feryat etmenin dizeleridir. Hatta Anadolu'da örneğin Ege ve Antalya Tahtacılar'ında ozan ve zakirler ölü üstünde saz çalar ağıt, mersiye okurlar. Tunceli (Dersim)'nin kimi yöresinde de bu gelenek vardır²(Yıldız; 2007:42,97).

M. Eliada'ya göre tarihsel bir olay toplumsal bellekte 250-300 yıl saklanır (Eliade,2006:70). Lord Laglan ise bu sürenin 150 yıl kadar olduğunu belirler (Laglan;2005:314). Olayın, eylemin toplumsal bellekte konaklaması, olayın toplumdaki etkisine bağlıdır. Toplum içindeki bireylerin tekrarı ile ilgilidir. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenemez. Ortak kültürün unsuru oluverir. Hatırlanabilir örneklere dönüşümü sağlanabilir (Assmann;2001:21).

Yukarıdaki hatırlatmalar doğrultusunda, edebi ve müzikal ağıt bazında düşünüldüğünde-ki dini ezgiler hariç- alanda derlediğimiz 3000-3500 halk ezgisi külliyyatımızın % 70'ni halk hafızasında ortalama iki asırlık süreye tekabül etmektedir.

Geleneksel davranış ve alışkanlıklar nesilden nesile aktarılan hazır eylem kalıpları, torunlar tarafından kullanıldıkça toplumsal ve geleneksel birikim hem gelişir hem de işlerliğini korur. Dahası ortak bir anı olarak bireyler tarafından hatırlanan olay, zaman ve mekan değişimi, yaşanan ekonomik, çevresel ve siyasi olayların etkisi dolayısı ile aynı ölçüde dikkate alınmayabilir. Nesiller arası anlayış, inanç ve değerlerdeki farklılıklar toplumsal belleğin önemini azaltıp çoğaltabilir. Farklı

¹ Tunceli yöresinde Sılo Qız'dan yaptığımız ses kayıtlı derlemelerde buna sık sık rastlamaktayız. 2007 yılında Tunceli-Ovacık ilçesi'nde Zeynel Dede'den bu ölüm mersiyeleri tarafımızdan kayıt altına alınmıştır.

kuşaklar zihinsel ve duygusal bakımdan birbirlerinden tamamen kopuk olabilirler. Bir kuşağın anıları o kuşağın üyelerinin beyinleri ve bedenleri içinde bir daha geri alınamayacak biçimde kilitlenmiş olabilir (Conneton;1999:11)

Ama yaşanmış bireysel olgudan hareketle yola çıkılarak içinde bulunulan kültürel ortama dair değerli bilgiler elde edilebilir. Toplumun yaşam tarzı, düşünce tarzı, sosyal değer ve değersizlik yargıları, etrafında oluşan olay ve durumlara karşı geliştirdiği tepki, perspektif ve diğer özellikler birey hakkındaki veri yanında toplumsal veri birikimini de kapsamı açısından önemlidir.

Toplumların geleneksel bilgisi yaşanarak, tekrarlanarak gelenek yasasına, adete, töreye ve örfе çevrilir. Bu geleneksel bilgi o bölgenin coğrafyası, iklimi, ekonomik ve siyasi yapısı, dini inançları vb. tarafından şekillendirilir. Birey bu bilginin, geleneğin içinde doğar. Yaşamı boyunca geleneksel bilgi ile alış-verişte olur. Geleneksel bilgi yoluyla toplumsal bilinç elde eder. Bu bilgi toplumun bireylerinin karşılıklı olarak tanıdığı kodlarla aktarılır. Ortak belleğin ve paylaşılan “ortak deneyimin bütün ürün ve imgeleri”(Oğuz;2007:6,8) toplum bireylerince birlikteliklerini, barış ve huzur içinde devamlılıklarını sağlayıcı araçlar olarak kullanılacaktır.

Sözlü ortam kaynağı hangi biçim içinde ifade ediliyorsa edilsin, zaman içinde geçip geldiği yüzyılların deneyimini, bilgisini, tarih, olgu ve eylemlerini sınırsız sayıda yeniden düzenleyerek gelen veya kayda geçirilen bir sözel bilgi niteliği taşır(Yıldırım;1998:91)

Toplumsal hafıza ile aktarılan sözel metinlerin korunmasında şiir, müzik ve ritüelin çok önemli payı vardır. Sözel metin eğer bir ağıtın konusu ise gelecek kuşaklara aktarımı etkili olur. Unutulmamasını sağlar. Ağıtlar belli bir bilgiyi koruyucu, taşıyıcı ezgi, söz kalıpları, edebi ve müzikal iç ahenk unsurları ile iyi saklayan ürünlerdir.

Ağıt icrası sırasında söylenen sözler kadar bu sözlerin taşıyıcı unsuru melodik yapı da çok önemlidir. Dersim şairi Sey Qaşi bir manisinde “*Kılamda/ezgide melodi at ise söz suvaridir*”(Cengiz;2010:223) diyerek bunun önemine vurgu yapar. Ağıt seslendirmede bölgeye ve yöreye ait mahalli ağız özellikleri, musiki icrasındaki yöresel tavır ve üslup, ritm ve ağıtçının bireysel üslubu ve tavrı önemlidir.

Ağıt, tarihin bir sözel belgesidir. Toplumsal belleğe güvenmek ve ciddiye almak gerekir. Bu bağlamda geleneksel bilgi toplumsal yaşamda önemlidir. Tarih, tarihi gerçeğe aykırı gördüğünü inceleme alanı dışına çıkartırken, folklor tarihi olgu ve eylemi ulusun sözlü hafızasında tespit ve muhafaza edilmiş biçimi ile ona ait olanın tabiatını, toplumun ve toplum yapısının, toplumsal kurumların, insan ve toplum ilişkilerinin özelliklerini buldukları durum ve bağlam içinde anlamak için inceler (Yıldırım;1998:90).

Edebi sözlü metinler -özellikle ağıtlar-sadece estetik numuneler olarak incelenmemelidir. Tarihi nesnel gerçekliği kuşaklar boyu yeniden çeşitlendirerek anlatan ve aktaran örnek olarak incelenmelidir. Sosyal disiplinler arası bir çalışma ile bu sözel bilgiler/belgeler hak ettikleri değeri bulacaklardır.

Zaman ve mekan dahilinde değerlendirdiği için-ki söz konusu ağıtımız Cumhuriyetin kuruluşunun hemen öncesi ve sonrası dönemde olmuş eylemleri anlatması ve sosyal değerleri aktarması açısından-önem arz eder. Metnini ileriki sayfalarda vereceğimiz ağıtsal olayın ardında bir asır geçmesine rağmen bu süre içinde olayın hafızadan silinmemiş olduğu görülmüştür. Olayın hep dile gelmesi, geçmişin yeniden hatırlanarak yaşanması ona sözel belge özelliği kazandırmaktadır. Ağıta konu olan olaya dair bilgiler toplumun ortak belleğinin işlevselliği bağlamında iyi korunduğunun delaletidir.

2. Olay ve Ağıtın İcra Sahası

Ağıtın oluşum sahası 1936 yılı öncesi Dersim olarak bilinen Tunceli ili merkez ilçesi Pülümür vadisinin Kutuderesi mevkiidir. Ağıta konu olan ölümler 1917'de bu mevkide ve 1924 yılında ise Elazığ-Karakoçan ilçesindeki Oxiye³ köyüne yapılan baskında gerçekleşmiştir. Ağıt bu çatışma ve baskında Ali ile oğulları Mustafa ve Musa'nın ölümünü konu edinmektedir⁴.

Kutuderesi mevkii, Cumhuriyet öncesi ve sonrası (1938'e kadar) dönemde gasp, talan ve kelepircilik nedeniyle yıllarca devam eden silahlı aşiret kavgaları, kan davalarının olduğu vadidir. Oldukça dağlık ve vadilerle parçalanmış coğrafyada ekime elverişli arazi çok az, nüfus artarken arazi sürekli bölünmektedir. Bu durum talancılığı teşvik eder. Devletin otoritesi o yıllarda henüz bölgede yoktur. Ardı arkası gelmeyen Demenan ve Alan aşiret kavgalarında ölü sayısı giderek artmakta ve uzlaşmaz bir noktaya sürüklenmektedir. Kan kanla yıkanmaktadır. Zegeriye ağıtı çatışmada eşini ve iki cevan oğlunu kısa aralıkla kaybeden Abasan aşireti kökenli anne Zerifa tarafından olayın hemen akabinde, 1924 yılında yakılmıştır. Daha sonra bu ağıt yörenin pek çok

³ 2007 yılında bu konudaki makalesine istinaden Dr. Mehmet Yıldırım'a yeniden başvurduk. Yıldırım bize şu cevabı verdi: "2007'deki makalemden sonra Mazgirt Dırbanlı ve Şadilli aşiretine mensup Yusuf köksal'ın hatıratını okudum. Köksal'ın verdiği detaylı bilgilere göre Kirzi Baskını 1916 ağustos ayında, Ohi(Oxiye) Baskını ise 1917 haziran ayında gerçekleşmiştir. Kirzi'de 20 dolayında kişinin Demenanlılar tarafından katledildiğini yazmaktadır. Kirzi Baskını'nın nedeni ise Hıran aşireti ile Şadilli aşireti arasındaki husumetten ötürü, Demenanlıların Hıranlılara destek vermeleridir. Bu durum göstermektedir ki yüksek olasılıkla 1917 sonunda Ohi Baskını'nında vurulan Ali Ağa ile oğlu Mustafa'nın öcünü almak için Demenanlılar Kirzi yakınındaki Çaku mezrasına ikinci bir baskın düzenlemişlerdir.

⁴ Ağıta konu olan çatışmada vurulan Demenan(Demenu) aşiretinin Xozmerağ köyünden Alé Hesé Khuri ile oğulları Mustafa ve Musadır.

saz şairleri tarafından icra edilerek günümüze taşınmıştır. Bu ağıtın farklı varyanttaki kayıtları elimizde mevcuttur⁵.

3. Zegeriye Ağıtı

Zegeriye ağıtı Dersim ağıtları içinde belirgin bir özelliğe sahiptir. Bölge son iki yüzyılda pek çok askeri hareketlere, aşiret kavgalarına, doğal afetlere uğradı. Bu nedenle ağıtlar diğer manzum musiki formlara oranla belirgin şekilde artmıştır. Hatta diğer manzum edebi türlerin üstünü örtmüştür. Bölgenin musiki repertuarında ciddi orana ulaşmıştır.

Dersim ağıtları savaş ve işgallere, 1915, 1916,1926,1930,1937-38 askeri hareketleri, sıkı yönetim ve olağanüstü hal durumları kayıplarına, gurbette ve askerlikte, çığ, deprem ve selde hayatını kaybedenlere, zamansız genç ölümlere, çekirge baskınlarının açlık yıllarına yakılmıştır.

Dersim ağıtlarının bazıları iki yüzyıllık sözlü tarih metinleridir. Yaşanan onca felaketler acılara, acılar da ağıtların diline evrilmiştir. Bu nedenle Dersim’de icra edilen her üç ezgiden yaklaşık ikisi ağıttır. Dersim=Ağıtlar Diyarı tanımlamasının abartı olmadığı kanısındayız.

Kimi Dersim ağıtları destan uzunluğundadır. Genel olarak bu sözlü metinler serbest edebi vezinlidir. Mısra sonundaki kafiye, redif, dizelerdeki durgu ve durak gibi iç ahenk unsurları ağıtı estetize eder. Ağıtın her kublesi-ki bunlar değişik sayıdaki dizelerdir-bir ayak ile başlar. Bu kubleler aaab/bbbbc/cccccd/dddddde/eeeeeeef vb. edebi biçimli olurlar. Dizeleri taşıyan melodi usulsüzdür. Yani vezinsiz edebi mısraları usulsüz serbest melodi taşır. Melodi ağıt olduğundan uzayıp giden helezonlar şeklindedir. Ritim ve yürürlüğü ağırdır. Musiki cümleleri soru-cevap esasında şekillenir.

Aşağıdaki ağıt metninden sonra gerekli yorumlar yapılacaktır.

Zegeriye Ağıt Metni:

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa Ağa’e mı hiri
Domoné mı ke kotené çısmé qewğa
Caru merdena Haqi niardené ra ho viri.
Dı wayi wayi wayi
Mursa u Mistefa Ağa’e mı wayi
Qersuna polate qest u qereza
Cenc u ağaé naver u boveri berdi u qedenayi
Mı bojiye Hesén Ağa’e ho do ra
Xıziré sere deyrayi.*

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa Ağa’e mı vae*

⁵ Bu icrayı yapan okuyucular o dönemi yaşamış ve birinci elden ağıtı almış kişilerdir: Hesé Fate,Silo Qız, Heso Xas ve Alo Sap. Arşivimizdeki ağıtın ses kayıtları 1970-1980’li yıllara aittir.

*Elçiye bı rusné Xuloz’o vesae
Oli kene Fidan’a wae
Vaze: Kore mevinde bé birayé to kışiyo
Veyva to payizo bara ho gureta bena caé
Bé eve chi tore bara biraé ho dana cı Oli kena
Ala to biraé ho çhu çesut fina ra rae
Felek biyo eskera serede reé
Saneno maa tüya kore sare diké çıtıka şıaye
Çıla momine bije bifetelime
Cencenia Mursa u Mistefa Ağ’a’e mı névineme cae.*

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa ağ’aye mı merx u çekemi
Qewğa Alu u Demenuna dane péro
Qewğa da are kerda mavéné çemi
Navera amo kistene İsmaille lazé Silé Hemi
Bovera amo kistene Torné Hesené Seydi u Lazé Hesené Gemi
Dı wayi wayi wayi
Binali derduné Mursa u Mistefayi
Qersuna polate qereza bıko
Ağ’aé naver u boveri eve sere berdi qedenayi
Ser u sevevé cenc u cayıluné naver u boveri
Koraniya Alu u Demi⁶biye
Mı bojiye Hesén Ağ’a’e ho dora
Xızıré sere deyrayı.*

*Zegeriye Zegeriye
Mursa u Mistefa Ağ’a’e mı şüye
Bık oma cenı kerdi çewuné Alu
Mıneta ma qrwıl nebiye
Ciğ’eruné ho sero nafae ez pérodi
Kenu fenda Gaxmud u a Kırjiye/Derüye⁷
Teseliya mına kore ke peniyede kote
Çheku sanenu domonuné çewreşi miye
Kistena domonune mı beno sa
Malé Neživ Ağ’a’e Oxiye
Seré dinalığa sewtimalede
Dirvetuné Mistefa Ağ’a’e mı sewqet giredayi
Mursa Ağ’a’e mı kerde newiye
Ser u sevevé ağ’a u xortuné naver u boveri
Bıza kora dızdiye.*

*Zegeriye Zegeriye⁸
Mursa u mistefa Ağ’a’e mı sona cherde
Şiya sonı kaykerdo
Ama cendeğ’é lazé mı serde
Qersuna Mursa ağ’a’e mı gına ve buriye raşti verde
Kami ke qersuna polate icat kerda
Haq wua şıaye biaro çımu serde*

⁶ “Ser u sevevé cenc u cayıle naver u boveri bıko/ Koraniya Alu u Demi” mısraları Kaynak kişi Silo Qız’ın başka bir icrasında vardır.

⁷ Kaynak kişi bazı kayıtlarda Kırjiye bazı kayıtlarda ise Dérüye diyor. Derüye (Dereova) 19 yy’ın yarısında Mirakyanların terketmesi sonucu Arezu ve Karsanu aşiretlerinin silahlı kavgalarına sahne olur.

⁸ Bu dokuz mısrayı kaynak kişi ayrı bir kayıтта icra ediyor.

Mayına Mursa ağaye mı ğaal kena
Hire rojiyo are verde.

Ağıtın Türkçesi

Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm bayır
Çocuklarım kavganın kaynağına girince
Asla Allahın ölümünü hatırlamazlardı
De vay! vay! vay!
Musa ve Mustafa'm vay!
Polat kurşun garaz ve kasıttı
Bu yaka ve öbür yakanın genç ve ağalarını
Görürdü, bitirdi.
Ben Hasan Ağa'mın kolunu verdim
Deryanın başı Hızır'a.

Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm arktır
Elçi gönderin yanası Xuloz'a
Allah aşkına bacısı Fidan'a
Deyin: Körolası durma gel kardeşin vurulmuş
Sonbahardır yengen payını almış ayrılıyor
Allah aşkına gel hangi töre ile kardeşine pay vereceksin
Hele kardeşini ne çeşit yola salırsın?
Felek yılda bir kez aşikar olmuş
Annenin başına sarıyor siyah yazmayı
Mumlu çirayı al gezelim
Musa ve Mustafa'mın gençliğini bir yerlerde göremez miyiz.
Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm ardıç ve çekem
Kavgadır. Alan ve Demenanlılar savaşıyor
Kavga inmiş (Pülümür-DC) çayı kıyısına
Bu yakada vurulmuş Silé Hemi'n oğlu İsmail
Karşı yakada vurulmuş
Hesené Seyd'in torunu ve Hesené Gemi'n oğlu
De vay! vay! vay!
İnliyeyim Musa ve Mustafa'nın derdi ile
Polat kurşun garazdır oğul
Bu yaka ve karşı yakanın ağalarını sıra ile getirdi, yoketti
Ben Hasan Ağa'mın kolu vermişim
Deryaların başı Hızır'a.

Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa'm Bayır
Oğul biz kadınları Alanlıların evine gönderdik
Minnetimiz kabul edilmedi
Oğullarım için bu kez ben savaşayım
Gaxmut ve Kirji (köylerinin) akıbetine çevirir gibi⁹
Körolası benim çarem/umudum neticede kesildiğinde
Kırk günlük çocuğun beline silah kuşatırım.
Çocuklarımın ölümüne seviniyor
Seni gidi Oxiye'nin Necip Ağa'sı

⁹ Gaxmut Köyü'nü Mıstan ezbeti terk ettikten sonra, Yusufan aşireti ile Demenan aşireti Gaxmut arazisi üzerinde uzun yıllar çatışmışlardır. Kirji'ye de ise Demenanlar baskın yaparak çok sayıda insanı bir günde katleder.

*Yıkılan dünya yüzünde
Mustafa Ağa'nın yaraları kabuk bağlarken
Musa Ağa'm (yaraları_DC) yeniledi
Her iki yakanın ağa ve gençlerinin (ölüm-DC) sebebi
Çalınan kör geçidir.*

*Zegeriye Zegeriye
Musa ve Mustafa Ağa'm bayırdır
Akşam gölgesi dönmüş/oynamış
Oğlumun cesedinin üstünü örtmüş
Musa Ağa'mın kurşunu sağ kaşın altına değmiş
Kim polat kurşunu icat etmişse
Allah kara su indirsin gözlerine
Musa Ağa'mın atı kederli
Üç gündür yemeden kesilmiş
Ahırda yemliğin başında.*

Kesin olmamakla beraber 1924 tarihinde gerçekleştiğini tahmin ettiğimiz ilk Alan Demenan aşiret çatışmasında Demenen aşiret ağalarından Musa, Zegeriye mıntıkasında vurulur. Bunun üzerine Zerifa Ana 1917'de vurulan oğlu Mustafa'yı da ele alan bir ağıt yakar.

Zerifa Ana, kocası ve oğulları için şaheser bir ağıt yakmasına rağmen, acısını dindirmek için evela Silo Qız'ın babası Sile Guri¹⁰'yi ağıt yakmaya davet eder. O'nun yaktığı ağıtı beğenmez. Bu kez Dersimin koca ozanı Sey Qaji'yi davet eder. Ozan: "Duyduğuma göre sen bir ağıt yakmışsın. Onu icra et de dinleyeyim" der. Zerifa icraya başlar. Bu icrayı dinleyen şair elini dizine vurup şu maniyi yakarak kalkar:

*"Wakıla mı to qeyde ho rınd ca u berje kerdo
Qeyde to tamo
Sairoke na şuare sera şuare vazo
Sair niyo, belkia sagırto xamo"
"Bacım kılamını çok mükemmel yapmışsın
Kılamın kusursuzdur, tamdır
Bu ağıtın üstüne ağıt yakan şair
Şair değildir, belki ham çıraktır" (Cengiz; 2010:226)*

4. Bir Ağıt Neye Muktedirdir?

Bu ağıt ilk icra sonrası günümüze değin bir çok sazlı ve sazsız şair tarafından icra edildi. Bir o kadar da varyant oluştu. Yaşlı bilge kaynak kişiler ağıt yakıcı Zerifa Hanım'ın icrasının saatlerce sürdüğünü söylerler. 1941 yılına kadar hayatta olan Zerifa bu destan ağıtını 1938 yılında Demenan Köyleri devletçe boşaltılıp yasak mıntika yapılarına kadar Xozmerağe mezrasında hergün sabahın seherinde evinin önünde ayran yayarken saatlerce icra eder. Dr Mehmet Yıldırım, Mile Hüseyin'in¹¹ Gömemiş, Peé Vili, Pazapun, Vile Kasu ile Gove köy ve mezralarının kadınlarının Xozmerağe mezrasında seherde ağıt icra eden Zerifa anayı dinlemek için teşvik ettiğini belirtir. Kilometrelerce uzaklıktaki bu yerleşimlerden gelen kadınlar, önünde Pülümür Çayı'nın geçtiği Hozmerağe mezrası karşısındaki Derviş Kale (Virozé Dewresu)'de saatlerce süren bu didaktik ağıtı ve hoş sedayı dinlerler (Yıldırım: 2007, 86). Onca yerden bu kadınların sabahın seherinde gelip sık

¹⁰ İlk kez Silé Guri'yi davet ettiğine dair bilgiyi M. Yıldırım'a anlatan Silo Qız'dır.

¹¹ Mile Hüseyin/ Mile Wuşe 1928 yılında eşkıyalarca yolu kesilip katledilir. Gömemiştir.

sık bu kadınının ağıtını dinlemeye iten neden ne idi? Kuşkusuz ki ağıtın içerdiği mesajdı. Ve kadının yanık ve tiz kafa sesi idi.

Hasan Cengiz'de¹² 1938 öncesi Xozmerağ mezrası kaşısındaki Maltaşı kayalıkları önünde her sonbahar aylarının seherinde yaprak keserken Zerifa'nın bu ağıt yakışına tanık olur. Maltaşı kayalıkları ile Xozmerağ arasında Pülümür Çayı vadisi vardır. Bu tanıklığı şu cümlelerle ifade ederdi: "Zerifa sabahın seherinde ayran yayarken ağıtına başlıyordu. Ben ve babalığım Wusé Alé Beti o ağıtına başlayınca iş aletlerimiz olan dehreyi bırakır Zerifa'nın o yanık sesi ile feryad-ı figanını dinlemeye başlardık. Xozmerağ'nın yanı başındaki Kale köyünün üstüne kadar uzanmış Maltaşı kayalıklarının uzayan gölgesi güneşin yükselmesi ile geri çekilip nehir üzerinden Maltaşı kayalıklarının dibine gelene kadar onun ağıtı devam ederdi. Bu gölgenin çekilişi uzun sürerdi. O yanık ağıt bu sürede ellerimizi kollarımızı bağlardı. İş yapamazdık. Ağıt bitince işe başlardık".

Onca süre devam eden bu destan ağıttan günümüze ulaşan sadece 50 mısralık varyantlardır. Çalışan insanların elini kolunu bu süre içinde bağlayan, durup dinlemeye zorlayan bu ağıtın çekim gücü, kudreti ne idi? Elbette ki ağıtın içerik mesajı olan silahlara veda çağrısı idi. Aşiretlerin cehaletine "dur" mesajı idi.

1938 yılı öncesi Alan-Demenan aşiretleri arasında aşiret kavgası olur. Bu kavgada karşılıklı toplam 41 kişi vurulur. Bu aşiret kavgasında efsane olmuş Wuşeno Mozık/Wuşeno Torné Hesé Seydi'nin kızı 40 kurşun ile Demenanlı silaşörler tarafından öldürülür. Wuşeno Mozık kızının intikamını almak için şu vaatte bulunur: "Demenanlılardan kızıma değen her kurşun için bir adam öldürceğim" der. Yanına aldığı 3-5 akrabası ile bir sabahın şafağında Xozmerağ mezrasına pusu atar. Karar: "Sabah köyün davarı dışarı çıktığında baskınla ele geçirilecek ve dışarı çıkan her erkek vurulacaktır". Ama Xozmerağ'de sabahın seherinde ilk dışarı çıkan Zerifa olur. Ayranını sağarken ağıtına başlar. Pusuda ağıtı dinleyen, evlat acısı ile kıvranan baba Wuşeno Mozık pusu timine: "Kalkın gidelim, onca acı onlara da yeter bize de..." diyerek mevziisini terk eder. Yıldırım bu olayı anlatırken "sesiyle düşmanı çeviren kadın" nitelemesinde bulunur (Yıldırım; 2007, 86) Bir ağıt ki düşmanın öfke ve kinini yenmeye muktedirdir...

Emine Yıldırım 1940-41 yılında Mazgirt dönüşü Birnu köyüne uğrar. 1938 Askeri Harekatı'nda Demenan köyleri imha edilir. Bölge "yasak mıntıka" ilan edildiğinden dolayı Zerife Hanım Birnu köyüne yerleşir. Emine Yıldırım bu ağıt yakıcı barış annesine şu soruyu sorar: "Eşin ve üç çocuğun vuruldu. Ağıt yaktın. Ama onca ağır acına rağmen ağıtında kimseye kötü bir söz söylemedin, hep barıştan yana tutum aldın" der. Zerifa'nın cevabı şöyle olur:

" Kan kanla yıkanmaz. Kan su ile yıkanır". Bu bilgece ifade bize Yunus Emre'nin şu dizelerini hatırlatıyor:

*"Söz ola kese savaşı
Söz ola bitire başı
Söz ola ağılı aş
Bal ile yağ ede söz" (web 1).*

Bu bilge tutumu ve davranışı ile Zerifa Hanım, Dersim'de "Barışın Anası" ve "Ağıtçı Ana" olarak anılacaktır.

Zerifa'nın ağıtta adı geçen küçük oğlu Hasan Ağa'da 1938'in yaz ayında Marçık mevkiindeki Sahar askeri karakoluna teslim olurken karakol komutanınca öldürülür. Yapayalnız

¹² Hasan Cengiz 1926-2007 Kortasure Köyü.

kalan ve köyleri imha edilen Zerifa, Birmu köyündeki akrabaları Wuşené Mursaé Dewreşi Ailesi'nin yanına sığınır. 1941 sonrası bu köyde vefat eder. Birmu'dan kaynak kişi Mahmut Yıldız¹³ ile yaptığımız söyleşide mezarının Birmu mezarlığında olduğunu tespit ettik.

5. Sonuç

Bu makalede Zegeriye ağıtı incelenmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Buna göre ağıtta kahramanları anlatan bir bakış açısı vardır. Savaş ve baskın kınanmaktadır. Zamansız evlat ve eş ölümlerinin acısı dillendirilmektedir. Geçmiş acı olaylar ve yıkımlar örnek verilmektedir. Olay ağıt formunda kurgulanmıştır.. Ağıt, olayın olduğu yer ve zamana dair metaforlarla işlenmiştir. Aşiretin töresi ve bir sürecin, kronolojinin olayları sıralanmıştır. Örnekler verilmiştir. Nesnel gerçeklik içinde kabul görecektir şekilde konu işlenmiştir. Metinde canlı bellek vardır. Ağıt kolektif belleği aktarıyor. Bu aktarıcı, güvenilir halk belleğidir. Ölüm sahnesi ve coğrafik çevre iyi betimlenmiştir. Ateşli silahlar, ölümler ve cehalet kınanmıştır. Ağıt belagatı yüksek (derin anlam, anlatım, estetik ve stilistik) bir sözel belge olma özelliği taşır.

Kaynakça

Assman, Jan (2001), Kültürel Bellek, Çev: A. Tekin, Ayrıntı Yayınları, Ankara

Avcı, A. Haydar (1995), Ağıt geleneği ve ağıt, Follor Edebiyat, sayı 4, Ankara

Başgöz, İlhan (1986), Folklor Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul

..... (2004), Ağıt, sosyal Tarih ve Etnoğrafya, Yay. Hz: M. Oral Oğuz, Tuba Saltık Özkan, Somut olmayan kültürel mirasın müzelenmesi Sem. Bildirileri, Gazi Üni, THM Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını, Ankara

Boratav, P. Naili (1973), 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul

Cengiz, Daimi (2010), Dizeleri ile Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, Horasan Yayınları, İstanbul

Conneton, Paul (1991), Toplumlar Nasıl Anımsar? Çev: A. Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Eliade, Mircea (2006), Sözlü Edebiyat, Varlık Dergisi, Mart 1182-68-73

Endez, İbrahim Ethem (2001), Barak Türkmenleri, Alleben sayı17, Gaziantep

Gülensoy, Tuncer (2002), Manas Destanı Türkiye Türkçesiyle, Akçağ Yayınları, Ankara

Kaya, Dursun (2004), Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara

.....(1999), Anonim Halk Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara

Laglan, Lord (2005), Tarih ve Mit, Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Geleneksel Yayınları, Ankara

Mahmut, Kaşgarlı (1992), Divan-ı Lügatüt Türk, Çev: Besim Atalay, Ankara

Oğuz, Özkan/Tuba Saltık (2007), THBMER Yayını, İstanbul

Örnek, S. Veyis (1977), Türk Halk Bilimi, İş Bankası Yayınları, Ankara

¹³ Mahmut Yıldız, 1935 doğumlu, Birmu Köyü-Mazgirt

Şenel, Süleyman(1988), *Ağlama*. İslam Ansiklopedisi içinde, C.1., 67, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uludağ, S., (1988). *Ağıt*, İslam Ansiklopedisi içinde, C.1., 67, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Dursun (1998?), Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara

Yıldırım, Mehmet (2007), Kadınlarımız, Ağıtlarımız: Ohi Baskını ve Zegeriye Ağıtı, Munzur Dergisi, Sayı: 27-28, ss. 81-89, Ankara.

Yıldız, Harun (2007), Alevi geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası tören ve ritüeller, H. Bektaş Araştırma Dergisi, Ankara

Web 1: <https://www.antoloji.com> (erişim 30.04.2020).

VELİ-OCAK KÜLTLERİNİN SELÇUKLU VE OSMANLILARDA DİN VE KÜLTÜR İNŞASINDAKİ ÖNEMİNE İLİŞKİN KISA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Sabit MENTEŞ, smentes@munzur.edu.tr

Dr. Daimi CENGİZ, d.cengiz@gmx.net

Özet

1071 Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya yönelen göçler konar-göçer obalara dayanıyordu. Ortodoks Sünni İslamiyet'ten uzak ata kültürüne dayanan, tasavvufi tarikat ve ocaklara mensup bu boylar (Türkmen, Yörük vb.) geldikleri Bizans toprağında ata kültürlerini velilik kültürüne, Hıristiyan azizlerin kültürleri ve menkıbeleri üzerine formatladılar. Aynı zamanda Selçuklu Devleti ve Osmanlı Beyliği'nin genişlemesinde ve yayılmasında rol alarak Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşme ve İslamlaşmasında katalizör rol oynadılar. Kültürüne de katkı yaptılar. Bu makalede veli ve ocak kültürlerinin 11. yüzyıl sonrasında Anadolu'da din, devlet, kültür inşasındaki yeri ve önemine ilişkin değerlendirme ve analizler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veli kültürü, ocak kültürü, Anadolu'ya yerleşim, Menakıpnamereler.

A BRIEF EVALUATION OF THE SIGNIFICANCE OF VELI-OCAK CULTS IN THE FORMATION OF RELIGION AND CULTURE IN SELJUQS AND OTTOMANS

Summary

After the Battle of Manzikert in 1071, migrations to Anatolia were based on nomadic tribes. These tribes (Turkmen, Yörük, etc.), which had and mystical orders and lodges that were based upon ancestor cults that are far from Orthodox Sunni Islam, reshaped their ancestral cults in accordance to the Christian saint cults and their related epics prevalent in the Byzantine land to which they arrived. At the same time, they played a catalyst role in the Turkification and Islamization of Anatolia and Rumelia by taking part in the expansion of the Seljuqs and the early Ottomans. They also contributed to its culture. In this article, the place and importance of saint and lodge cults in the formation of religion, state and culture in Anatolia after the 11th century are evaluated and analyzed.

Keywords: Saint cult, Lodge cult, Settlement in Anatolia, Epics.

1. Giriş

11. yüzyılda Anadolu, doğudan gelen akıncı bir güce kapılarını araladı. Bu aralama gönül rızası ile olmadı. Bizans'ın ağır vergi ve asker alma koşulları çeşitli kavimlerden oluşan Anadolu halklarını (Rum, Ermeni, Kürt, Laz vb.) canından bizar etmişti. Halkın bir kesimi tam da bu iktisadi, siyasi ve psikolojik ortamda doğudan gelen akınları kurtuluş,

umut bellemiş, destek olmuş ya da iki çarpışan güç karşısında tarafsızlığı seçmişti. İran, Afganistan, Türkmenistan'dan gelip Horasan üzeri Anadolu'yu yurt edinme ile sonuçlanan Türklerin batıya doğru göçleri 11. yüzyıl ve 14. yüzyıl arasında neredeyse kesintisiz devam etmiştir. İlk göç dalgası Anadolu'nun hem demografik yapısını hem de sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nden sonra Bizans savunmasının çöküşüyle beraber kalabalık Türkmen ve kimi İrani dilli kabileler Anadolu'ya kalıcı olarak yerleşmek üzere girmiştir. İkinci dalga 1221-1260 yılları arasında doğuda Moğol ordularından kaçan kitlelerin Anadolu'ya sığınması ile yaşanmıştır. Bu göçmenlerin çoğunluğu sosyal örgütlenmesi basit kabile araçlarına dayanan konar-göçerlerdir (Yıldırım, 2017: 74).

2. Anadolu'da Veli Kültü ve Ocaklar

Velinin kült olması ölümünden sonra gerçekleşir. Kültün oluşumu genellikle zaman alır. Kültün tam oluşum safhası şu koşulların yerine gelmesi ile tamamlanır: 1. Evliya ve veli için türbe ve mezar mevcudiyeti. 2. Türbe ve mezar ziyareti ile adak ve kutsama. 3. Dua mahiyetinde veli ile ilgili onun adının geçtiği sözlerin mevcudiyeti.

Velilerin, ait oldukları toplumun sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin tamamının yahut bir kısmının temsilcisi olduğuna inanılır. Veliler etrafında onların bu yönünü ortaya koyan kerametlerden oluşan bir menkıbeler külliyesi teşekkül eder. Ocak (2016), "Tasavvufta keramet veli olana, mucize ise peygambere has nazariye olarak kabul görür" diyerek bir yerde Veli'nin içinde bulunduğu toplumun diğer bireylerinden farklı olarak artı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Bu özelliklerin ise keramet olarak ifade edildiğini ve bir yerde gizil güç olduğunu vurgular. Veli bu gizil güçleri sayesinde bireyleri kendi çevresinde toplar, topluma söz dinletir ve bu şekilde kabul görür. Ocak'a (2016) göre nazariyatta keramet ve mucize farklıdır. Farklı kişilerde zuhur eder. Ama pratikte çoğunlukla aynı anlamda kullanılır. Yine Ocak'ın ifadesi ile "keramet velinin velayetnamesidir" (Ocak: 2016: 34,35). Keramet, tarikat ve ocakların ortaya çıkmasından sonra şeyhler ve mürşitlerin otoritesini sağlamada en etkili araç işlevini görmüştür. Keramet çeşitlendikçe müritler ve talipler uçmayan şeyhi, mürşidi ve veliyi ucurur olmuşlar. Artık veli, şeyh, evliya ya da mürşit Ocak'ın ifadesiyle "ölmeyen ölü" oluvermişlerdir.

11. ve 14. yüzyılda Anadolu'da kendi soylarını Ehl-i Beyt'e bağlayan tasavvufi anlayışı benimseyen ocaklar da ortaya çıkmıştır. Eski metinlerde ocak soy-sop

anlamınadır. Tasavvuf inancında ocak “hamların piştikleri” yeri simgeler. Ocak sahipleri keramet sahibi ululardan gelmektedir. Hak, Muhammed ve Ali Ocağı olarak kutsanan bu 12 İmam ardılı “Ocak” sisteminin, Horasan’dan Anadolu’ya geçişte, oluşumu 300 yıldan fazla süreyi almıştır (Birdoğan, 2013:188). Ocak sadece Anadolu’ya özgü bir inanç ve teşkilatlanma değildir. İran’daki Ehl-i Hak fırkası içinde öteden beri yaşamaktadır ve halen devam etmektedir (Tuğrul,2006:33). Ocak dedeleri aynı zamanda mürşittirler ya da mürşit olarak görülürler. Ersöz (1992:120),mürşitlerin toplumca terbiyeci, mürebbi, üstat ve pir olarak algılandıklarını, öyle ki mürşidin nefesinin hak nefesi olduğunu ve inancın gerektirdiği yola girecek olan talibin varlığını mürşide teslim ettiğini ifade eder. Ocak disiplinine dair Şapolyo’nun(2004) şu değerlendirmesi kayda değerdir: “Kızılbaşlarda ocak disiplini kutluluk arz etmektedir. Bu disiplinde bir Kızılbaş cemaatinin tenasüdünü vazifeli görmektedir. Bu nedenle de Kızılbaşlar bir sekt olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.”

Batını inanç çevrelerinde ocaklar sosyal hayatın dizaynı açısından son derece işlevsel bir konuma sahip olan dini yapılanmalardır. İnanç önderlerinin oluşturdukları yapılanmalar ‘ocak’ kavramı ile ifade edilmekle birlikte seyyid-i sadet evlatları olarak da kabul edilen inanç önderleri mutlak suretle bir ocağa bağlı olmak durumundadırlar. Ocakların batını Alevilikte kutsallıkları tartışmasıdır.

Anadolu’daki Alevi Kızılbaş topluluklarının bölge bölge bağlı buldukları kutlu merkezler aynı zamanda o yerlerde oturan tarikat ulularının soylarının merkezi de sayılır. Önderlik babadan oğula geçer, ocak ulusunun soyundan olanlara ‘Ocakzade’ denir (Boratav, 1984:113).

Alevi ocaklarında genellikle ocağa adını veren şahsiyetlerin konumlarını belirleyen üç unsur vardır: 12 İmam’a bağlanan soy, olağanüstü güç ve keramet, bir dergâh ve tekkede yapılan hizmet karşılığı görevlendirilme (Yaman:2006). Ocaklar genellikle işlev itibarıyla rehber, pir, mürşit ve düşkün ocağı adı altında toplanırlar.

İçinde birden fazla ocak bulunan Dersim, bugünkü adıyla Tunceli ve çevresi bu yönüyle dikkat çekicidir. Bu ocaklar Hacı Bektaş Tekkesine göre daha erken zamanda bu bölgeyi mekân tutan, genellikle İrani dilli ve bağımsız ocaklardır. 13. yüzyılda Hacı Bektaş Tekkesi ile ilişkileri ya yoktur ya da yok denecek kadar azdır. Hacı Bektaş Tekkesi ile Dersim Ocakları arasındaki ilişki 1514 Çaldıran savaşı sonrası gelişmiştir. Dersim Ocaklarının 16. yüzyıla kadar Safevilerle olan ilişkileri Hacı Bektaş Veli Tekkesi ile olan

ilişkiyi sınırlandırmıştır. 12 kadar Dersim ve çevresi inanç ocaklarının bu ilişkisi ağırlıkla Hacı Bektaş'a saygı esasına dayalıdır (Cengiz, 2014: 56-80). Bu bağ örgütsel bağ şeklinde olmayıp manevi bir bağdır.

3. Veli ve Ocak Kültürlerinin Selçuklu ve Osmanlı'da Kültür İnşasına Katkıları

Horasan üzerinden gelen topluluklar içinde derviş, veli, eren, er adı altında çok sayıda tarikat ve tasavvuf ehlinin Anadolu'ya aktığını tarihler yazar ve efsaneler dillendirir. Sonradan kolonizator dervişler (Barkan, 1942:280-282) olarak adlandırılacak olan bu gruplar, tabiat, toplum ve tanrıya dair tasavvufi inançlarını Anadolu halkları içinde yayma fırsatı yakalamış olurlar. Rumeli'ye de yönelen bu Horasan Erenleri, tarikatlarını ve ocaklarını kurup, postlarını serip teşkilatlanmaya çalışırlar(Köprülü,1966:167-190).Yer yer işgal hareketlerine katılıp, destek vererek Anadolu ve Rumeli'de yayılırlar. Bu dervişlere ilişkin çok fazla menkıbe mevcuttur. Bu menkıbeler, Selçuklu ve Osmanlı kültür inşasına birer katkı yapmıştır ve dönemi anlamak açısından önemlidir. Batıda aziz menkıbeleri üzerine yapılan tarihî, sosyolojik ve psikolojik araştırmalar İslam dünyasına göre daha eskidir. Ülkemizde alan ve arşiv çalışması ile tespit edilen evliya menkıbelerinin tahlil edilmesi ve incelenmesi sonucunda belli bir literatür ortaya çıkmıştır. Türkiye'de evliya menkıbelerinin tarih açısından önemini ilk belirten Fuat Köprülü olmuştur(Köprülü: 1943). Z. Velidi Togan da aziz ve evliya menkıbelerinin tarih kaynağı olarak değerini vurgulamıştır. O, özellikle Orta Asya'daki şeyhlerin menakıp kitaplarındaki tarihi bilgiye dikkati çekmiştir(Togan,1969:48-50). A. Recep'in (1935) *Türk Edebiyatı'nda Evliya Menkıbeleri* ve Altan Sunar'ın(1938) *Evliya Menkıbeleri* adlı çalışmaları da akla ilk gelenler arasındadır. Daha sonraları bazı yerli ve yabancı edebiyat tarihçileri de Türk Evliya Menkıbeleri hakkında bazı yayınlar yapmışlardır (Ocak, 2016:11).Evliya menkıbeleri 11. yüzyıl sonrası Horasan'da İrani ve Turani halklar arasında 1. İslami, 2. eski Türk geleneklerine dayanan ananevi, 3. Budist ve 4. İrani olmak üzere dört kanalda doğup gelişmiştir. Türk veli tipi İslami dönemde bile bazı İslami veli tiplerinden ayrılmaktadır. Çünkü; bu tip, İslamiyet'ten önceki aziz ve ata kültürüne dayanmaktadır. O, bu özellikleri İslami dönemde de taşır. İslami yaşam tarzının henüz tam olarak yerleşmediği Dede Korkut anlatılarında da Korkut Ata'ya velilik payesi verilir. Bu, İslami dönemin kıyafetlerinin Korkut'a giydirilmesidir (İnan,1968:165,166). 14. yüzyıl ve sonrasında yazılmış Menakıpnameler, Velayetnameler, Danışmentname, Battalname ve hatta Tezkireler, Anadolu ve Rumeli'de velilerin, tarikat ve ocak ulularının gaza için savaşmaları,

ele geçirilen yerlere yerleşmeleri, itikatları, örgütlenme ve kerametleri hakkında birçok bilgi vermektedir.

4. Veli ve Ocak Kültlerinin Selçuklu ve Osmanlılar'a Din İnşasındaki Katkıları

Ocak(2016), Anadolu'ya gelen velileri Gazi Savaşçı Veliler, Misyoner Veliler, Meslek Piri Veliler ve Mürşit Veliler olmak üzere dört gruba ayırmakta ve arazi genişlemesinde Gazi Savaşçı Veliler ile Misyoner Velilere önemli rol düştüğünün altını çizmektedir. Aşık Paşa da bu velileri 1. Gaziyân-ı Rum, 2. Ahiyan-ı Rum, 3. Abdalan-ı Rum, 4. Bacıyan-ı Rum (Köprülü, 1935: 23-56) olarak sınıflandırmaktadır. Nitekim Hatayi'nin "*Şab'm evladına ikrar verenler/ Ahiler, Gazîler, Abdallar oldu.*" şeklindeki dizeleri de bu toplumsal sınıflamayı doğrular niteliktedir (Köprülü, 1935: 30,36).

Ocak (2016:41), velilerin öncülüğündeki tarikatların 11. Yüzyılda tasavvufi olarak İran ve Horasan'da mayalanıp, göçlerle Anadolu'ya taşınıp oradan da Bizans topraklarında gelişme imkânı bulduklarını belirtmektedir. Yine Ocak'a (2016) göre bu tarikatların tekâmül ile hamle yapışları ise 12. ve 13. Yüzyılda olmuştur. Göçler Anadolu'ya veli telakkisi kültürünü birlikte taşıdıkları için bilhassa İslam'a giren muhtelif zümrelerde sempati toplamıştır. Yerleşik halk arasında, Yesevilik tarikatı çevresinde, özellikle Bektaşî tarikatının yaygınlaştığı ve geliştiği söylenebilir. Zaten Türkler de İslamı daha ziyade bu veli telakkisiyle renklenmiş olan tasavvuf kanalı ile tanımışlardır. Tasavvufun rengine boyanmış bu İslam anlayışı ise onlara çok eski devirlerden beri iletişim içinde buldukları İran vasıtası ile yansımıştır (Ocak, 2016: 41).

13. yüzyıl Moğol istilaları sonrası göçlerle Anadolu'ya gelen şeyh ve dervişler Selçuklu'nun Anadolu'yu yurt edinmesinde belli bir rol oynadılar. Bu nedenle Selçuklu yönetimi bu şeyh ve dervişlere önemli imkânlar sağlamıştır. Diğer bir deyişle Selçuklu idaresi tekke ve ocak teşkilatlanmalarına önemli imtiyazlar tanımış ve onlara yer tahsis emiştir. Böylece Vefailik, Kalenderilik, Haydarilik ve Yesevilik gibi tarikatlar kırsal muhite yerleşirken; Kübrevilik, Suhreverdiklik, Rifailik ve Kadirilik gibi Sünnî eğilimler ise şehirlere yerleşmiştir (Ocak,2016:43). Bu yerleşim biçimi, ileriki yıllarda Sünnî eğilimli tarikatları idari sistemde etkili kılmaya katkı sunacaktır. Buna karşılık dağlık alanlara yönelenler ise merkezden uzaklaşmış, modern yaşama uzak, idari sistem içinde kenarda kalmışlardır. Bu tutum ders kitaplarına da yansımıştır (Arslan, 2014).

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu döneminde Anadolu topraklarına gelen tasavvufi grupların zamanla, Anadolu'da yaşayan eski Hıristiyan aziz kültüne paralel olarak kendi veli, baba ve ata kültlerini temellendirdikleri ve İslami tasavvuf formatına dönüştürdükleri söylenebilir. İlerleyen zamanda sosyal ve psikolojik faktörler ve gösterdikleri kerametlerin de etkisiyle kültürün teşekkülü tamamlanmış olur. Özellikle gösterilen kerametler kültürün, velinin etki alanını genişletmesine önemli derecede katkı sunar. Öyle ki, bunlardan bazıları yerel kalırken, bazıları yerelin ötesine taşar. Sözelimi Hacı Bektaş-ı Veli 13.yüzyılda Suluca Karahöyük'te kurduğu tekke ile bu havalı Hıristiyanlarının takdis ettiği Saint(Aziz) Charalambus kültürünü İslamileştirmiş ve böylece yarattığı inançsal etki sonucunda Hıristiyanlarca benimsenir olmuştur(Ocak, 2016:45). Öte yanda 13. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda Dobruca'da bir Türkmen kolonisinin iskânını sağlayan Türkmen babası Sarı Saltuk da oradaki mevcut Saint Nikolas kültürüyle özdeşleşmiştir. Ayrıca Mecitözü yakınındaki Elvan Çelebi Tekkesi'ne bağlı Baba İlyas kültürü de aynı durumu örnekleyebilecek bir kültürdür. Şöyle ki 14. yüzyılda Elvan Çelebi tarafından Saint Theodore ve Saint George kültürünün yaygın bulunduğu eski Eukhaita köyü civarında kurulan tekke, bu kültürlerin Baba İlyas'a mal edildiği yönündedir (Ocak,2016:45).

1260'lar ve sonrası Anadolu'ya bakıldığında Oğuz boylarının beylikler şeklinde teşkilatlandıkları görülür. Köprülü (1981) bu durumun Moğol istilalarından ve iç çekişmelerden ötürü bazı tarikat ve ocak mensuplarının yeni kurulan beyliklere akın etmesine neden olduğunu belirtir. İlginç olan, bu durumun her iki tarafında menfaatine iş görür olmasıdır. Çünkü böyle bir ortamda Beylikler ihtiyaç duydukları dini desteğe kavuşurken, tarikatlar da rahat bir faaliyet alanı ele geçirme imkânı bulurlar. Nitekim bu sayede 14. yüzyılın ilk yarısı boyunca beyliklerdeki tasavvuf hareketleri renklenmiştir (Köprülü,1981: 138- 160-171).

Dönemin tarikat ehli olanlarından Sarı Saltuk, Abdal Musa, Seyitali Sultan (Kızıldeli) ve Otman Baba fethedilen bölgelerde gayrimüslimler için de tekke kurup İslam'ı yaymaya çalışan misyoner velilerdir. Bunlardan biri de Hacı Bektaş'tır. Hacı Bektaş'ın faaliyetlerini sürdürdüğü merkez Kapadokya çevresidir. Halifelerinden Sarı İsmail Ege'de, Hacım Sultan Germiyan ilçesinde ve Resul Baba Kayseri'de Hıristiyan alem içinde faaliyette bulunur(Ocak, 2016:42-54).Karadonlu Canbaba, Anadolu'ya gelen Şamanist Moğollar arasında ve Dersim havalisinde İslamiyet'i yaymaya çalışırken, Hacı

Bektaş'ın önemli halifelerinden Derviş Cemal da Afyon ve Kütahya civarında aynı dönemde yaygın ocak irşat faaliyetlerini yürütür (Cengiz:2014)*.

5. Sonuç

Bizans'ın yönetiminden memnun olmayan kimi yerleşik Anadolu halkları, başlangıçta Anadolu'ya doğudan gelen akınlara ya destek vermişler ya da kayıtsız kalmışlardır. Yani Anadolu'nun yerleşik halkları yeni geleni "umut"la karşılamışlardır. Bu akınlarla gelen tasavvuf etkisindeki konar-göçer obalar süreç içerisinde kendi ata kültürlerini ve Anadolu'da karşılaştıkları Hıristiyan aziz kültürlerini veli kültürüne dönüştürmüşler. Bu şekilde şekillenen Veliler ve ocaklar dönemin toplumunda Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük rol oynamışlar. Süreç içerisinde devlet mekanizmasının Ortodoks Sünniliğe evrilmesiyle de söz konusu ocaklar ile velilere bağlı toplumsal grupların aşamalı olarak dışlanmaları, etki ve tesirlerinin azalması söz konusu olmuştur. Nitekim günümüzde de bu ocak ve veli çevrelerine bağlı olan toplumsal gruplara yönelik bu dışlayıcı tutum bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Arslan, Y . (2014). Türkiye'de Lise Tarih Ders Kitaplarında Aleviler. Turkish History Education Journal , 3 (2) , 166-186 .
- Barkan, Ömer Lütfü, (1942), İstila Devirlerinin Kolanizatör Türk Dervişleri, İnsan ve İnsan 2(5). İstanbul.
- Birdoğan, Nejat, (2013), Alevilik-Anadolu'nun Gizli Kültürü, Kaynak Yayınları-İstanbul.
- Boratav, Pertev Naili, (1984), Türk Halk Bilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınları-İstanbul.
- Cengiz, Daimi, (2014), Kureşan Ocağı Ritüeli ve Müziği, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 3(5).Ss. 55-94.
- İnan, Abdülkadir, (1968), Kitab-ı Dede Korkut Hakkında, Makaleler ve İncelemeler, Ankara.
- Köprülü, Fuat, (1935), Abdal, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, 1. fasikül-İstanbul.
- Köprülü, Fuat, (1943), Anadolu Selçuklu Devletinin Yerli Kaynakları, Belleten, sayı 27.
- Köprülü, Fuat, (1966), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, yeni basım Alfa Yay. İstanbul.
- Köprülü, Fuat, (1981), Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, yeni basım Alfa Yay. İstanbul.
- Şapolyo, Behnan, E. (2004). Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi. Elif Yayınları-İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (2016), Evliya Menakıbnameleri, TİMAŞ Yayınları-İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi, (1969), Tarihte Usul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2.Baskı-İstanbul.
- Tuğrul, Talip, (2006), Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaman, Ali. (2006), Kızılbaş Alevi Ocaklar. Elips Yayınları- İstanbul.
- Yıldırım, Rıza, (2017), Aleviliğin Doğuşu, İletişim Yayınları-İstanbul.

* Erzincan Caferli Köyü'ne mensup Abdullah Tahiroğlu(73) ile İstanbul-Tuzla'da ve Tunceli-Pülümür İlçesi Aşkirek Köyü mensubu İbrahim Seyitcemaloğlu(93)ile İzmit-Darıca'da Derviş Cemal Ocağı üzerine Ocak 2020'de yapılan söyleşi.

VAHYİZÂDE MEHMET KASTAMONÎ'NİN MÛSİKÎ TEORİSİ

Dr. Mehmet Sait Halim GENÇOĞLU, mshgencoglu@gmail.com

Özet

Türk Mûsikîsi'nin kaynakları genel olarak; güfte mecmuâları, edvârlar, mûsikî risâleleri, cönk, dîvân ve ayrıca sûrnâme, rûznâme, seyahâtnâme, hâtîrât, mektup, muhtelif resmî yazışmalardır.

Bununla birlikte din, tarih, edebiyat, tıp, coğrafya, tıp gibi ilimlere âit kaynaklarda da mûsikîyle ilgili bilgilere rastlanabileceği gibi bu kaynaklardan belli ölçülerde yararlanmak mümkündür.

Nitekim birinin dîvânının daha sonraki bir şâir tarafından aynen yazılması, hatta satır aralarına kendi şiirlerini veya çeşitli mâlûmâtı kaydetmesi, eski dönemlerin yazım imkânlarıyla ilgili olarak bir zorunluluğun tezâhürüdür. Kağıt ve mürekkep bulmanın belli teknik ve ekonomik sınırlara tâbi olduğu dönemlerde bir şâir, edip veya muharrir eline geçen herhangi bir defter, kağıt ve mürekkeple çeşitli mâlûmâtı kaydetmekteydi. Bu bakımdan bir kaynağın geneli belli bir şahsa âit iken bir parçası veya içerisinde herhangi bir yerde bulunan birtakım yazılar başka birisi tarafından kaydedilmiş olabilirdi.

Bu gibi tespitleri, şâyet eser üzerinde isim belirtilmemiş ise mürekkep rengi, yazı tipi, yazı niteliği ve yazının konusu gibi noktalar yardımıyla açığa çıkarmak mümkündür. İsim olması durumunda ise bu kaynağı kullanan kişiler hakkında bilgi edinilmesi önemli olmaktadır. Çünkü bu bilgiler, gerek kaynağın değerinin tespiti gerekse tarihlendirilmesi açısından önemlidir.

Türk Mûsikîsi kaynakları üzerinde çeşitli tespit, tahlil ve değerlendirilmeler yapmak belli bir bilgi ve tecrübe gerektirdiği gibi bir derecede bilimsel kültür ve açık görüşlülükle de ilgilidir. Elbette burada titiz ve sistematik çalışma esastır.

El yazması eserler üzerinde yapılan çalışmaların müzikoloji metodoloji çerçevesinde yapılması gerekliliğinin yanında 1928 Harf Devrimi'nden önce yazılmış kaynakların Osmanlı Türkçesi olması, bu yazı disiplininin tüm çeşitlerine, literatür bilgisine ve paleografik kültüre sahip olmayı temel koşul hâline getirmektedir.

Osmanlı Türkçesi'yle yazılı bulunan mûsikî tarihi müdevvenâtının çevrilmesi bir yana günümüz insanının diline ve istifâdesine uygun, sistematik bir şekilde sadeleştirilmesi ve tasnif edilmesi esas önemi hâiz iştir. Öyle ki birçok ifâdenin doğru çevrilmesi, sadeleştirilmesi, hatta doğru tasnifi bilimsel bir tecrübe ve kültür gerektirir. Bu, birçok yayında rastlanan yanlış beyânlardan, yaklaşım hatalarından ve metotsuz yapıdan anlaşılmaktadır.

Bu çalışma; Paris Millî Kütüphânesi'nde Turc 384 künyesiyle kayıtlı olan İlmîzâde Sabrî Dîvânı'nın 53a-56a varaklarında bulunan özgün nitelikteki Vahyîzâde Mehmed Kastamonî'nin edvârını, mûsikî teorisini müzikoloji evrenine kazandırmak amacıyla hazırlanmıştır.

Ancak edvârın sahibi olan Vahyîzâde Mehmed Kastamonî ismi üzerine yapılan incelemelerde edvârın tarihi ve konusuna en uygun olarak Vahyî Şeyh Mehm ed Efendi ismine kanaat edilebilmiştir.

Mûsikî tarihine ilişkin olarak yapılan bu çalışma; 17. yüzyıl Türk Mûsikîsi Teorisi'ne ilişkin bilgiler vermesi ve özgün nitelikteki mûsikî teorisini eserinin günümüze kazandırılması açısından önemlidir.

Türk Mûsikîsi Teorisi Tarihi kaynaklarından örneklem olarak alınan edvâr üzerine hazırlanan bu çalışmada; arşiv tarama, kaynak tarama, çeviri ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlmîzâde Sabrî Dîvânı, Vahyîzâde Mehmet Kastamonî, Mûsikî Tarihi, Mûsikî Edvârları, Mûsikî Risâleleri

MUSIC THEORY OF VAHYİZÂDE MEHMET KASTAMONÎ

Abstract

The sources of the Turkish Music are generally lyrics magazines, music tractates, the books of poetry, as well as the memoirs about the palace, the travel writings, personal memoirs, the letter, the various official correspondence.

It is possible to find information about music in sources related to the sciences such as religion, history, literature, medicine, geography, and medicine, as well as to a certain extent.

It is a manifestation of an obligation regarding the writing possibilities of ancient times, when someone's "divan" is written exactly by a later poet or recorded its own poetry or various information between the lines. In times when finding paper and ink was subject to certain technical and economic limits, a poet or writer recorded various information with any notebook, paper and ink he/she found. In this respect, while a source belongs to a certain person in general, a certain part of it or some articles in it may have been recorded by someone else. If no name is specified on the work, it is possible to reveal such determinations with the help of points such as ink color, font, font quality and subject of the article. In case of a certain name on the resource, it is important to obtain information about the people using this resource. Because this information is important in terms of both determining the value of the resource and dating it.

Making various determinations, analyzes and evaluations on Turkish Music sources requires a certain knowledge and experience, as well as a degree of scientific culture and open-mindedness. Of course, meticulous and systematic work is essential.

In addition to the necessity of the studies on manuscript works within the framework of musicology methodology, the fact that the sources written before the 1928 Letter Revolution were Ottoman Turkish make it a basic condition to have all types of this writing discipline, literature knowledge and paleographic culture. In addition to the translation of musical historical works written in Ottoman Turkish, it is essential to systematically simplify and classify them in accordance with the language and resignation of today's people. The correct translation, simplification and even correct classification of many statements requires a scientific experience and culture. This is understood from the false expressions, approach errors and methodless structure found in many publications.

This study has been prepared in order to introduce to the musicology universe the unique edvâr of Vahyîzâde Mehmed Kastamonî in the 53a-56a leaves of İlmîzâde Sabrî Dîvanı, registered in Turc 384 in the Paris National Library.

According to the note on the work, in the examinations made on the name of Vahyîzâde Mehmed Kastamonî, which was understood to be the owner of the edvar, it was possible to consider the name of Vahyî Şeyh Mehmed Efendi in accordance with the history and subject of the edvar.

This study on music history is important in terms of providing information about 17th century Turkish music theory and introduce the work of original music theory to the present day.

In this study, which was taken as a sample from the universe of resources of Turkish Music Theory History was used archive scanning, source scanning, translation and comparison methods.

Keywords: The Dîvân of İlmîzâde Sabrî, Vahyîzâde Mehmet Kastamonî, Music History, Music Edvârs, Music Tractates

1. Giriş

Türk Mûsikîsi kaynakları; müziğin teorik, icrâî, organolojik, sosyolojik, antropolojik, psikolojik ve eğitime ilişkin yönlerini aydınlatır. İlk matbu Türk Mûsikîsi kaynağının 1806 yılında basılmasına kadar bu kaynaklar elyazması niteliğindedir.

Bu itibarla Türk Mûsikîsi'nin yazılı kaynakları; temel olarak elyazması veya matbu eserlerdir (Tamay ve Gençoğlu, 2020: 4-5).

Türk Mûsikîsi'nin kaynakları; güfte mecmuâları, edvârlar, mûsikî risâleleri, cönk, dîvân ve ayrıca sûrnâme, rûznâme, seyahâtnâme, hâtîrât, mektup, muhtelif resmî yazışmalara ilişkin belgelerdir. Bunun yanında destanlar, efsaneler, halk hikayeleri, atasözleri, masallar, fıkralar gibi somut olmayan kültür varlıklarının, hatta birtakım bilgi ve sanatsal edinimlere sahip kaynak kişilerin de Türk Mûsikîsi'ne çeşitli yönlerden, yazılı ve sözlü mahiyette kaynaklık edebileceği unutulmamalıdır.

Türk Mûsikîsi yazılı kaynaklarından dîvânlar; Türkler'in XI. yüzyıldan sonra Orta Asya'da XIII. yüzyıldan sonra da Anadolu'da meydana getirdikleri İslâmî Türk Edebiyatı'nın -umûmî isimle- Dîvân Edebiyatı'nın ürünlerinden biridir. Dîvân Edebiyatı şâirlerinin bir kısmı müzisyen olmakla birlikte müzisyen olmayan şâirlerin dîvânlarında da mûsikîyle ilgili terimlere veyahut çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. (Uslu, 2006: 88)

Ayrıca bir şâire âit dîvânın başka bir şâir tarafından yeniden yazılması, bu sırada aynı kitabın satır aralarına ya da bir kısmına ilâve şeklinde kendi şiirlerini veya çeşitli mâlûmâtı kaydetmesi çok sık rastlanan bir durumdur. Böylece söz konusu kaynağı, kitapçığı kullanan şâirlerin ayrı ayrı tespiti ve onlar hakkında bilgi edinilmesi oldukça önemlidir. Bu tespit, kaynağın özgünlüğünün ve pragmatik öneminin belirlenmesinde olduğu gibi eserin tarihlendirilmesi vb. konularda da gereklidir.

Şüphesiz bu gibi ipuçlarının doğru değerlendirilmesi ise belli bir birikimi, titiz ve sistematik bir çalışmayı gerektirmektedir. Öyle ki Türk Mûsikîsi müdevvenâtının büyük bir bölümünü, 1928 Harf Devrimi'nden önce yazılmış elyazması eserler oluşturur. Bu eserler üzerinde inceleme yapmak evvelâ Osmanlı Türkçesi adı verilen kültürel olgunun, yazı sisteminin tüm yönleriyle bilinmesine bağlıdır.

2. Özgün Bir Mûsikî Teorisi Risâlesi

Künyesi belli olan kadim kaynaklara ulaşmak için öncelikle basılı ve elektronik kaynaklar taranmaktadır. Bunun ötesinde bir araştırmacı, bilimsel yöndeki sınırsız

merâkını gidermek adına ulaşabildiği her türlü kaynağı da mümkün olduğu nispette temin edip inceleme eğilimindedir.

Paris Millî Kütüphânesi'nde Turc 384 künye ile kayıtlı İlmîzâde Sabrî Dîvânı'nın temini, tarafımıza âit böyle bir ilmî merâka dayanmaktadır.

İlmîzâde Sabrî'ye âit dîvânın bu "Paris-Turc 384" nüshâsının özelliği; 53a-56a varaklarında yer alan (Bkz. Ek 2) ve eserin 49b varığında (Bkz. Ek 1) belirtildiği üzere Vahyîzâde Mehmed (Mehmet) Kastamonî adlı bir şahsa âit olduğu anlaşılan mûsikî teorisine dâir bir risâleyi içeriyor olmasıdır.

"Sabrî mahlaslı dîvân yazarı Mehmed Şerif, doğum tarihi belli olmamakla birlikte Edirne'de doğup 1645 yılında İstanbul'da ölmüştür. Babasının adı İlmî Nâzik, dedesi ise Lütfî Çelebi'dir ve ikisi de kendisi gibi kadıdır. Edirne'den İstanbul'a gelip resmî görevini de burada sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Sabrî'nin geniş kültürü ve şâir kişiliği, onu saray çevresinde de itibarlı bir konuma getirmiştir. Dîvân, Sabrî'nin elimizdeki tek eseridir. Sabrî Mehmed Şerif Dîvânı'nın yurt içinde yirmi sekiz, yurt dışında altı olmak üzere otuz dört nüshâsı vardır. En geniş ve özenli yazılan nüshâsı, XVIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen "TSMK, Revân, 787" künyeli nüshâdır." (Kasır, 1990: 12-66)

İlmîzâde Sabrî Mehmed Şerif Dîvânı'nın Paris Millî Kütüphânesi'nde bulunan, müstensihinin(kopya edeni) Vahyîzâde Mehmed Kastamonî olduğu anlaşılan Turc 384 künyeli nüshâsının yazı içeren kısımları 2b-58a arasındaki varaklardır. Bu nüshânın geneli nestâlik hatla yazılmış olup varak 1a'da, müstensih hattıyla "dîvân-ı el-merhûm es-seyyid Sabrî rahmetu'llahi-aleyh (Merhum Seyyid Sabrî Dîvânı - Allah'ın rahmet üzerine olsun-) yazılıdır.

Ayrıca Paris Millî Kütüphânesi tarafından -Fransızca- yazılı 18 Kasım 1882 tarihi ve kütüphâne mührü mevcuttur. Bu tarih, dîvânın kütüphâne mülküne o zaman girdiğini göstermektedir. Bu elyazmasında 1b-2a varakları boştur. 2b-49b varakları İlmîzâde Sabrî Dîvânı'nın eksik bir nüshâsını içerir. 53a-56a varaklarında Vahyîzâde Mehmed (Mehmet) Kastamonî'nin mûsikî teorisine risâlesi, 56b-58a'da ise şâir Nefî'nin (ö. 1635) Şeyhülislâm'a yazdığı kaside türünde şiiri yer almaktadır.

Vahyîzâde Mehmed (Mehmet) Kastamonî'nin yedi sayfalık bu risâlesi; mûsikî teorisine ilişkin bilgiler yanında makâmın yıldızlarla ve tabiatın esâsını oluşturan dört unsur (anâsır-i erba: su, hava, toprak, ateş) ilişkisini anlattığından "risâle-i edvâr" olarak adlandırılabilir.

3. Vahyîzâde Mehmet Kastamonî'nin Risâle-i Edvâr'ı

Paris Millî Kütüphânesi'nde Turc 384 numarada kayıtlı olan İlmîzâde Sabrî Mehmed Şerif Dîvânı'nın 53a-56a varaklarında (Bkz. Ek 2) Vahyîzâde Mehmed (Mehmet) Kastamonî'nin mûsikî teorisi risâlesi olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

Diğer nishâlarıyla karşılaştırıldığında Sabrî Divânı'nın eksik bir nüshâsından ibâret olduğu anlaşılan bu kaynağın 49b varağının sonunda (Bkz. Ek 1) bu nüshâyı kopya eden kişinin (müstensih) Vahyîzâde Mehmed Kastamonî adında bir şahıs olduğu görülmektedir.

Bundan başka mûsikî içerikli bölümün sonunda (56a) bulunan “temmet ve bilhayr ümmet, fi 6 Safer sene 1101” ifâdesinden, eserin istinsâh (kopya, yeniden yazım) tarihinin mîlâdî 19 Kasım 1689 olduğu bilgisine varılmaktadır.

4. Vahyîzâde Mehmet Kastamonî Kim Olabilir?

Eseri istinsâh (kopya) eden bu şahsın kim olduğunu açıkça tespit etmek kolay olmamakla birlikte o dönemde yaşamış olan edib veya mûsikî bilen şâirlerin hayatlarını gözden geçirmek gerekir. Bu itibarla ilgili kaynaklar incelendiğinde söz konusu Risâle-i Edvâr'ın sahibi olabilecek birkaç kişi karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Müellifleri adlı eserde 1696'da ölen Vahyîzâde Mehmed Efendi (İznikî) adında bir şahıs hakkında bilgi verilmektedir. Bu eserde verilen bilgilerde bu şahsın dînî ilimlerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. (Yavuz ve Özen, 1972: 217) Bu şahsın mûsikî ile ilgili olduğuna dâir açık bir bilgi mevcut olmadığından Risâle-i Edvâr'ın yazarı olması ihtimâli zayıf olarak görülmektedir.

Risâle-i Edvâr'ın yazarı olabilecek bir isim olan 18. yüzyıl dîvân şâirlerinden Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi'nin doğum ve ölüm yıllarına dâir bilgi bulunmamakla birlikte hayatına bakılarak yaklaşık bir tahminde bulunmak mümkündür.

“Halvetîliğin Sümbüliye kolunun şeyhi Hasan Nuri Efendi'nin oğludur. Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi'nin Dîvân, Mev'iza ve Mesâir adlı üç eseri olduğu biliniyorsa da Vahyîzâde'nin *Dîvân*'ı elimizde değildir. Sadece Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İSİ. 219 numaradaki mecmuada Vahyîzâde'ye ait şiirler bulunmaktadır (138b).” (Aksoyak: 2013)

“Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi'nin babası, Balat şeyhi ismiyle meşhur olan Şeyh Seyyid Hasan Nurî Efendi(1620-1688)'dir. Hüsn-i hatta sülüs ve nesih yazıya ilgisi vardı. Sağlam bir imla ve güzel bir yazıya sahip olduğu, kendi hattıyla birçok eser yazdığı nakledilir. Nûrî mahlasını kullanan Hasan Nurî Efendi'nin güzel ilahileri, hoş sözleri ve tasavvufî şiirleri vardır.” (Gönel: 2014)

Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi'nin gerek mûsikî, şiir ve güzel yazıya ilgili bir aileden gelmesi gerekse kendisinin de divân sahibi, şâir ve eğitimli bir kimse olması onun, Risâle-i Edvâr'ın yazarı olabileceğini ihtimâlen gösterir. Babası Şeyh Seyyid Hasan Nurî Efendi 1620'de doğduğuna göre onun da 30 yıl sonra doğduğu varsayılırsa 1689 tarihli Sabrî Dîvânı nüshâsını ve dolayısıyla Risâle-i Edvâr'ı 39 yaşlarında yazmış olacaktır.

Risâle-i Edvâr'ın yazılış tarihi olan 1689 senesine uygun olan benzer bir isim de Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde yer alan Vahyî Şeyh Mehmed Efendi (1660-1718)'dir. Bu şahsın dînî ilimlere vâkıf olmakla birlikte mûsikî bilgisi olandîvân sahibi bir edib olması, onun da Risâle-i Edvâr'ın yazarı olma ihtimâlini ifâde eder. Vahyî Şeyh Mehmed Efendi'nin gerek mûsikî, edebiyât ve şiirle ilgili bir kimse oluşu gerekse 1660 yılında doğmuş olması 1689 yılında bir dîvân istinsâh edebilecek olabileceğini gösterir.

“Vahyî Şeyh Mehmed Efendi, bazı kaynaklarda Şeyh Seyyid Muhammed-i Vahyî ismiyle de anılmaktadır. (Taş, 2004: 10)

Vahyî'nin Mustafa, Hüseyin ve Muhammed adlı kardeşleri vardır. İki çocuğundan sadece Feyzullah Efendi (ö. 1730) hakkında bilgi bulunmaktadır.” (Kesik: 2014)

“Vahyî Şeyh Mehmed Efendi'nin tek eseri, dîvânıdır ki dîvânın biri British Museum Add. 7934'te, diğeri İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitaplığı Manzum 492'de kayıtlı olmak üzere iki yazması bulunmaktadır. Oğlu Feyzullah Efendi'nin bildirdiğine göre Vahyî, divanını yirmi yaşında tedvin etmiştir. Vahyî'nin divanında bulunan iki adet mensur mektup mevcuttur ki ilkinin en belirgin özelliği içerisinde sûzinak, uşşak, düğâh, segâh, devr-i kebîr, evsat gibi mûsiki terimlerinin zikredilmesidir.” (Taş, 2012: 451-452)

Buradan Vahyî Şeyh Mehmed Efendi'nin şâir olmakla birlikte mûsikî ilmine de vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.

Buradan edinilen bilgilere dayanarak söylenebilir ki; İlmîzâde Sabrî Mehmed Şerif Dîvânî'nın 53a-56a varaklarında yazılı olan Risâle-i Edvâr'ın sahibi Vahyîzâde Mehmed Kastamonî adlı kişinin; hakkında elimizde bilgi bulunmayan, Vahyî Şeyh Mehmed'in kardeşi Muhammed Efendi dahi olabilir. Bu münâsebetle Vahyîzâde Mehmed (Mehmet) Kastamonî'nin kim olduğunu tespit etmeye yönelik daha tafsilâtlı bir çalışma yapılması, bizleri daha kesin bilgiye ulaştırabileceği itibarıyla gerekli ve önemlidir.

Sonuç olarak mûsikî ve şiir bilmeleri, dîvân sahibi olmaları dolayısıyla Risâle-i Edvâr'ın sahibinin Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi'nin ya da Vahyî Şeyh Mehmed olduğu ihtimâlen öne çıkmaktadır.

Her ne kadar adı geçen şahısların memleketleri Kastamonu olmasa da elimizdeki bilgilerin sınırlı oluşu ve belli noktalarda toplanması hâlihazırda bizi iki ihtimâle götürmektedir. Zira müstensihin, Risâle-i Edvâr sahibine neden Kastamonî denildiği bu bilgiler nispetinde kestirilemez olduğu gibi daha sonra İstanbul'a gitmiş olması ve önceki elkâbının kullanılmaması olası durumlardandır.

Kabûlümüze göre Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi'ye ya da Vahyî Şeyh Mehmed Efendi'ye âit olan Risâle-i Edvâr, daha önce tespit veya tahlil edilmediğinden özgün niteliktedir. Risâle-i Edvâr'ın içeriğine ilişkin olarak iç göze çarpan özeliği; hem manzum hem mensur olmasıdır. Nestâlik hatla yazılan eserin yazarının eğitim görmüş bir kimse olduğu, hat niteliğinden anlaşılmaktadır.

5. Vahyîzâde Mehmet Kastamonî'ye Âit Risâle-i Edvâr'ın İçeriği

Risale, önce manzum olarak oniki makam, yedi avaze, dört şube ile belirtildikten sonra bestenigar ile başlayıp sebzendersebz ile biten, terkiplerin anlatıldığı hem manzum hem de mensur yazılarla devam etmektedir.

Buna göre Risâle-i Edvâr'da on iki makam; rast, irak, ısfahan, kuçek, büzürk, zengule, rehavi, hüseyini, hicaz, buselik, neva, uşşak şeklinde sıralanmıştır (vr. 53a).

Risâle-i Edvâr'da yedi âvâze; şehnaz, maye, gerdaniye, geveşt, nevrüz, selmek, hisar şeklinde sıralanmıştır (vr. 53a).

Risâle-i Edvâr'da dört şube; yegah, düğah, segah, çargah olarak sıralanmıştır (vr. 53b).

Risâle-i Edvâr'daki makam ve terkipler alfabetik sırayla aşağıdaki gibidir (54a-56a): Acem, acemırak, aşiran, bahrinazik, bestenigar, bestepençgâh, beynelbahreyn,

buselik, büzürk, büzürkçargah, çargahacem, dilkeşhaveran, düğahacem, düğahhüseyni, eviçirak, eviçmaklub, gerdaniye gerdaniyebuselik (tariflerde gerdaniye-i nigar), gerdaniyenigar (tariflerde gerdaniyebuselik yerinde), geveşt, hicaz, hicazacem, hicazbüzürk, hicazi, hisar, hisarek, hümâyûn, hüseyinî, hüseyinîacem, irak, irakmâyê, ısfahan, ısfahanhisar, karcığar (karcığay imlâsı hatalı olmalı), küçek, mâye, müberka (berka' imlası yanlış), muhalifek, muhalifhicaz, muhayyer, müstear, nevâ, nevahüseynî, nevâmâhûr, nevâmâyê, nevâsünbüle, nevâuşşak, nevrüz (tariflerde nevrüzrumi), nevrüzacem, nigâr, nigârnik, nihavendrûmî, nihavendsagîr, nihavendkebir, nikriz, nişaburek, nühüft, pençgâh, pençgâhacem, pençgâhnühüft, rahatulervâh, rast, rastacem, rastmaye (tariflerde mevcut değil), rastpençgâh, rehâvî, rekb (tariflerdeki rekb imlâsı hatalı olmalı), rekbnevrüz, rekbrûmî (metinde rakibrûmî imlasıyla yazılmış, tariflerde ise bu terkip yok), sazkar, sebzendersebz (çargâh, büzürk, pençgâh, hicaz, rehâvî, nühüft, uzzal âgâzelerinden oluşur), segâhacem, segâhmâyê, şehnaz, selmek, sipihr, sipihrhüseyni, türkîhicaz, uşşak, uşşakmâyê, uzzal, uzzalacem, uzzâlî, vechibûselik, vechihüseynî, zavilimâyê (zagulmâyê imlâsı hatalı olmalı), zezem, zengule, zirefkend, zirkeşide.

Risâle-i Edvâr'daki terkiplerin tarifleri düz yazı şeklinde verilmiş olup şöyledir(54b-56a): Bestenigar odur ki rast başlayıp çargâhevinde karar eder. Nikriz odur ki hicaz başlayıp rast evinde karar eder. Bestepençgah oldur ki ısfahan başlayıp segah evinde karar eder. İsfahan odur ki ısfahan başlayıp acem evinde karar eder. Dilkeşhaveran odur ki hüseyinî başlayıp irak evinde karar eder. Zirkeşide odur ki hüseyinî başlayıp rehâvîde karar eder. Aşiranodur ki acem başlayıp inerek rast evinde karar eder. Nigar odur ki acem başlayıp rehâvî evinde karar eder. Uzzalacem odur ki uzzal başlayıp inerek acem evinde karar eder. Muhalifek odur ki tizleşmek üzere yegah başlayıp uzzal gösterip inerek segah evinde karar eder. Muhalifhicaz odur ki hicâzî başlayıp karcığar (karcığay) evinde karar eder. Irakmâyê odur ki irak başlayıp inerek mâye evinde karar eder. Rahatulervâh odur ki hicaz başlayıp inerek irak evinde karar eder. Nevâhüseynî odur ki hüseyinî başlayıp yine karcığar (karcığay) evinde karar eder. Nevâuşşak odur ki nevâda başlayıp yine uşşakevinde karar eder. Nevâmahur odur ki neva başlayıp mahur evinde karar eder. Nevasünbüle odur ki yine neva başlayıp sünbülede karar eder. Nevâmâyê odur ki neva başlayıp mâyeevinde karar eder. Segâhmâyê odur ki segâh başlayıp inerek evinde karar eder. Uşşakmaye odur ki rast evinde başlayıp inerek mâye evinde karar eder. Uzzâlî odur ki segah

başlayıp düğah evinde karar eder.[Mü]berka odur ki çargah başlayıp segah evinde karar eder. Zemzem odur ki nevrüz (kinevrüz imlâsı hatalıdır)başlayıp rehavi evinde karar eder. Nevruzrûmi odur ki pençgah başlayıp inerek düğah evinde karar eder. Rekb (rakib) odur ki küçek yapmak üzere çargah başlayıp düğah evinde karar eder. Zirefkend odur ki büzürk yapmak üzere segah başlayıp inerek düğah evinde karar eder. Rekbnevrüz (rakibnevrüz) odur ki küçek başlayıp inerek düğah evinde karar eder. Nişabur odur ki çargah başlayıp hüseyini yaparak mâye karar eder. Sazkar odur ki segah başlayıp maye yaparak rast karar eder. Nihavendrûmi odur ki hicaz başlayıp ısfahan yaparak küçek karar eder. Acem odur ki ırak başlayıp düğah karar eder. Nevruzacem odur ki nevrüz başlayıp acem evinde karar eder. Acemırak odur ki acem başlayıp ırak evinde karar eder. Muhayyer odur ki düğah göstererek hüseyini başlayıp yine düğah karar eder. Gerdaniyenigar odur ki gerdaniye başlayıp yine Buselik yaparak rastla [kopukluk var] nigarinek odur ki gerdaniye başlayıp çargah yaparak maye karar eder. Vechhüseyini odur ki karcığar başlayıp yine hüseyini yaparak karar eder. Vechbuselik odur ki buselik başlayıp hüseyini yaparak vech karar eder. Karcığar odur ki neva göstermek üzere çargah başlayıp düğah yaparak karar eder. Evcırak odur ki segah başlayıp ırak evinde karar eder. Evcmaklub odur ki neva başlayıp gerdaniye gösterip ırak karar eder. Müstear odur ki uzzâlî başlayıp segah evinde karar eder. Nühüft odur ki muhayyer başlayıp uzzal yaparak hicaz karar eder. Sipihir odur ki hüseyini başlayıp hicâzî karar eder. Hüseyiniacem odur ki muhayyer başlayıp hüseyini yaparak acem karar eder. Nihavendsagir odur ki hicâzî başlayıp uzzal evinde çargah karar eder. Nihavendkebir odur ki hicaz başlayıp yine nihavend evinde çargah karar eder. Hümayun odur ki zengüle başlayıp inerek rehavi evinde karar eder. Bahrinazik odur ki hicaz yapmak üzere segah başlayıp inerek düğah evinde karar eder. Hisar odur ki hüseyini göstermek üzere segah başlayıp küçek karar eder. Hisarek odur ki hüseyini göstermek üzere segah başlayıp ısfahan karar eder. İsfahanhisar odur ki hisar başlayıp büzürk karar eder. Türkihicaz odur ki hisar başlayıp hicâzî karar eder. Hicazbüzürk odur ki hicaz başlayıp büzürk karar eder. Beynelbahreyn odur ki gerdaniye başlayıp uşşak karar eder. Düğahhüseyini odur ki düğah başlayıp hüseyini karar eder. Sipihirhüseyini odur ki [kopukluk var] muhayyer odur ki hisar yaparak hüseyini karar eder. Rastpençgah odur ki rast başlayıp pençgah karar eder. Büzürkçargah odur ki büzürk başlayıp çargah karar eder. Düğahacem odur ki segah başlayıp acemde karar eder. Çargahacem inerek çargah başlayıp acemde karar etmektedir. Pençgahacem yine

pençgah başlayıp acemde karar etmektir. Hicazacem yine hicaz başlayıp acemde karar etmek. Rastacem yine rast başlayıp acem karar etmektir. Sebzendersebz odur ki bu yedi terkinin tümünü biraraya getirir. Üstad buna sebzendersebz diye ad koymuştur ve âgâzeler bunlardır: Çargah, büzürk, pençgah, hicaz, rehavi, nühüft, uzzal; bunları biraraya getirir.

Mûsikî edvârlarında ve mûsikî teorisi bilgisi veren çeşitli risâlelerde geçen “yüzünden” ifâdesi; günümüz anlayışında makamsal tariflerin anlaşılabilirliği açısından “yapmak üzere, göstererek” anlamında anlaşılmalıdır. (Bkz. Gençoğlu, 2019: 24-25)

6. Sonuç

Türk Mûsikîsi Tarihi'nin çeşitli alt dallarına dâir bilgiler edinmek; mûsikî teorisi, sosyolojisi, antropolojisi, psikolojisi, eğitimi veya organoloji vb. sahalara ilişkin bilgilere ulaşmak için kadim kaynakların tespit ve tahlili başlı başına bir ihtisâs gerektirmektedir.

Türk Mûsikîsi kaynaklarından birisi olan dîvânlar genellikle aruz kullanılarak yazılan şiirlerin toplandığı kitaplar olmakla beraber birtakım özgün bilgiler de içerebilmektedir.

Paris Millî Kütüphânesi'nde Turc 384 künye ile kayıtlı olan İlmîzâde Sabrî Mehmed Şerif Dîvânî'nin 53a-56a varakları, dîvân sahibi Vahyîzâde Mehmed (Mehmet) Kastamonî adında mûsikîşinâs şâirin mûsikî teorisine dâir bilgiler içeren özgün Risâle-i Edvâr'ını ifâde etmektedir.

Tespit ve tahlil tarafımızca yapılan 1689 tarihli bu özgün Risâle-i Edvâr'ın yazarının, eldeki bilgiler ışığında Vahyîzâde Mehmed Feyzullah Efendi ya da Vahyî Şeyh Mehmed Efendi olabileceğine kanaat getirilmiştir.

Bu kaynak; özgün bir 17. yüzyıl kaynağı olmasının yanı sıra bestepencgâh, beynelbahreyn, büzürkçargâh ve eviçmaklûb gibi makâm tarihi açısından yenilik arz eden, daha önce kaynaklarda tesâdüf edilmemiş dört adet terkinin ismini ve/veya tarifini vermesiyle de Türk Mûsikîsi Teorisi Tarihi için oldukça mühim ve değerli bir kazanımdır.

Kaynakça

Aksoyak, İsmâil H. (16.11.2013), “Vahyîzâde Mehmed Feyzullâh Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/feyzullah-efendi-vahyizade-mehmed>, Erişim Tarihi: 24.08.2019.

Bursalı Tahir Efendi (1972), “Vahyîzâde Muhammed Efendi-İznikî”, *Osmanlı*

Müellifleri, (Haz. Yavuz, Fikri ve Özen, İsmâil), Cilt 1, İstanbul: Meral Yayınevi.

Gençoğlu, Mehmet S. H. (2019), “*İsrail Millî Kütüphanesi, Jer. Yah. Ar. 213 Künyeli Risâle-i Edvâr’ın İncelemesi*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Gönel, Hüseyin (18.12.2014), “*Şeyh Seyyid Hasan Nurî Efendi*”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nuri-seyh-seyyid-hasan-nuri-efendi>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.

Kasır, Hasan (1990), *Sabrî Mehmed Şerif Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kesik, Beyhan (28.02.2014), “*Vahyî Şeyh Mehmed Efendi*”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vahyi-seyh-mehmed-efendi>, Erişim Tarihi: 15.07.2019

Sabrî Dîvânı, Paris Biblioteque Nationale, Suppl. Turc 384.

Tamay, Sedat ve Gençoğlu, Mehmet S. H. (2020), *Mildan Niyazi Ayomak’ın Türk Müziği Armonisi ve Müzik Fiziği Notları*, Ankara: Akademisyen Kitabevi Yayınları.

Taş, Hakan (2004), *Vahyî Dîvânı ve İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İÜ SBE.

Taş, Hakan (2012), “Vahyî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42, s. 451-452, İstanbul: TDV Yayınları.

Uslu, Recep (2006), *Müzikoloji ve Kaynakları*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.

Ekler

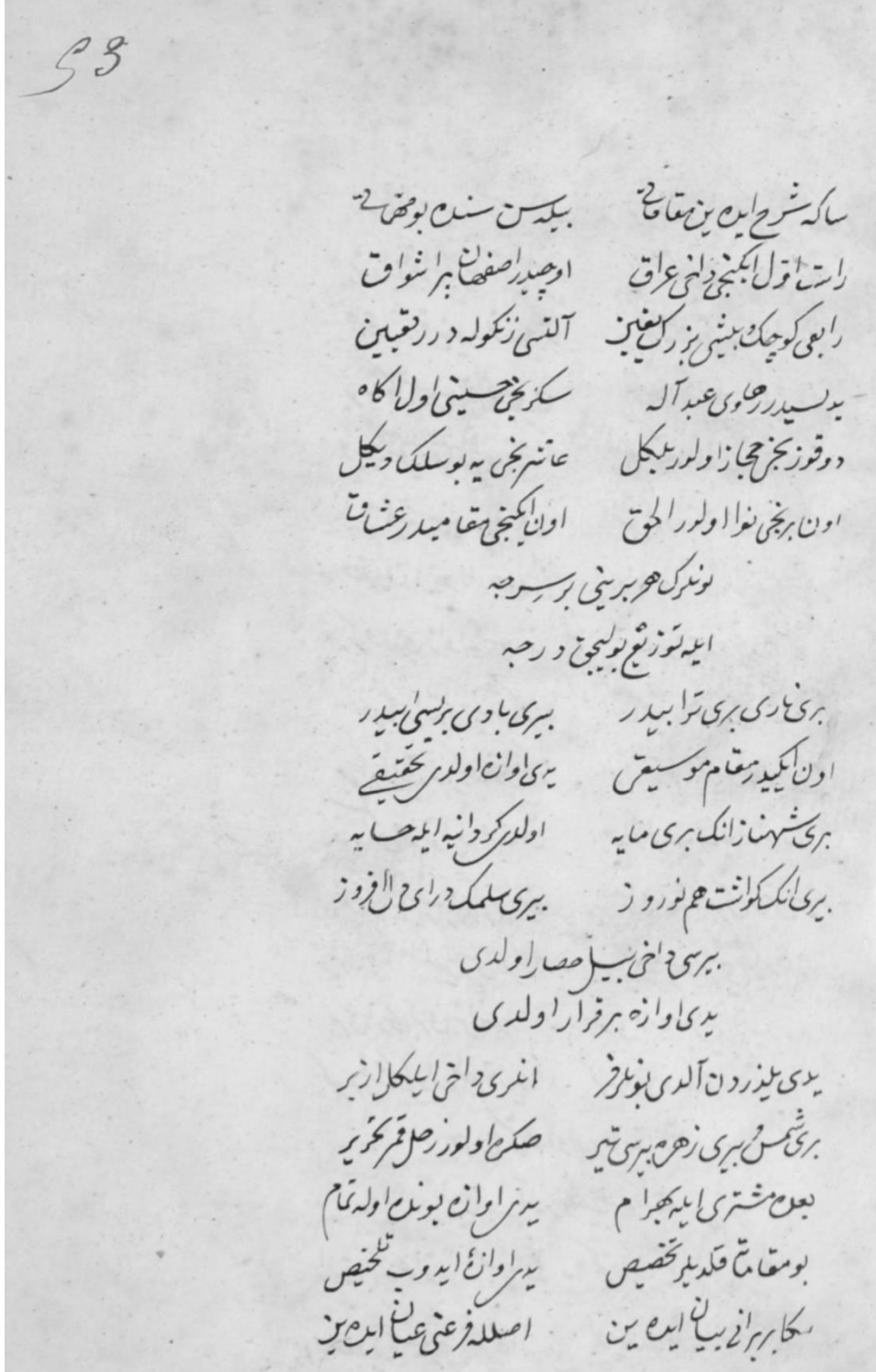
Ek 1: İlmîzâde Sabrî Dîvânî'nın 49b numaralı varâğında Vahyîzâde Mehmed Kastamonî'ye âit ferağ kaydı

49b

Ek 2: İlmîzâde Sabrî Dîvânî'nin 53a-56a varaklarında bulunan Vahyîzâde Mehmed Kastamonî'ye âit Risâle-i Edvâr

53a

راست اوان سید رسک
بزرگ اوان سید شهناز
هم حجازی قرینیدر نوروز
بوسلکه حسینی همصحت
دیگه قفق مقامد جانا
راست ایه حسیندن هبار
اصفهان دن دلارهاوی اولور
زنکوله حجازی زاوله همسوز
اصفهان اقدن بوشنگ
جمع اولوب بزرگیله زیر افکنده
بوسلک هم نو ایله عشاق
ینه ترکیب شعبه بی کوش ایت
بری یک گاه انک برسی دو گاه
بری نری بری تر ایدر
کرم خوشک اوله طبع نریدر
چون تمام اولدر بل مقامات
ویر صبی آله روحیه صلوات
رات عراق اصفهان
رهاوی حسینی حجاز
کرم و تراول و زکاریدر
کوچک بزرگ زنکوله
بوسلک نوا عشاق
لور

۵۴

نوزدن حکم بیدی اواره بی اولنور
نوروز سلک شهناز مایه کرداینه کوانت حصار
دورت شعبه بی ایدر
یکگاه دوگاه سکه چارگاه
اون ایکی مقامه ترکیب اولنر بی اولنور
اولابنه نکار نکرز پنجگاه اصفهان و کاش هزاران
زبر کشید عشیران نکار عدال منی لفق
منی لف حجاز راضه الارواح عواق مایه نوای عشاق
نوای حسینی نوای ماهور نوای سنبله نوای مایه
عشاق مایه رات مایه زانغول مایه برقع زمزم
نوروز رومی راکب راکب مومی نشانیور وک
سازکار نهماوند رومی عجم عجم عواق محتر
کرداینه بوسلک نکارینک کرداینه نکار وجه حسینی
وجه بوسلک قرچغای نهماوند صغیر نهماوند کبیر
اوج عراق اوج معلوب مستعار سپهر همایون
بجرنارک حصار حصارک اصفهان حصار تورک حجاز
حجاز بزرک بنیر البحرین دوگاه حسینی سپهر حسینی
رات پنجگاه پنجگاه نهفت بزرک چارگاه دوگاه عجم
سیکاه عجم چارگاه عجم پنجگاه عجم حجاز عجم

راست عجم نيز اندر سينر
 اکادک کلکل کیم بو تر کيلبر بر بير ايچينه نجه کير رانی دتم بایر لوم
 اول بکل بسته نکار اولدر که راست آید ایدوب چارگاه
 اونر قرار ایدر نکوز اولدر که حی زاید ایدوب راست اونر
 قرار ایدر بته پنجگاه اولدر که اصفهان اغاز ایدوب سه کاه اونر
 قرار ایدر اصفهان اولدر که اصفهان اغاز ایدوب عجم اونر قرار ایدر
 دکش خواران اولدر که تمام حسینی اغاز ایدوب عراق اونر قرار ایدر
 زبر کشید اولدر که حسینی اغاز ایدوب هاوید قرار ایدر غنجان
 اولدر که عجم اغاز ایدوب ایند راست اونر قرار ایدر نکار اولدر که
 عجم اغاز ایدوب هاوی اونر قرار ایدر خدال عجم اولدر که تمام خدال اغاز
 ایدوب ایند عجم اونر قرار ایدر مخالفک اهر که تیز لوز بندن اغاز
 ایدوب خدال کور کز ایت سکه اونر قرار ایدر مخالف حجاز
 اولدر که تمام حجاز اغاز ایدوب ترجعی اونر قرار ایدر عراق مایه
 اولدر که تمام عراق اغاز ایدوب نیه مایه اونر قرار ایدر راحته
 الدرواح اولدر که حجاز اغاز ایدوب ایند عراق اونر قرار ایدر
 نوای حسینی اولدر که تمام حسینی اغاز ایدوب ایند ترجعی اونر قرار
 این نوای عشق اولدر که تمام نواده اغاز ایدوب نیه عشق
 اونر قرار ایدر نوای مهور اولدر که تمام نوای اغاز ایدوب
 واه مهور اونر قرار ایدر نوای سنبله اولدر نیه نوای اغاز ایدوب
 سنبله

۵۵

سنبده قرار این نوای مایه اولدر که تمام نواغزایدوب مایه
اونن قرار این سکه مئا اولدر که سکه اغزایدوب اینه اونن قرار
این عشاق مایه اولدر که تمام راست اغزایدوب اینه مایه اونن
قرار این زاغولی اولدر که تمام سکه اغزایدوب دوکاه اونن قرار
برقع اولدر که تمام چارکاه اغزایدوب سکه اونن قرار
زعزم اولدر که کنوروز اغزایدوب رهاروی اونن قرار
نوروز رومی اولدر که پنجکاه اغزایدوب سبینه دوکاه اونن
قرار این راک اولدر که کوچک یوزندن چارکالا اغازه ایروب
دوکاه اونن قرار این زبیر فکند اولدر که بزرک یوزندن سکه
اغزایدوب اینه دوکاه اونن قرار این راک نوروز اولدر که
تمام کوچک اغزایدوب اینه دوکاه اونن قرار این نشبور
اولدر که تمام چارکاه اغزایدوب حسینی یوزندن مایه قرار
این سزکار اولدر که سکه اغزایدوب مایه یوزندن
راست قرار این نهاندر رومی اولدر که حجاز اغزایدوب اصغین
یوزندن کوچک قرار این عجم اولدر که عراق اغزایدوب رکاه
قرار این نوروز عجم اولدر که تمام نوروز اغزایدوب عجم اونن
قرار این عجم عراق اولدر که تمام عجم اغزایدوب عراق اونن قرار
این محبر اولدر که دوکاه یوزندن حسینی اغزایدوب نینه دوکاه قرار
این کودانیه نکار اولدر که تمام کودانیه اغزایدوب

ینه بوسلک یوزندن راستیه نکارینک اولدرکه تمام کردانیه
 اغازایروب چارکاه یوزندن مایه قراراین وجهسینی
 اولدرکه قحیفار اغازایروب ینه حسینی یوزندن قراراین وجه
 بوسلک اولدرکه تمام بوسلک اغازایروب حسینی یوزندن
 وجه قراراین قحیفار اولدرکه نو یوزندن چارکاه
 اغازایروب دوکاه یوزتن قراراین اوج عراق اولدرکه
 سه کاه اغازایروب عراق اونس قراراین اوج مغلوب اولدرکه
 نیم نو اغازایروب کردانیه کوسه ریب عراق قراراین مستا
 اولدرکه عدالی اغازایروب سه کاه اونس قراراینه سخت
 اولدرکه محیه اغازایروب عدال یوزندن مجاز قراراینه
 اولدرکه ینه مجیه اغازایروب حصار یوزندن کوچک قراراین عدال
 اولدرکه حسینی اغازایروب مجاز قراراینه حسینی علم اولدرکه حقیق
 اغازایروب حسینی یوزندن عجز قراراینه سخاوند صغیر اولدرکه تمام
 مجاز اغازایروب غزال اونس قراراینه سخاوند کبیر اولدرکه
 مجاز اغازایروب ینه سخاوند اونس چارکاه قراراینه همایون
 اولدرکه زنگوله اغازایروب اینه رها و اونس قراراینه
 بحر نازکی اولدرکه تمام مجاز یوزندن سه کاه اغازایروب
 اینه دوکاه اونس قراراینه حصار اولدرکه حسینی یوزندن
 سه کاه اغازایروب کوچک قراراینه حصار اولدرکه

حسینی

56a

56

حسینی یوزندن کاه اغاز ایدوب اصغنا قرار این صغنا
حصار اولدر که حصار اغاز ایدوب بوزرک قرار این تورک حجاز
اولدر که تمام حصار اغاز ایدوب حجاز قرار اینیه حجاز بوزرک
اولدر که حجاز اغاز ایدوب بزرک قرار اینیه بن البجرین اولدر که
تمام کرد اینه اغاز ایدوب عت قرار اینیه دو کاه حسینی اولدر که دو
اغاز ایدوب حسینی قرار این سپهر حسینی اولدر که تمام حجاز اولدر که
حصار یوزندن حسینی قرار اینیه راست پنجگاه اولدر که تمام راست
اغاز ایدوب پنجگاه قرار این پنجگاه نهفت اولدر که پنجگاه اغاز
ایدوب عدال یوزندن حجاز قرار اینیه بزرک چارگاه اولدر که بزرک
اغاز ایدوب چارگاه قرار این دو کاه عجم اولدر که دو کاه اغاز ایدوب
عجم اولدر قرار این سه کاه عجم اولدر که تمام کاه اغاز ایدوب
عجم قرار این چارگاه عجم اینه چارگاه اغاز ایدوب عجم قرار
انکدر پنجگاه عجم نه پنجگاه اغاز ایدوب عجم قرار انکدر حجاز
عجم نه حجاز اغاز ایدوب عجم قرار انکدر راست عجم نه راست
اغاز ایدوب عجم قرار انکدر سیز اندر سیز اولدر که بویر ترکیبری
جکسنی بریرین ذکر اینیه و جمع اینیه استاد بوکان سیز اندر سیز دیواد
توشلردر و اغازه لرد حق بونددر چارگاه بزرک پنجگاه
حجاز رهاوس نختفغال بوئر جمیلر ادوار
تم و بیعت فیصله

TÜRKİYE’DE VE DÜNYADA GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE MİKRO BİR ANALİZ

Buşra İLGÜN, busrailgun@gmail.com

Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ, a.kadirdeveli@yahoo.com

Özet

Bu araştırmada, Türkiye ve dünyadaki %20’lik gelir grupları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Birinci bölümde gelir dağılımı ve türleri; ikinci bölümde Türkiye’deki gelir dağılımı; üçüncü bölümde dünyadaki gelir dağılımının nasıl olduğuna ilişkin istatistiksel veriler paylaşılmıştır. Sonuç bölümünde ise mevcut bulgulardan hareketle analiz ve önerilerde bulunulmuştur.

Araştırma sonucunda gelir dağılımında ortaya çıkan çarpıklıkların, hemen hemen bütün ülkelerin ortak bir sorunu olduğu görülmüş ve anlaşılmıştır. Veriler dünyadaki yoksulluğun azalması, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için gelir dağılımının adil bir şekilde dağılması gerektiğini açık şekilde ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Gelir Dağılım Türleri, Fonksiyonel Gelir Dağılımı, Kişisel Gelir Dağılımı, Gelir Grupları.

AN ANALYSIS OF MICRO ON INCOME DISTRIBUTION IN THE WORLD AND TURKEY

Abstract

This study aims to examine “% 20 income groups” in Turkey and other countries around the world comparatively. The first part of the study includes income distribution and types. Distribution of income in Turkey is tackled in the second part in more detail. The third part of the study is about statistical datas which includes how distribution of income is in the world. In the conclusion, the findings were analyzed and suggestions were made to contribute to the literature.

As a result, it is concluded that the distortion in the distribution of income is a common problem for almost all countries. The datas of this research clearly showed that the distribution of income should be distributed fairly in order to reduce poverty in the world and ensure economic growth.

. **KeyWords:** Income Distribution, Income Distribution Types, Functional Income Distribution, Personal Income Distribution, Income Groups.

1. GİRİŞ

Gelir dağılımı, toplumların üretimden elde ettikleri gelirlerin, toplumda yaşayan bireyler üzerinde bölünmesidir. Gelir dağılımı adil olduğunda toplumların sağlık, eğitim, kültür, sosyal, ekonomik kategorilerde gelişmişlik ve başarı düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Bunun yanında adil gelir dağılımı toplumda yoksulluğun azalmasında, toplumsal refah ve birliğin artmasında da etkili olmaktadır(Acar : 2015:44).

Gelir dağılımı adil bir şekilde gerçekleşmediğinde, gelir eşitsizliğinin yaşanmasına yol açmaktadır. Gelir eşitsizliği, elde edilen gelirin toplum, birey ve aileler üzerindeki orantısız dağılımı anlamına gelmektedir. Gelir eşitsizliği ile toplumsal refah arasında çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır. Gelir eşitsizliği arttıkça ekonomik, sosyal, politik istikrarsızlık artmakta, eğitim, sağlık gibi temel insani yatırımlara ayrılan kaynak miktarı da azalmaktadır. Bu durum da yalnız iktisadi büyümeyi değil kısa ve orta vadede toplumsal ilerleme ve gelişimi de sekteye uğratmaktadır(Weede: 1997:751-764).

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin makro düzeyde nedenleri; miras yoluyla elde edilmiş servet, devletin küçülmesi ve sosyal politikaların kısıtlanması, ülkenin maliye politikası, vergi sistemi, küreselleşme süreci, toplumdaki geleneksel ilişkiler, nüfusun ve işgücü piyasasının yapısı olarak sıralanabilir (Tayyar, 2011: 42-69). Bireyin beşeri sermayesi, sosyal sermayesi (network) ve işgücü piyasasındaki konumu üzerinde ortaya çıkan etkenlerde mikro nedenler olarak sıralanabilir (Erikli ve Yücel, 2019: 245).

Makalenin ilk bölümünde gelir dağılım türlerinden bahsedilecektir. İkinci bölümde, Türkiye'deki gelir dağılımı %20'lik gelir grupları ele alınarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde dünyadaki gelir dağılımının durumu %20'lik gelir grupları referans alınarak incelenmiştir.

2. GELİR DAĞILIMI TÜRLERİ

Gelir dağılım türlerinden bahsetmeden önce gelir ve gelir dağılımı kavramlarından bahsedilmesi uygun olacaktır. Bireyin ya da hane halkı üyelerinin üretime yaptığı katkı karşılığında elde ettiği değerlerin toplamı “gelir” kavramını oluşturmaktadır (Web 1). Gelir, herhangi bir kişinin nesnel veya nesnel olmayan araçları kullanarak diğer kişi ve kişiler için yaratılan hizmet sonucunda elde edilen değer olarak da ifade edilmektedir.

Gelir dağılımı ise, belli bir dönemde bir ülkede yaratılan milli gelirin bireyler ya da üretim faktörleri arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Gelir dağılım türleri, kişisel, fonksiyonel, sektörel, bölgesel, eğitim durumu, meslek grupları, cinsiyet ve sosyal gruplar olarak kategorilere ayrılmaktadır(Gençler vd.: 2017:24).

Kişisel gelir dağılımı; bir ülkedeki milli gelirin oluşumunda katkısı bulunan nüfusun gelirden ne kadar pay aldığını ifade etmektedir. Bu payın bireyler ve aileler arasındaki dağılımı önem arz etmektedir. Bu dağılıma bakılarak birey ya da gruplar arasındaki gelir eşitsizliklerinin oranı ve düzeyi anlaşılabilir. Kişisel gelir dağılımı ile, milli gelir beş eşit parçaya bölünerek, ülke nüfusunun en düşük, ikinci, üçüncü, dördüncü ve en yüksek %20'lik gelir gruplarının düzeylerinin ne olduğu hesaplanabilmektedir. En yüksek %20'lik gelir grubu ile en düşük %20'lik gelir grubu arasındaki fark ne kadar büyükse gelir dağılımının da o kadar adaletsiz olduğu görülmekte ve anlaşılmaktadır (Karabulut: 2006:24).

Fonksiyonel gelir dağılımı; üretim sonucunda ortaya çıkan gelirin, üretim faktörleri arasındaki payını göstermektedir. Bir başka deyişle fonksiyonel gelir dağılımı, üretim faktörlerinden emeğin karşılığı “ücret”, sermaye karşılığı “faiz”, toprak sahiplerinin karşılığı ise rant olarak milli gelir içerisindeki paylarını ifade

etmektedir. Bu dağılım sosyal tabakaların kendileri arasındaki farklıları değil sosyal tabakalar arasında gelirin nasıl dağıldığını gösterir (Turkay: 2011:3).

Sektörel gelir dağılımı; sanayi, tarım ve hizmet sektörleri başta olmak üzere çeşitli sektörlerin milli gelire ne kadar katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sektörlerin milli gelire katkısı aynı değildir. Bazı sektörler milli gelire daha fazla katkı sağlarken, bazıları daha az katkı sağlamaktadır. Tarım, sanayi ve hizmet sektöründe en az milli gelire katkıyı tarım sektörü yapmaktadır. Sektörlerin milli gelire yapmış oldukları katkılar ülkelerin gelişmişlik durumunu da göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün payı büyükken, gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün payı daha büyüktür (Koç: 2018:9).

Bölgesel gelir dağılımı; bir ülke sınırı içerisinde elde edilmiş olan milli gelirin coğrafi olarak dağılımını göstermektedir. Bir ülke içerisindeki bütün bölgeler milli gelirden eşit pay almamaktadır. Kimi bölgeler milli gelirden daha fazla pay alarak gelişirken, kimi bölgeler daha az pay almakta ve yeterli gelişim gösterememektedir (Uysal: 2007:251).

3. TÜRKİYE'DEKİ GELİR DAĞILIMI

Türkiye'de gelir dağılımına ilişkin veriler Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan ve sadece Ankara ve İstanbul'da yaşayan memur ve işçilerin ailelerini kapsayan hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi ile tespit edilmektedir. 1987 yılında DİE ilk kez gelir dağılımına yönelik çalışmalarda bulunmuş ve ilk olarak hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketini 1994 yılında sonuçlandırmıştır. Hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları daha sonra 2002 yılından bu yana TÜİK tarafından düzenli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır (Doğan & Tek, 2007: 103).

Tablo1: Fert Gelirine Göre %20'lik Gruplara İlişkin Bulgular

Yıllar	Toplam	İlk%20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
2012	100,0	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6
2013	100,0	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6
2014	100,0	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9

2015	100,0	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5
2016	100,0	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2
2017	100,0	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4
2018	100,0	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6

Kaynak: TÜİK (2020a)

Tablo 1’de 2012-2018 yılları arasında fert gelirine göre %20’lik gruplar verilmiştir. İlk %20’lik grup düşük gelirli fertleri ifade ederken, Son %20’lik grubu en yüksek gelire sahip fertleri oluşturmaktadır. Tablo 1’deki veriler incelendiğinde İlk %20’lik grubun 2012-2018 yılları arasında 6,1 oranında bulunduğu görülmektedir. 2012 ile 2018 yılları arasında 0,2 oranında bir artış yaşanmıştır. İkinci %20’lik grup incelendiğinde yıllar içerisinde 10,6 civarında olduğu görülmüştür. Üçüncü %20’lik grup incelendiğinde çoğunlukla %15,2’lerde olduğu son iki yılda 14,8’e düştüğü görülmektedir. 2012 ile 2018 yılları arasında %0,4 oranında bir azalış gerçekleşmiştir. Bu grup orta gelire sahip olan memur ve işçileri kapsamaktadır. En çok enflasyon ve vergilerden etkilenen de yine üçüncü %20’lik gelir grubudur (Acar, 2015:56). Dördüncü %20’lik grup incelendiğinde genel olarak %21,5’lerde dolandığı ama son iki yıl 20,9 düştüğü görülmektedir. 2012 ile 2018 yılları arasında %0,7’lik bir düşüş söz konusudur. Son %20’lik grup incelendiğinde genel olarak %46,6’larda dolandığı görülmektedir. 2012 ile 2018 yılları arasında 0,9 oranında artış söz konusudur. En yüksek gelire sahip olan grupta yıllar içinde 0,9 artış yaşanırken, en düşük gelir grubunda %0,2’lik bir artış yaşanmıştır.

Tablo 2:Fert Gelirine Göre %20’lik Gruplar ve Gelir Türlerine İlişkin Bulgular

Gelir Türleri	Yıllar	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
Maaş ve Ücret	2012	46,5	31,3	42,7	44,8	47,1	8,9
	2013	48,3	31,5	44,0	46,6	47,4	1,6
	2014	49,1	33,7	43,7	46,4	49,5	2,4
	2015	49,7	37,3	45,9	46,8	50,2	2,4
	2016	49,7	39,7	46,6	45,6	52,4	1,4

	2017	48,9	39,9	46,1	45,9	51,7	9,8
	2018	48,5	39,8	45,5	47,6	52,7	8,4
Yevmiye	2012	3,4	21,5	9,7	4,6	2,5	,6
	2013	3,2	20,7	9,6	3,8	2,3	,5
	2014	3,3	19,6	8,7	4,5	2,3	,6
	2015	2,8	16,1	7,6	3,7	2,1	,5
	2016	2,5	14,5	6,6	3,7	2,0	,4
	2017	2,6	14,1	7,4	3,6	2,3	,4
	2018	2,7	14,3	6,4	4,2	2,5	,5
Müteşebbis	2012	20,4	20,1	20,8	17,6	17,4	2,5
	2013	19,6	20,2	18,4	16,3	17,9	1,5
	2014	18,5	18,3	17,5	15,4	15,7	0,9
	2015	18,8	16,8	16,2	15,0	16,0	1,8
	2016	19,8	16,9	16,1	15,6	15,7	3,7
	2017	19,6	17,4	15,7	15,0	14,1	4,1
	2018	18,8	16,2	15,6	14,0	13,7	3,0
Tarım	2012	6,8	12,5	10,8	8,0	6,6	,2
	2013	6,4	11,7	8,7	7,4	6,6	,1
	2014	5,3	9,8	7,9	6,4	6,1	,7
	2015	5,0	8,0	7,0	5,4	5,3	,0
	2016	5,0	8,9	6,9	6,1	5,4	,7
	2017	4,2	8,7	6,6	5,6	4,5	,8
	2018	4,3	8,5	6,7	5,6	4,2	,1
	2012	13,6	7,5	9,9	9,6	10,7	7,2
Tarım Dışı	2013	13,2	8,6	9,6	8,9	11,3	6,4
	2014	13,2	8,5	9,5	9,0	9,7	7,1
	2015	13,8	8,8	9,3	9,6	10,	7,8
	2016	14,8	8,0	9,1	9,5	10,3	0,0
	2017	15,4	8,6	9,1	9,4	9,7	1,2

	2018	14,5	7,7	9,0	8,4	9,6	0,0
Gayrimenkul	2012	3,5	1,1	1,2	1,7	2,6	,1
	2013	3,3	0,9	1,0	1,8	2,7	,7
	2014	3,3	1,1	1,1	1,7	2,7	,7
	2015	3,3	1,0	1,3	1,8	2,4	,6
	2016	3,1	1,2	1,1	1,8	2,6	,3
	2017	3,4	0,7	1,2	1,8	2,8	,7
	2018	3,4	0,7	1,2	1,8	2,6	,9
Menkul Kıymet	2012	3,3	2,1	2,1	2,2	2,3	,4
	2013	3,1	2,4	2,2	2,4	2,5	,8
	2014	2,9	2,1	2,1	2,2	2,4	,6
	2015	2,6	1,8	1,7	2,1	2,3	,1
	2016	2,5	1,4	1,2	1,5	1,6	,4
	2017	3,2	1,9	1,6	1,5	1,6	,6
	2018	3,6	1,6	1,3	1,4	1,4	,7
Sosyal Transferler	2012	20,0	16,7	19,3	25,4	25,0	6,7
	2013	19,7	17,4	20,8	25,7	24,3	6,0
	2014	20,1	18,7	22,9	26,5	24,5	5,9
	2015	20,0	20,5	23,4	27,2	24,2	5,4
	2016	19,6	20,5	24,4	28,4	23,1	4,7
	2017	19,7	19,5	24,3	28,1	24,6	4,7
	2018	20,1	21,3	25,9	27,6	23,9	5,3
Emekli ve Dul-Yetim Aylıkları	2012	18,4	9,3	16,4	23,4	23,7	6,0
	2013	18,2	10,5	17,8	24,0	23,3	5,2
	2014	18,7	11,6	19,8	24,7	23,4	5,4
	2015	18,4	12,7	20,3	25,3	22,8	4,8
	2016	18,0	12,8	21,3	26,5	21,9	3,8
	2017	18,0	12,1	21,4	25,8	23,0	3,7
	2018	18,3	13,7	22,8	25,8	22,4	4,2

Diğer Sosyal Transferler	2012	1,6	7,5	2,9	2,0	1,4	,7
	2013	1,5	7,0	3,0	1,7	0,9	,8
	2014	1,4	7,1	3,1	1,8	1,1	,5
	2015	1,6	7,8	3,0	1,9	1,3	,7
	2016	1,6	7,7	3,1	1,9	1,2	,8
	2017	1,8	7,4	2,8	2,3	1,6	,9
	2018	1,8	7,6	3,1	1,8	1,4	,1
Hanelerarası Transferler	2012	2,7	6,0	3,7	3,5	2,9	,8
	2013	2,5	5,4	3,5	3,1	2,7	,8
	2014	5,6	5,3	3,5	3,0	2,8	,9
	2015	2,6	5,1	3,3	3,0	2,6	,1
	2016	2,5	4,5	3,3	3,2	2,4	,0
	2017	2,4	5,2	3,3	2,3	2,7	,8
	2018	2,7	4,9	3,5	3,1	3,0	,1
Diğer Gelirler	2012	0,2	1,2	0,5	0,3	0,2	,0
	2013	0,2	1,4	0,6	0,3	0,1	,0
	2014	0,2	1,2	0,5	0,3	0,1	,0
	2015	0,2	1,5	0,6	0,3	0,2	,0
	2016	0,2	1,3	0,6	0,3	0,1	,0
	2017	0,2	1,3	0,5	0,3	0,2	,0
	2018	0,2	1,2	0,6	0,3	0,2	,0

Kaynak: TÜİK (2020b)

Tablo 2’de fert gelirine göre %20’lik gruplar ve gelir türleri yer almaktadır. Maaş ve ücret gelir türüne bakıldığında 2018 yılında %20’lik gruplar incelendiğinde ilk %20 39,8, ikinci %20 45,5, üçüncü %20 47,6, dördüncü %20 52,7 ve son %20 48,4 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Gruplar arasındaki oranlar birbirine yakın durumdadır. Yevmiye 2018 yılı gelir türü incelendiğinde sırasıyla, ilk %20’lik 14,3, ikinci %20’lik 6,4, üçüncü %20’lik 4,2, dördüncü %20’lik 2,5 ve son %20 0,5 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Oranlar incelendiğinde aralarındaki

farkın fazla olduğu görülmektedir. Müteşebbis 2018 yılı gelir türü incelendiğinde ilk %20 16,2, ikinci %20 15,6, üçüncü %20 14,0, dördüncü %20 13,7 ve son %20 23,0 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Tarım gelir türüne göre 2018 yılı verileri incelendiğinde ilk %20 8,5 ikinci %20 6,7, üçüncü %20 5,6, dördüncü %20 4,2 ve son %20 3,1 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Tarım dışı gelir türü 2018 yılı verileri incelendiğinde ilk %20 7,7, ikinci %20 9,0, üçüncü %20 8,4, dördüncü %20 9,6 ve son %20 20,0 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Gayrimenkul gelir türüne göre 2018 yılı verilerine bakıldığında ilk %20 0,7 ikinci %20 1,2, üçüncü %20 1,8, dördüncü %20 2,6 ve son %20 4,9 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Menkul kıymetler gelir türü 2018 verilerine göre ilk %20 1,6, ikinci %20 1,3, üçüncü %20 1,4, dördüncü %20 1,4 ve son %20 5,7 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Sosyal transferler gelir türü 2018 yılı verilerine göre ilk %20 21,3 ikinci %20 25,9, üçüncü %20 27,6, dördüncü %20 23,9 ve son %20 15,3 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Emekli ve dul-yetim aylıkları gelir türünün 2018 yılı verilerine göre ilk %20 13,7, ikinci %20 22,8, üçüncü %20 25,8, dördüncü %20 22,4 ve son %20 14,2 olduğu görülmektedir. Diğer sosyal transferler gelir türü 2018 yılı verileri incelendiğinde ilk 7,6, ikinci %20 3,1, üçüncü %20 1,8, dördüncü %20 1,4 ve son %20 1,1 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Hanelerarası transferler gelir türü 2018 yılı verilerine göre ilk %20 4,9, ikinci %20 3,5, üçüncü %20 3,1, dördüncü %20 3,0 ve son %20 2,1 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir. Diğer gelirler gelir türü 2018 verilerine bakıldığında ise ilk %20 1,2, ikinci %20 0,6, üçüncü %20 0,3, dördüncü %20 0,2 ve son %20 0,0 şeklinde oransal bir dağılım olduğu görülmektedir.

4. DÜNYADAKİ GELİR DAĞILIMI

Aşağıda Dünya Bankası verilerinden yararlanarak hazırlanmış %20'lik gelir gruplarına ilişkin veriler ve dağılım oranları yer verilmektedir.

Tablo 3: En Yüksek %20'lik Gelir Grubu Oranlarına İlişkin Bulgular

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Arjantin	6,5	6,1	6,8		7,1	6,4	6,5
Ermenistan	8,7	9,4	0,1	0,7	0,2	2,4	3,0

Belçika	6,4	6,4	6,9	6,5	6,4	6,3	
Bolivya	0,6	1,9	2,3	1,1	9,0	8,5	7,2
Brezilya	8,2	7,6	7,0	6,8	8,0	7,8	8,4
Kosta Rika	3,9	4,5	3,9	3,9	4,0	4,0	3,3
Hırvatistan	9,5	9,1	9,1	8,4	8,3	7,9	
Fransa	1,3	0,9	0,6	0,9	0,2	0,0	
Gürcistan	5,3	4,9	4,3	3,4	3,7	4,5	3,2
Almanya		9,5		9,7	9,6		
Endonezya	8,7	9,2	8,5	8,4	7,0	6,5	6,1
İtalya	1,7	1,4	1,0	1,4	1,4	2,1	
Hollanda	7,0	7,2	7,7	7,4	7,2	7,6	
İspanya	1,6	1,9	1,9	2,1	1,7	1,0	
Türkiye	6,6	6,6	7,7	9,2	8,3	7,9	8,5

Kaynak:Dünya Bankası (2020a).

Tablo 3’de 2012-2018 yılları arasında en yüksek %20’lik gelir grubunun oranları verilmiştir. Tablo 3’deki veriler incelendiğinde ülkelerde yıllar içerisinde %20’lik oranların çok fazla değişmediğini hemen hemen her yıl aynı kaldığı görülmektedir. 2018 yılı verileri incelendiğinde bazı ülkelerde yıllar arasında fazla bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. En yüksek orana sahip ülkelerin sırasıyla %58,4 ile Brezilya, %53,3 ile Kosta Rika olduğu anlaşılmaktadır. En düşük oran ise %43,0 ile Ermenistan’a aittir. Bu oranı Belçika’nın takip edeceği düşünülmektedir.

Tablo 4:En Düşük %20’lik Gelir Oranı İlişkin Bulgular

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Arjantin	,0	,0	,0		,9	,1	,0
Ermenistan	,0	,6	,4	,2	,9	,4	,1
Belçika	,7	,6	,6	,6	,6	,7	
Bolivya	,4	,6	,8	,9	,9	,1	,6
Brezilya	,3	,5	,6	,6	,3	,2	,1

Kosta Rika	,2	,1	,2	,3	,2	,4	,3
Hırvatistan	,9	,1	,1	,3	,3	,4	
Fransa	,8			,9		,1	
Gürcistan	,9	,1	,4	,7	,7	,3	,5
Almanya		,2		,8	,6		
Endonezya	,8	,8	,9	,8	,7	,6	,7
İtalya	,3	,2	,2	,9	,1		
Hollanda	,1	,9	,8	,9	,8	,8	
İspanya	,1	,7	,7	,8	,7	,2	
Türkiye	,8	,8	,8	,6	,7	,8	,8

Kaynak: Dünya Bankası (2020b).

Tablo 4’de 2012-2018 yılları arasında en düşük %20’lik gelir grubunun oranları verilmiştir. Tablo 4’deki veriler incelendiğinde yıllar içerisinde %20’lik oranların çok fazla değişmediğini görmekteyiz. 2018 yılı verileri incelendiğinde bir önceki tabloda olduğu gibi önceki yıllar arasında fazla bir değişim olmadığı görülmektedir. En yüksek orana sahip ülkelerin %8,1 ile Arjantin’e aitken en düşük oran ise %3,1 ile Brezilya ve %4,3 ile Kosta Rika’ya aittir.

Tablo 5: Üçüncü %20’lik Gelir Grubuna İlişkin Bulgular

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Arjantin	5,3	5,5	5,2		5,2	5,4	5,4
Ermenistan	7,1	6,9	6,9	6,7	7,0	5,9	5,9
Belçika	8,0	8,0	7,8	8,1	8,1	8,1	
Bolivya	4,5	4,0	3,8	4,2	4,9	5,0	5,3
Brezilya	2,0	2,2	2,3	2,4	2,1	2,2	2,0
Kosta Rika	2,9	2,5	2,8	2,8	2,8	2,8	3,0
Hırvatistan	7,3	7,5	7,5	7,8	7,8	8,0	
Fransa	6,5	6,6	6,7	6,7	6,9	6,9	
Gürcistan	5,6	5,6	5,8	5,9	5,9	5,8	6,2

Almanya		7,0		7,0	7,1		
Endonezya	4,0	3,7	4,1	4,2	4,6	4,8	4,9
İtalya	6,9	7,0	7,2	7,2	7,1	6,9	
Hollanda	7,6	7,5	7,4	7,5	7,6	7,5	
İspanya	7,0	7,0	7,0	7,0	7,1	7,2	
Türkiye	5,1	5,1	4,7	4,2	4,5	4,6	4,5

Kaynak:Dünya Bankası (2020c).

Tablo 5’de 2012-2018 yılları arasında en düşük üçüncü %20’lik gelir grubunun oranları verilmiştir. Tablo 5’deki veriler incelendiğinde yıllar içerisinde %20’lik oranların çok fazla değişmediğini görmekteyiz. En yüksek orana sahip ülkelerin sırasıyla %16,2 ile Gürcistan ve %15,9 ile Ermenistan olduğu anlaşılmaktadır. En düşük oran ise %12,0 ile Brezilya ve %13,0 ile Kosta Rika’ya aittir.

Tablo 6: Dördüncü %20’lik Gelirin Payına İlişkin Bulgular

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Arjantin	3,3	3,4	3,3		3,0	3,2	3,2
Ermenistan	2,0	2,2	2,0	1,8	2,8	0,9	0,8
Belçika	2,8	3,0	2,8	2,7	2,7	2,7	
Bolivya	2,5	1,7	1,3	1,8	2,8	2,8	2,9
Brezilya	9,1	9,3	9,4	9,5	9,2	9,4	9,2
Kosta Rika	0,6	0,7	0,8	0,6	0,6	0,5	0,9
Hırvatistan	3,7	3,6	3,5	3,5	3,4	3,3	
Fransa	1,8	1,8	2,0	1,7	2,0	1,9	
Gürcistan	2,4	2,5	2,3	2,6	2,2	2,4	2,6
Almanya		2,5		2,6	2,8		
Endonezya	0,4	0,3	0,5	0,4	1,5	1,7	1,7
İtalya	2,8	3,1	3,3	3,4	3,2	3,0	
Hollanda	2,4	2,5	2,4	2,4	2,4	2,3	
İspanya	3,4	3,7	3,6	3,5	3,5	3,4	

Türkiye	2,0	1,9	1,6	1,1	1,6	1,5	1,1

Kaynak:Dünya Bankası (2020d).

Tablo 6’de 2012-2018 yılları arasında en düşük dördüncü %20’lik gelir grubunun oranları verilmiştir. Tablo 6’deki veriler incelendiğinde yıllar içerisinde %20’lik oranların bu bölümde de çok fazla değişmediğini görmekteyiz. 2018 yılı verilerine göre en yüksek orana sahip ülkelerin sırasıyla 23,2 ile Arjantin ve 22,9 ile Bolivya olduğu anlaşılmaktadır. En düşük oran ise 19,2 ile Brezilya ve 20,8 ile Ermenistan’a aittir.

5. SONUÇ

Tablolardaki gelir dağılım oranları incelendiğinde, gelir dağılımının adaletsiz bir şekilde gerçekleştiği görülmüş ve anlaşılmıştır. Toplumlar arasındaki sosyal barışın sağlanması gelir dağılımının adil bir şekilde paylaşılmasıyla mümkün olabilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek amacıyla mikro ve makro politikalar geliştirilmesi ve uygulamaların gerçekleşmesi gerekmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek amacıyla bazı politikaların belirlenmesi ve önlemler alınması gerektiği açıktır. İlk olarak kayıt dışı ekonomi kontrol altına alınarak ücretler üzerindeki vergi yükünün azaltılması sağlanabilir. Vergileri daha çok dolaylı vergilerin oluşturması, eşitsizliğin artmasına yol açmaktadır. Bunun yerine gelir ve kurumlar vergisinin artırılması, dolaylı vergi oranlarının ise azaltılması eşitsizliğin azalmasında faydalı olacaktır(Acar, 2015:58). Gelir dağılımının adil bir şekilde dağılmamasının bir sonucu olan yoksullukla mücadele edecek kısa, orta, uzun vade politikalar tasarlanabilir.

Yoksullukla mücadele kapsamında GSMH gelirden eğitim payları artırılmalıdır. Çünkü eğitim ve yoksulluk arasında kısır bir döngü söz konusudur. Eğitim arttıkça yoksulluk azalmakta, yoksulluk arttıkça da eğitime ulaşabilmesi zorlaşmaktadır (Karagöl vd.: 2018 aktaran Alpaydın: 2008:206). İşsizlik oranlarının azaltılmasını sağlayarak eşitsizliğin giderilmesine olanak sağlanabilir. Eşitsizliğin giderilmesi için önemli olan istikrarlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesidir. Bunun için de kırsal alanların geliştirilmesi gerekmektedir. Yanı sıra enflasyonla mücadele edilmelidir (Karabulut: 2006:33).

Bu önlemler alınarak ekonomide istikrarlı bir büyüme ve bunun sonucunda gelir dağılımının daha adil bir şekilde dağılacığı ve aynı zamanda yoksullukla mücadelede mesafe alınacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. (2015). Türkiye’de gelir dağılımı. Emek ve Toplum, 4(8), 42-59.
- Doğan, C., & Tek, M. (2007). Türkiye’de gelir dağılımının toplanma oranı yöntemiyle analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 93-119.
- Dünya Bankası. (2020a). Income share held by highest 20%
- Dünya Bankası. (2020b). Income share held by lowest 20%
- Dünya Bankası. (2020c). Income share held by third 20%
- Dünya Bankası. (2020d). Income share held by fourth 20%
- Erikli, S., & Yücel (2019). A. Gelir Eşitsizliği Bireylerin Refahını Etkiler mi?
Türkiye’den Bulgular. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), 243-260.
- Gençler, A., Özdemir, Ç., & İslamoğlu, E. (2017). Gelir Dağılımının Kavramsal Çerçevesi. İçinde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Kavram-Teori-Uygulama (1. bs, ss. 5-263). Seçkin.
- Karabulut, T. (2006). Türkiye’de kişisel gelir dağılımı araştırmalarının analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 9(1-2), 21-36.
- Karagöl, E., Koca, D., & İlgün, B. (2018). Eğitim ve yoksulluk ilişkisi. ICOAEF’18 International Conference On Applied Economics And Finance 4, 205-217.
- Koç, B. (2018). Gelir dağılım türleri. Bingöl Üniversitesi Ders Notları, 1-33.
- Tayyar, A.E. (2011). Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Makro Ekonomik Faktörlerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Bir Ekonometrik Analiz, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Turkay, S. (2011). Gelir dağılımı kavramı ve gelir dağılımı yaklaşımları. İK Serüveni, 1-21.
- TÜİK. (2020a). TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20’lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı, 2006-2018.
- TÜİK. (2020b). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Eşdeğer hanehalkı

kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar ve gelir türlerine göre yıllık fert gelirinin dağılımı, 2006-2018.

Uysal, Y. (2007). Gelir dağılımı türleri arasındaki ilişkiler perspektifinde Türkiye’de gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik öneriler. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 248-292.

Weede, E. (1997). Income inequality, democracy and growth reconsidered. European Journal of Political Economy, 13, 751-764.

Web 1: www.tuik.gov.tr (erişim: 10.04.2020)

POZİTİF PSİKOLOJİ NEDEN GEREKLİDİR?*

Kennon M. Sheldo (University of Missouri-Colombia)

Laura King (Columbia Southern Methodist University)

Çeviren: Doç. Dr. Yusuf ARSLAN, dryusufarlan@gmail.com

Pozitif psikoloji nedir? Pozitif psikoloji, sıradan insanın güçlü ve erdemli yönlerini bilimsel yöntemle araştırmaktan daha fazlası değildir. Pozitif psikoloji, insanlarda neyin işe yaradığını, neyin doğru olduğunu ve neyin iyileştirdiğini ortaya çıkarmak için "ortalama bir insanı" yeniden ziyaret etmektir. Öğrenilen becerileri ve gelişmiş adaptasyonları başarılı ve etkili bir şekilde uygulayan insan doğasının ne olduğunu sorgular. Ve psikologların tüm zorluklara rağmen, insanların çoğunluğunun erdemli ve amaç gerektiren bir hayat yaşama gerçeğini nasıl başardıklarını açıklamaya çalışır. Biz bu nedenle, pozitif psikolojinin sadece psikoloji olduğunu savunuyoruz. Yani, pozitif psikoloji de, doğa bilimleri ve sosyal bilimler gibi, ilgi alanına giren konuların yapısını ve işleyişini açıklamaya çalışır. Bununla birlikte, diğer bilim insanlarının kendi çalışma konularına duydukları derin takdir gibi (yani Einstein'ın denklemlerinin zarafetine hayran olan fizikçi veya eski halkların başarılarına hayran olan arkeolog) pozitif psikologlar da kendi konularına hayranlık duyarlar. Bu nedenle pozitif psikoloji, psikologları insan potansiyelleri, güdüleri ve kapasiteleri konusunda daha açık ve takdire değer bir bakış açısı benimsemeye teşvik etme çabasıdır. Böyle bir çaba, psikolojinin indirgemeci epistemolojik gelenekleri içinde şaşkıncı derecede zordur, ki bu bir pozitifliği şüpheyle görmek için eğiten inkarın, pazarlamanın ve hüsnü kuruntunun sonucu oluşmaktadır. Muhtemelen psikologların böyle bir eğitim almaları uygundur çünkü tüm insanların en azından zaman zaman kendi sanrı ve

İstekleriyle kabul edilmeye yatkın oldukları bilinir. Ancak, bu tür şüphecilğin, çok ileri götürülüp, gerçekliğin net bir şekilde anlaşılmasını engelleyen bir olumsuzluk önyargısı oluşturabileceğini öne sürüyoruz. Gerçekten de, insan yaşamında normal işleyişin tamamen olumsuz (veya probleme odaklanmış şekilde) referans çerçevelerinde açıklanamayacağı giderek daha açık hale gelmektedir. Aslında, insanların çoğunluğu kendi yaşamlarını başarılı, mutlu ve tatmin edici şekilde doyuma ulaşmış olarak açıklamaktadırlar (Meyers, 2000). Ne yazık ki, psikologlar hala insanın gelişmesi ve onun nasıl teşvik edileceği hakkında nispeten az şey biliyorlar. Onlar, sadece sorunun kaynaklarını değil değerini de anlamaktan uzaklar.

Geleneksel psikolojinin baskın olumsuz önyargısını göstermek için, aşağıdakileri göz önünde bulundurun: Klinik psikologlar dikkatlerinin büyük kısmını patolojilerin tanı ve tedavisine odaklamış ve "tedavi" arayışında, psikolojik sağlığın doğasına az önem vermiştir. Sosyal bilişsel psikoloji uygulayıcıları ilgilerinin önemli kısmını önyargılar, sanrılar, yanılsamalar, fobiler ve insanın diğer sorunlarına vermişlerdir. Evrimsel ve ekonomik psikoloji üzerinde çalışanlar insanlarda bencilliğin egemen olduğunu uzun süredir iddia etmektedirler. Freud insan ruhunda hayvansı kimliğe üstünlük verirken, çağdaş terör yönetimi teorisyenleri ölüm korkusuna üstünlük vermişlerdir. Yapılan bir OVID araştırmasında, hata ve önyargı terimleri (18.913), güç ve erdem terimlerinden (7.423) çok daha fazla hedefine ulaşmıştır.

Daha fazla spesifik örnek, bu olumsuz önyargıları daha keskin bir odak noktasına vardırır. Bir araştırma katılımcısı hayatına dönüp baktığında ve şimdi eskisinden daha iyi bir insan olduğu sonucuna vardığında, psikologlar bunu kendine hizmet eden bir yanılsama, zamansal bir önyargı, sadece bir duygu düzenleme stratejisi olarak etiketlemekte gecikmezler. Bir katılımcı, partnerini, partnerin kendisini algıladığından daha iyi olarak gördüğünde, bu, katılımcının kendi öz saygısını artırması için kurnazca bir yol olarak görülür. Bir yabancı, başka bir kişiye yardım ettiğinde, psikologlar onun bu eyleminde alturistik fedakarlığın varlığını kabul etmek istemeyerek, hızlıca eylemde bencil yarar bulmak için hareket ederler. Nitekim, teorik psikolojide olumsuz önyargılar bir kez tanımlandığında, hemen hemen her yerde gizlenmiş olarak bulunabilir. Biz, psikologlardaki bu önyargıların birçok önemli insani sürecin, sonuçların ve güçlü yönlerin algılanmasını engellediğine inanıyoruz.

Bu özel bölüm için makaleleri seçerken, yeni pozitif psikolojinin en iyilerinden bazılarını göstermeye çalıştık, bir zamanlar daha takdire değer bir bakış açısıyla sorulabilecek heyecan verici ve potansiyel olarak dönüştürücü yeni soruları göstermeye çalıştık. Örneğin, neden olumlu duygular bu kadar önemlidir? (Bu herkesin sezgisel olarak bildiği bir şey, ama psikolojide nispeten az çalışmanın konusu olmuştur.) Barbara L. Frederickson'ın (2001) Genişlet ve Oluştur Teorisi (Broaden-and-Build Theory), bu soruya, olumlu duyguların önemli beceri ve kaynakların yaratılmasını kolaylaştırdığı konusunda umut verici bir cevap sunmaktadır. Zorluklarına rağmen neden insanların çoğu yaşamaktan memnun (Meyers, 2000)? Belki tesadüftür ama belki de dikkate alınmayan insanın sihirli direncidir. Bu makalede o esneklik araştırmacılar şimdi her insanın doğuştan gelen ekipman bir parçası olarak görmek olağanüstü ayarlı kapasiteleri tartışıyor. O bu makalesinde, Ann S. Masten (2001), esneklik araştırmacılarının artık her insanın doğuştan gelen ekipmanının bir parçası olarak gördükleri olağanüstü ayarlı kapasiteleri tartışıyor. Yine de bazı insanlar geri kalanımızdan daha mutludur. Bu neden böyledir? Sonja Lyubormirsky'nin (2001) makalesi, mutluluğun gerçekten "kafamızda" olabileceğini göstererek bu soruyu ele alıyor: Halk bilgeliğinin uzun zamandır iddia ettiği gibi, mutlu insanlar sahip oldukları şeyi takdir ediyorlar, sahip olmadıklarına takılmıyorlar. Sonuç olarak pozitif psikoloji, gerçek hayatın psikolojisine uygun mudur yoksa ona tezat mıdır? Sandra L. Schneider'in (2001) makalesinde açık şekilde, olumlu ya da iyimser yorumların tıpkı diğer herhangi bir yorum kadar potansiyel olarak doğru olmasını sağlayan bulanık bir dizi bilgi ve olası yorumların olduğunu gösteren sorun ele alınmaktadır. Aynı zamanda olumlu yorumlar uyumluluğu arttırdığı için gerçek bir iyimserlik vizyonu da sağlıyorlar.

Okuyucular bu özel bölümü incelerken, psikologların da insan doğasının olumlu yönlerine daha fazla önem vermeleri gerektiği konusunda hemfikir olduklarını umuyoruz. Eğer psikologlar insan doğasının kötü yönleri olduğu kadar iyi yönleri olduğunu da görebilirlerse, insan doğası ve kaderi hakkında önemli yeni bilgiler edinebilirler.

REFERENCES

Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 2)8-226.

Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American Psychologist*, 56, 239-249.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227-238.

Meyers, D. (2000). The friends, funds, and faith of happy people. *American Psychologist*, 55, 56-67.

Schneider, S. L. (2001). In search of realistic optimism: Meaning, knowledge, and warm fuzziness. *American Psychologist*, 56, 250-263.